Gordon KERR

KISA AFRİKA TARİHİ

SAY

Gordon KERR

Çeviren: Mihriban Doğan

KISA AFRİKA TARİHİ

Gordon Kerr

Glasgow Üniversitesi'ni bitirdi. Waterstones ve Bloomsbury yayınevlerinde çalıştıktan sonra yazar-lık kariyerine başladı. *A Short History of Europe* (Kısa Avrupa Tarihi) ve *A Short History of China* (Kısa Çin Tarihi) gibi kitaplar kaleme aldı. Dorset ve Fransa'da yaşıyor.

Mihriban Doğan

Denizli'de doğdu. Bornova Anadolu Lisesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. Özel sektörde çeşitli firmalarda çalıştı. 2010 yılından beri çeviri yapıyor. Carl Sagan'ın *Cennetin Ejderleri*, Robert Winston'un *Baş Belası İcatlar*, Susan Wise Bauer'in *Dünya Tarihi* adlı eserlerini dilimize kazandırdı.

GORDON KERR

KISA AFRİKA TARİHİ

İngilizceden çeviren:
Mihriban Doğan

say

Say Yayınları
Tarih

Kısa Afrika Tarihi / Gordon Kerr
Özgün adı: *A Short History of Africa*

© Gordon Kerr 2012
Bu çeviri "Rights People, London" aracılığıyla yayınlanmıştır.

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0852-8
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Mihriban Doğan
Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2021

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş 7
1. Tarih Öncesi Afrika 9
2. Eskiçağ Uygarlıkları ve Ortaçağ Devletleri 15
3. Araplar ve İslam Dini 29
4. Ticaret 35
5. Avrupalıların Gelişi ve Köle Ticaretinin Başlaması 45
6. On Sekizinci Yüzyıla Dek Sahra Altı Afrika 59
7. On Dokuzuncu Yüzyıl: Fetihlerin Başlangıcı 79
8. On Dokuzuncu Yüzyıl: Fetih ve Sömürgeleştirme 99
9. Afrika'daki Koloni Yönetimi 119
10. Milliyetçilik ve Bağımsızlık 139
11. Bağımsızlıktan Bu Yana Afrika 163
12. Yirmi Birinci Yüzyılda Afrika 169
Daha Fazla Bilgi İçin 175
Dizin 177

Giriş

Afrika, tarihçileri birçok ilginç zorlukla karşı karşıya bırakır. Bunlardan en önemlisi büyüklüğüdür. Yaklaşık 30,3 milyon kilometrekarelik alanıyla Afrika dünyanın ikinci büyük kıtasıdır ve dünyadaki toplam kara alanının yüzde 20'sinden fazlasını kaplar. Kuzeyde Akdeniz, batıda Atlas Okyanusu, doğuda Hint Okyanusu, Umman Denizi ve Kızıldeniz'le sınırları bulunan elli dört tanınan egemen devletiyle şaşırtıcı bollukta farklı insan, etnik yapı, toplum ve din sergiler. Coğrafyası da çok çeşitlidir, hatta Afrika'nın coğrafyasını anlamayan muhtemelen tarihini de anlayamaz. Ekvatorla bölünen kara kütlesinin yüzde 40'ı, en büyüğü Sahra Çölü olmak üzere çöllerden ibarettir. Sahra Çölü Kuzey Afrika boyunca bir düzine ülke üzerinde uzanır ve yaklaşık 9 milyon kilometrekarelik bir alanı kaplar.

Afrika'ya dair –büyük olasılıkla filmlerden ve edebiyattan edindiğimiz– algımız, sık ormanlarla kaplı olduğudur fakat içinden geçilmez tropikal yağmur ormanları kıtanın yalnızca yüzde 8'ini kaplar. Kalan alan Sahel'den –kuzeydeki çöl ve güneydeki savana ile ağaçlık çayırlar arasında kıyıdan kıyıya uzanan 1600 km genişliğindeki tampon bölge– oluşur. Kuzeyde Fas, Cezayir ve Tunus boyunca uzanan Atlas Sıradağlarından Afrika'nın güneyindeki Drakensburg Sıradağlarına kadar Afrika semalarına sayısız sıradağ uzanır. Büyüleyici vadilerden geçen nehirleri Victoria (Afrikalılar Mosi-oa-Tunya olarak

bilir) gibi muhteşem şelalelerden hızla iner, harika gölleri hafifçe dalgalanır. Sınırlarında Uganda, Kenya ve Tanzanya'nın bulunduğu Victoria Nyanza Gölü 68.790 kilometrekarelik alanıyla Afrika'nın en büyük, dünyanın ikinci en büyük gölüdür.

Yazılı kaynakların olmayışı da bu sosyal ve coğrafi çeşitliliği anlamlandırmayı zorlaştırır. Ancak kuşkusuz, geçmişteki Afrika toplumları okuryazar olmasalar da tarihleri Batı dünyasının kayıtlı tarihlerinden daha sönük değildir. Neyse ki antropologlar, arkeologlar ve dilbilimciler sayesinde Afrika'nın geçmişinin, halklarının faaliyetlerinin, imparatorluklarının, krallıklarının ve büyük kadın ve erkeklerinin öykülerini su yüzüne çıkardık.

1871'de Charles Darwin *İnsanın Türeyişi* adlı eserinde insanın kökeninin büyük olasılıkla Afrika olduğunu öne sürdüğünde Avrupalılar dehşete kapıldı. Darwin sadece İncil'de geçen, Tanrı'nın dünyayı ve üstünde yaşayan bütün canlıları yedi günde yarattığı inancını alaşağı etmekle kalmıyor –bu da kendi içinde yeterince çelişkili olmakla birlikte– Avrupalıların dünyadaki diğer ırklardan üstün olduğu varsayımına da karşı geliyor ve –muhafazakâr kulaklara saçma gelen– atalarının Afrikalılar olduğu fikrini savunuyordu. Gerçekten de yirminci yüzyılda ve özellikle 1950'lerden sonra yapılan araştırmalar Darwin'in, Afrika'nın gerçekten de "insanlığın beşiği" olduğu iddiasını destekleyen bol miktarda kanıt sağlamıştır.

Ancak şanslı miladına rağmen Afrika çok uzun süre boyunca dünyanın geri kalanı için bir ardiye, bedava işgücü ve değerli maden kaynağından başka bir şey olmamıştır. Dünyadaki büyük güçler "Yeni Afrika Talanında" Afrika topraklarının altında yatan zenginlikler için yarıştıkları müddetçe de durumun değişmeme tehlikesi var. Umut ederiz ki böyle olmayacak ve bu canlı kıta insanları, güzelliği ve renkli tarihiyle dünyayı zenginleştirmeye devam edecek.

I.

Tarih Öncesi Afrika

1924'te antropolog Raymond Dart, Güney Afrika'daki Cape vilayetinde bulunan Taung yakınındaki bir kireçtaşı mağarasında, *Australopithecus* ("güney maymunu") adını verdiği altı yaşındaki bir hayvanın kafatasını keşfetti. *Australopithecus* maymuna benzemesine rağmen insan özellikleri sergiliyordu ve iki ayağı üzerinde hafif kambur halde yürümüştü. Küçüktü; boyu yalnızca 1,25 metre ve ağırlığı da yaklaşık 25 kiloydu. İnsan dişlerine benzeyen dişleri sebzenin yanı sıra et yemeye de adapte olmuştu. Ancak *Australopithecus*'un beyninin bir maymunun beyninden oldukça büyük olması kritik bir öneme sahipti. Aşağı yukarı dört milyon yıl önce ortaya çıkan *Australopithecus*'un soyu iki milyon yıl sonra tükendi.

Australopithecus'un beyin hacmi 440 ila 500 cm^3 arasındaydı fakat Olduvai Vadisi ile Kenya'daki Great Rift Vadisi'nde bulunan Turkana Gölü yakınında keşfedilen insanımsı kafatasları 650 ila 800 cm^3 arasında bir beyin hacmi sergiler. 2,3 ila 1,4 milyon yıl önce Buzul Çağı'nın başlarında yaşayan, *Homo habilis* ("yetenekli" insan) olarak bilinen bu primatla birlikte basit taş aletler de bulundu. *Homo habilis*'in ardından *Homo erectus* ortaya çıktı. *Homo erectus*, iki yüzü de o zamana dek üretilmiş baltalarınkinden daha düzgün bir taş alet olan el

baltasını yaptı. MÖ 40.000 civarında *Homo genus*'un bir sonraki versiyonu olan *Homo sapiens* beyin hacmi yaklaşık 1400 cm^3 olan modern insanlara, *Homo sapiens sapiens*'e dönüştü. 30.000 yıl içinde bu versiyon Afrika'daki kökenlerinden yayılarak dünyada koloniler kurdu.

Homo soyunu diğer hayvanlardan ayıran özelliği taş aletler üretmesiydi. Bu "Taş Devri" olarak bilinen dönem sırasında meydana geldi. Taş Devri yaklaşık 6000 yıl önce metallerin keşfine kadar yaklaşık iki buçuk milyon yıl süren bir dönemdir. Bu dönemde keskin, sivri veya darbeli yüzeylere sahip taş aletler imal edildi. Aşağı yukarı bir buçuk milyon yıl önce *Homo erectus*'un ortaya çıkışıyla birlikte çarpıcı bir teknolojik ilerleme kaydedildi. İlk olarak Fransa'nın güneyindeki Saint-Acheul'de keşfedilen, genellikle "Acheulean" [aşölyen] olarak bilinen el baltası önceden belirlenmiş bir şekle göre işlenen ilk aletti. Ateşi ısınmanın yanı sıra pişirme için de ilk kullananlar yine bu insanlardı.

Yaklaşık 150.000 yıl öncesine dayanan Orta Taş Devri *Homo sapiens*'i ortaya çıkardı. Kemik kullanılmaya başlandı ve taş aletler giderek gelişti. Orta Taş Devri'nin ikinci evresi sırasında odun veya başka malzemelerin sapına taş parçaları takılmaya başlandı. Yaklaşık bu dönemde, iklim değişiklikleriyle etkilenen yiyecek tedariki ve nüfus artışının, insanları çevrelerini daha iyi bir şekilde kullanma yollarını araştırmaya yöneltmiş olması mümkündür. Bu da yaşadıkları bölge hakkında uzmanlaşmaya yol açtı. Savanaların seyrek ağaçlı alanlarındaki insanlar mızrakla hayvan avlarken, daha nemli ve sık ormanlı bölgelerindeki sakinler meyve ve sebze toplamanın yanı sıra balık avlayarak da yaşamlarını sürdürdüler.

Yeni Taş Devri yaklaşık 40.000 yıl önce evrim geçiren *Homo sapiens sapiens*'i ortaya çıkardı. *Homo sapiens sapiens* mikrolit

–mızrak ve ok haline getirilen küçük taş tabakalar– ve mızrak başları oymaya başlayarak avlanmayı daha verimli hale getirdi. İnsanlar kırsalda veya göl ya da ırmak kenarlarındaki kamplarda yaşadılar. Genellikle hayvan ve av sahneleri resimleriyle süslenmiş kaya barınaklar veya mağaralar da sıklıkla kullanılırdı.

Yaklaşık 10.000 yıl önce ileri doğru muazzam bir adım daha atıldı. İnsanlar hayvanları ehlileştirmeye ve buğday, arpa, süpürge darısı ve akdarı gibi ürünler yetiştirmeye başladı. Bunun sonucunda da bir yerde daha uzun süre kalmaları nedeniyle çamur veya tuğladan daha kalıcı barınaklar inşa ettiler. İstikrarın nüfusta hızlı bir artışa yol açması tarım faaliyetlerinin planlamasında daha fazla organizasyon ve iş birliğini gerekli kıldı.

Tarımın uzun süre ilk olarak "Bereketli Hilal" olarak bilinen Mezopotamya'da (günümüzdeki Lübnan, Suriye, Türkiye'nin güneydoğusu, Irak ve İran'ın batısı) geliştiği düşünülmüştür fakat artık dünyanın birkaç farklı bölgesinde aşağı yukarı aynı zamanda geliştiği kanısı hâkim. Tarım Afrika'da büyük olasılıkla diğer bölgelerden kopuk bir halde gelişmedi. Afrika'nın, süpürge darısı gibi ehlileştirilmiş birtakım bitki türleri karşılığında başka tahıllar –örneğin buğday ve arpa– aldığı Asya'yla ve farklı bölgelerle çokça teması mevcuttu. Muz, tatlı patates ve gölevez de Arabistan'ın güneyinden Afrika'nın doğu kıyısı vasıtasıyla gelirdi.

MÖ 8000 ila 4000 yılları arasında iklimin günümüzdekinden daha nemli olduğu bugünkü Sahra Çölü'nün güney sınırlarında bulunan savana çayırlarında tropikal tahıl tarımı yaygınlaştı. Balıkçı topluluklar batıdaki Yukarı Nijer Deltası'ndan, doğudaki Çad Gölü, Yukarı Nil, Turkana Gölü ve Great Rift Vadisi'ne kadar, ırmak ve göller etrafına yerleşmişlerdi. Ne var ki bu bölgelerde iklim kuraklaşıp Sahra

Çölü topraklarına yayıldıkça, bazı tropikal Afrika tahıllarını ehlileştirmek zorunda kaldılar. Sonraki 3000 yıl boyunca, süpürge darısı ve akdarı tarımı batıda Senegal, Gambiya'dan, doğuda Yukarı Nil'e kadar yayıldı ve Cilalı Taş Devri tarım uygulamaları tropikal orman kuşakları boyunca yayılmaya devam etti.

Etiyopya'nın dağlık bölgelerindeki insanlar, günümüzde bölgede hâlâ temel bir gıda maddesi olan *tef* tahılı da dahil özgün mahsuller geliştirdiler. Uganda ve Kenya'nın kuzeyinde bazı tahıllar yetiştirilmekle birlikte ağır basan kırsal hayvancılıktı. Bu arada iki bin yıl önce, ekvatorun güneyindeki insanlar Demir Çağı'na kadar avcı toplayıcı olarak yaşamlarını sürdürdüler.

Afrika'nın kuzeyinde sığır, koyun ve keçi besleme MÖ 7000'e kadar uzanır ve Sahra Çölü'nün orta ve kuzeyinde bulunan savana çayırlarında kırsal hayvancılık tarımdan daha önemliymiş gibi görünür. Hayvancılığın yayılmasındaki önemli bir faktör kan emici çeçe sineğinin mevcut olup olmamasıydı. Bu sineğin tükürüğünde hem insanlarda hem de büyükbaş hayvanlarda "uyku hastalığına" neden olan bir parazit mevcuttur. Çeçe ile enfekte olmuş bir bölgeye taşınan insanlarda zamanla bağışıklık oluşsa da genel olarak göçebe çobanların böyle alanlardan kaçınmaları gerekirdi. Çeçe en çok nemli ve alçak vadiler ile ağaçlık bölgelerde bulunduğu olduğu için, kırsal hayvancılık güneydeki platoların daha kuru ve açık savana otlaklarında gelişti. Great Rift Vadisi ile Doğu Afrika'nın Serengeti ovalarında bulunan evcilleştirilmiş sığır kemikleri MÖ yaklaşık 5000'e dayanır. MÖ 2000 itibarıyla kırsal hayvancılık oturmuştu. Afrika'nın güneyinde ise milattan önce son birkaç yüzyıl itibarıyla güneybatının en ucuna kadar yayılmış görünür.

Başka bir hayati keşif –demir ergitme– tarımı –bir de savaşları– dönüşüme uğrattı. Demir ergitmenin Doğu ve Batı Afrika'da ayrı ayrı geliştiğine dair kanıtlar mevcuttur fakat teknoloji neredeyse kesinlikle Asya'nın güneybatısından alınmıştır. Sahra altı Afrika'da demir cevherini ergitmede kullanılan ilk fırın türü ilkel bir çukur, yani tekneydi; fakat bunun yerini daha sonra sıcaklığın körüklerle 2000 derecenin üzerine çıkarılabildiği kovan şeklindeki fırınlar, yani daha etkili silindirik yapılar aldı. Bu özgün fırınların Kuzey Afrika, Mezopotamya veya Mağrip'te görülenlerden farklı olması teknolojinin Sahra altı Afrika'ya Akdeniz ve çöl yoluyla geldiği teorisine gölge düşürür.

Teknolojinin kıtada hızla yayılması Afrikalılara toplumlarını geliştirebilecekleri araçlar kazandırdı. Artık ellerinde yerleşim ve tarım için toprağı temizlemeye yarayan ve sık ormanın içinden geçmelerini sağlayan çapa vardı. Ayrıca avlanmayı daha verimli kılan silahları da mevcuttu. Tarımın daha yoğun ve verimli hale gelmesi sayesinde insanlar geçim tarımından ihtiyaç fazlası üretime geçtiler. Böylece topluluklar komşularıyla farklı bir özel ürünü değiş tokuş edebiliyordu. Ancak bunun yiyecek üretimine belirli bir biçimde dahil olmayan insan sınıflarını da –uzman esnaf, din görevlisi, yönetici ve hükümdar– desteklemeyi sağlaması kritik öneme sahipti. Dolayısıyla toplumda zengin ile yoksul arasındaki uçurumun açılmasıyla birlikte üretici olmayanlar zenginleşti ve herkesin yaşamını idame ettirdiği yiyeceklerin asıl üreticileri yoksul kaldı.

Bu, bildiğimiz şekliyle uygarlığın başlangıcıydı.

2.

Eskiçağ Uygarlıkları ve Ortaçağ Devletleri

Antik Mısır, MÖ 3100-332

Nil vadisi eşsiz bir konumdadır; yalnızca sınırındaki Afrika bölgelerine değil, Arap Yarımadası, Hint Okyanusu ve Akdeniz uygarlıkları gibi kadim uygarlıkların uzak merkezlerine erişimde de. Bu vadi aynı zamanda orada yaşayan insanlara da eşsiz zorluk ve fırsatlar sunardı. Nil Nehri'ni besleyenler Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara'dır. Beyaz Nil Aşağı Nil'e düzenli bir su akışı sağlar fakat Mavi Nil ve Atbara çıktıkları bölge olan Etiyopya'nın dağlık alanlarındaki yaz yağmurlarının ardından şiddetli akan sulara dönüşür. Bu sular Nil'in aşağı vadisine dağlık bölgelerin verimli, kara topraklarını taşır. Nehir ağustos ayında taşar, iki kıyısındaki dar vadiye akarak tohumların ekilip hasat edilebileceği zengin topraklar bırakırdı. MÖ 5000 ila 4000 civarında nehir kıyılarında kurulan kalıcı yerleşimler tarım tekniklerini nehrin yıllık akışına göre ayarlarlardı.

Yontma Taş Devri gibi erken bir dönemde *homo sapiens* halihazırda Nil bölgesinde yaşıyordu. Nüfus çevre ve iklim değişiklikleriyle dalgalanmaktaydı. Bu insanların hangi ırka ait

olduklarını belirlemek olanaksızdır, tıpkı uzun zaman boyunca antik Mısırlıların siyah mı yoksa beyaz tenli mi olduklarının tartışma konusu olması gibi. Doğrusu, bu insanların saf bir ırka mensup değil, Afrika, Ortadoğu ve hatta Avrupa'dan hareket halindeki insanların bir karışımı olduğu sonucuna varmak en güvenli varsayım olabilir.

Cilalı Taş Devri sona ererken MÖ 2400 ila 3300 yılları arasındaki bir zamanda Sahra ikliminin giderek kuraklaşması yüzünden insanlar hayvanlarıyla birlikte Nil Vadisi'nin doğusuna taşındı. Kutsal –yarı ruhani– şeflikler ortaya çıktı. Nüfus artışının ekilecek arazi için rekabete yol açması arazinin düzenlenmesi ihtiyacını doğurduğunda ise bu şeflikler giderek güçlendi. Şeflikler arasında bürokrasiler oluşmaya başladı. MÖ dördüncü binyılın sonlarında Nil kıyılarındaki yaklaşık 1,8 milyon insanı destekleyen tarıma elverişli uzun arazi dünyanın en büyük ve en uzun ömürlü uygarlıklarından birinin başlangıcının habercisiydi.

Aşağı ve Yukarı Mısır şefliklerinin, ilk firavun Narmer'in (Menes olarak da bilinir) hâkimiyeti altında birleşmesiyle Mısır birleşik bir devlet haline geldi. Narmer, MÖ 332'ye dek 2768 yıl boyunca hüküm sürecek olan otuz hanedanın ilkini temsil ediyordu. Bu büyük uygarlık ardında olağanüstü bir tapınak ve mezar mirası bırakacak, denizcilik, astronomi ve tıp gibi bilim alanlarında olağanüstü gelişmeler kaydedecekti. En büyük başarıları arasında dünyadaki en eski yazı formlarından biri olan hiyeroglifin icadı vardı. Çoğunlukla papirüse –papirüs bitkisinin özünden yapılan çok eski bir kâğıt türü– veya taşa kazınan hiyeroglif her biri bir sesi temsil eden veya bir anlamı olan bir dizi şekilden oluşuyordu.

Mısırlıların çoğunluğu taşkın ovalarının yukarısına inşa edilmiş kerpiç evlerde oturan yoksul köylülerdi. Buğday,

arpa ve ketenin yanı sıra çeşitli sebze ve meyveler yetiştirir, keçi ve sığır beslerlerdi. Etin çoğu zengin yönetici sınıfın yararlanması için vergi olarak alındığından çok az et yerlerdi. Tarlalarında ürettikleri fazla ürün de vergi tahsildarına gittiğinden onlara ancak bir sonraki hasada dek yaşamlarını sürdürmeye yetecek kadar ürün kalırdı. Devletin kontrolü sıkıydı, sömürüye dayanıyordu ve kaçınılmazdı. Firavun sıkı bir hiyerarşinin en üstündeydi; altında rahip, yazman ve vergi değerlendirme ve toplamadan sorumlu çok sayıda memur yer alırdı. En altta toprağı işleyen köylüler vardı fakat bunlar düzenli aralıklarla zorunlu göreve alınır, sulama ve bataklık kurutma ile Gize'deki Büyük Piramit gibi kraliyet mezarı ve tapınak inşası gibi toplumsal projelerde çalıştırılırdı.

Dini bir sistemin başında olan firavun dünyadaki tanrı olarak görülürdü. Bu sistemde aralarında ölülerin kralı Osiris ile birlikte, firavunların kökenleri olduğunu iddia ettikleri Güneş Tanrısı Ra'nın da olduğu bazı tanrılara tapınılırdı. Mısırlılar ölümden sonra yaşama ve reenkarnasyona inandıkları için defin törenleri çok önemliydi. Dolayısıyla zengin ve güçlü insanların bedenleri muhafaza için koruyucu maddeler uygulanarak mumyalanırdı. Yiyecekler ve öbür tarafta yararlı olabilecek adaklar da onlarla birlikte gömülürdü. Dördüncü Hanedan sırasında (MÖ yaklaşık 2620-2494) Mısırlılar Doğu Akdeniz ülkelerinden başka şeylerin yanı sıra kereste ve Nübye Krallığı'ndan altın ve post alımına başladı.

Makedonyalı Büyük İskender MÖ 332'de Mısır'ı fethedinceye kadar Mısırlılar üç bin yıl boyunca nispeten istikrar içinde yaşadılar. Bunu mümkün kılan ise kendi muhafazakârlıkları ve Nil'in iki yanındaki potansiyel istilacıları caydıran çöllerdi.

Nübye ile Kuş ve Meroe Krallıkları; MÖ 806 - MS 350

Günümüzdeki Mısır'ın güneyi ile Sudan'ın kuzeyinde bulunan Nübye kuzeydeki güçlü komşusuyla karmaşık bir ilişkiye sahipti. Mısır istikrarlı ve güçlü olduğunda Nübye'yi altın ve köle için yağmalar, iç çatışma veya istilalardan zayıf düştüğünde ise Nübyelilerle dostça ticaret yapardı. Yeni Krallık sırasında (yaklaşık MÖ 1550-1070) Nübye beş yüzyıl boyunca Mısır idaresinde kaldı ve bu dönem sırasında Nübyeliler Mısır kültürü ve toplumundan çok etkilendi. Mısır ordusunda paralı asker olarak hizmet eden Nübyeliler özellikle okçuluktaki hünerleriyle tanındı. Yeni Krallık gerilemeye başladığında ise Mısır'a kaos hâkim oldu. Mısır hâkimiyetinden kurtulan Nübye kendi siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal sistemlerini eski haline getirmeye başladı.

Kuş Krallığı ilk olarak MÖ 760'ta dikkat çekti. Bu tarihte Mısır'ı işgal eden Kashta (MÖ yaklaşık 760-752'de hüküm sürdü) ilk Nübyeli Firavun oldu ve yirmi beşinci hanedanlığı başlatarak başkenti Teb'e taşıdı. Yukarı Mısır'ın fethi ise daha sonraki iki firavun, Piye (MÖ yaklaşık 752-721'de hüküm sürdü) ve Shabaka'nın (MÖ yaklaşık 721-707'de hüküm sürdü) hükümdarlıkları sırasında tamamlandı. Shabaka Nil boyunca dördüncü çağlayandan Akdeniz'e kadar 3200 km'den fazla bir alana uzanan bir krallığa hükmetti.

Sonraki yüzyılda, Asya'dan yeni bir tehdit ortaya çıktı. Kral Esarhaddon'un (MÖ 681-669'da hüküm sürdü) idaresi altındaki Asurlular Firavun Taharka'yı (MÖ 690-664'te hüküm sürdü) yendi ve birkaç yıl sonra son Nübyeli Firavun Tantamani (MÖ 664-656'da hüküm sürdü) Kuş'taki Napata'ya kaçtı. Ondan sonra gelenler sakinlerinin verdiği isimle Kuş Krallığı'nı, sonraki bin yıl, ilk olarak Napata'daki baş-

kentlerinden, fakat daha sonra MÖ 500 civarında bir Mısır saldırısından sonra Meroe'den yönetti. Taşınma sembolik olarak Kuş krallığını kara Afrika'ya daha yakın kıldı ve toplumunda Afrika etkisi belirgin hale geldi. Meroe Krallığı daha sonra Mısır'dan bağımsız olarak gelişti.

Kuş krallarının arkasında güçlü bir ordu ve etkili bir kamu hizmeti vardı. Mısır hükümdarları gibi onlar da tebaalarının tarımdaki işgücüne dayanıyorlardı. Kuşlular Mısır tanrılarına tapmakla birlikte yavaş yavaş kendi din, mimarlık ve kültürlerini de geliştirdiler. Nil kıyılarından uzakta, geniş bir alana yayılan çiftliklerinde tropikal tahıllarını yetiştirdiler. Şef veya aile reislerinin yönettiği köylerde yaşayan Kuşlular kuzeydekiler kadar sıkı bir yönetim altında değildi. Ülke altın yatakları ve bu yatakların ticaret yollarının kontrolü sayesinde zenginleşti. Butana ovasının ormanlarından elde edilen, demir ergitmede kullanılan yakıt sayesinde demir endüstrisi gelişti. Krallığın resmi dili bir Nil-Sahra dili olan Meroitik dili, Mısırlıların dili ise Afro-Asyatikti.

Ne var ki MS 350 itibarıyla Meroe ciddi bir gerileme dönemine girmişti. Toprağın aşırı kullanılmasının yol açtığı çevre hasarı tarım üretiminde bir düşüşe neden oldu. Demir ergitme için yüksek miktarlarda kömür yapılmasının sonucunda orman kaynakları tüketildi. Üstelik Roma'nın zenginliğinin azalması Meroe'den talep edilen lüks mallarda düşüşe sebep oldu ve gelişmekte olan Aksum Krallığı Meroe'nin Kızıldeniz aracılığıyla Hint Okyanusu'nda yaptığı ticaretin büyük bir kısmını ele geçirdi. En sonunda MS yaklaşık 350'de Aksum'un Etiyopyalı Hıristiyan Kralı Ezana (MS 325 civarı-360 civarında hüküm sürdü) Meroe'yi yerle bir etti ve Nübye, Kuş ve Meroe Krallıklarının yirmi yüzyıllık hâkimiyetlerine son verdi.

Aksum Krallığı'nın Yükselişi ve Çöküşü, MS 200 - 700

MÖ 6. yüzyılda Arabistan'ın güneybatısındaki Sabalı (günümüzdeki Yemen) avcı ve tüccarlar Kızıldeniz'i geçerek Afrika'nın kuzeydoğusunda bulunan Eritre kıyılarında küçük ticari yerleşimler kurmaya başladılar. Saba dilini konuşan bu insanlar Kızıldeniz ile Hint Okyanusu arasındaki şanslı ticari konumlarından uzun bir süre yararlanmışlardı ve artık Hindistan ve İran'la fildişi ticareti yapmak amacıyla Kızıldeniz'den yolculuk yapıyorlardı. Tigre ve Amhara'nın verimli vadilerinin sundukları tarım potansiyelini hemen fark eden, teraslama ve sulama becerilerinde usta olan bu insanlar bir yüzyıl içinde koloniler inşa etmiş ve yerli halkla evlilik bağı kurmaya başlamışlardı. Dilleri de Ge'ez diline dönüştü. Bu dilden modern Federal Etiyopya Cumhuriyeti'nin resmi dili Amharik doğmuştur. Ge'ez dilini konuşanlar çoğunlukla iç kesimlerde yaşarlardı fakat kıyı kesimindeki Adulis'te başarılı bir liman tesis ederek Babülmendep –Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na çıkan boğaz– vasıtasıyla yürütülen Yunan ticaretinden ve Yunanlıların Mısır'ı sömürgeleştirmesinden faydalandılar.

MS birinci yüzyıl itibarıyla Sabalı koloniciler Aksum'da kendi Arap memleketlerinden bağımsız güçlü bir devlet kurmuşlardı ve Adulis Afrika'nın kuzeydoğusundaki en önemli fildişi pazarı haline gelmişti. Aksum büyüdükçe, "kızıl" Saba halkı ile yerli "kara" Kuşlu köylüler arasındaki ilk baştaki ırksal anlaşmazlıklar da azaldı. MS birinci yüzyıldan itibaren, Aksum'un sakinleri gelişerek günümüzde kendilerine Etiyopyalı diyen insanların ataları haline gelmişlerdi. Aksum İmparatorluğu en üst refah noktasına beşinci yüzyılda artık Roma'dan Çin'e bütün dünyada tanındığı zaman ulaştı. 20.000 nüfusa sahip şehirdeki elit sınıf muh-

teşem evleri ve lüks mallarıyla zenginliklerini sergiliyordu. Aksumlular çoğunluğu yüzyıllar içinde çökmesine rağmen 140 tanesi keşfedilen, granitten yüksek dikilitaşlar inşa etmişlerdir.

Aksum Kralı Ezana, hükümdarlığının sonlarına doğru, Suriye kökenli Fenikeli Yunan Frumentius (MS 383 civarında öldü) vasıtasıyla Hıristiyan oldu. Çocukken amcası ve erkek kardeşiyle Etiyopya'ya yaptığı bir seyahat sırasında esir alınmış olan Frumentius piskopos olabilecek yaşa geldiğinde İskenderiye'ye gitti. Etiyopya'ya döndüğünde piskoposluğunu Aksum'da tesis edip Kral Ezana'yı vaftiz etti, birçok kilise yaptırdı ve Hıristiyanlığı yaydı. İlk Abune –Etiyopya kilisesinin başına verilen bir unvandı– oldu. Sonraki on altı yüzyıl boyunca, ta ki 1951'de Etiyopya Kilisesi bağımsız hale gelene dek 110 kişiye daha bu unvan verildi. Ezana'nın Hıristiyan olmasının pragmatik nedenleri olabilir. Doğu Akdeniz'deki Yunanca konuşan ticaret ortaklarına yaranmaya çalışıyor olabilirdi. Her şeye rağmen bu Etiyopya tarihinde önemli bir andı.

Aksum krallarının servet ve güçlerinin kaynağı Adulis'e giren çıkan dış ticarete konulan vergilerdi fakat İslam dini Asya'nın batısı ile Afrika'nın kuzeyinde ilerledikçe Aksum ticari ilişkilerini kaybetmeye başladı. Bir de bunun üstüne, Kızıldeniz yerine Basra Körfezi, Hint Okyanusu ile Doğu Akdeniz arasındaki ticarette tercih edilen rota haline geldi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün yanı sıra iklim değişikliği de Aksum'un gerilemesinde etkili oldu ve Kuş Krallığı gibi o da topraklarının aşırı kullanılmasından zarar gördü. Demir ergitmek için yüzyıllar boyunca ağaçların kesilmesi günümüzde bile fark edilebilen erozyona yol açtı. Araplar sekizinci yüzyılda Adulis'i yıktı ve dokuzuncu yüzyıl itibarıyla, bir zamanların kudretli Aksum'u birkaç köy ile manastırın biraz fazlasından ibaretti.

Yunanlılar, Romalılar, Vandallar ve Bizanslılar: MÖ 323 - MS 698

MÖ 323'te Büyük İskender'in ölümünün ardından, generallerinden biri olan Ptolemaios Mısır'a *satrap* –vali– olarak atandı. Ptolemaios Yunanca konuşan firavun hanedanını kurdu. Bu hanedan –otuz ikinci ve son hanedanlık– sonraki 275 yıl boyunca Mısır'ı yönetti. Mısır Akdeniz, Afrika'nın iç kısımları ve Hint Okyanusu arasında bir bağ oluşturduğu için Yunanlılar açısından stratejik bir öneme sahipti. Mısır'a sahip olmanın sunduğu potansiyel ticaret fırsatlarından sonuna kadar istifade etmek amacıyla, İskenderiye Nil deltasının Akdeniz kıyısına kuruldu. Elli yıl sonra, yaklaşık dört bin gemiden oluşan bir Mısır ticaret filosu iki yönde de mal taşıyordu. Daha akıcı olan Yunan yazısı hiyeroglifin yerine geçti ve ülkeyi yöneten Yunanca konuşan bürokrasi sonuçta zaten zengin tüccarların ve yönetici elit kesimin yararlandığı vergileri artırdı.

MS birinci yüzyılın sonları itibarıyla Roma İmparatorluğu Akdeniz'e egemen oldu fakat Kuzey Afrika'da eski Fenike ticaret merkezi Kartaca'da amansız bir düşmanla karşılaştı. MÖ 814'te kurulan Kartaca iki yüzyıl içinde Sahra altı Afrika'yla yaptığı ticaret sayesinde servet ve güç sahibi olmuştu. Ticareti yapılan ana madde tuzdu fakat zaman geçtikçe bakır ve altın gibi başka mallar da taşındı. Zamanla Kartaca Afrika'daki topraklarını genişletmeye başladı ki bu başında Hamilcar'ın oğlu Hanno'nun olduğu Magonid ailesiyle ilişkilendirilen bir politikaydı. Yunanlı yazar Dio Chrysostom (40 civarı-120 civarı) Hamilcar'ı (MÖ 510-480'te hüküm sürdü) Kartacalıları tiranlardan Afrikalılara dönüştüren kişi olarak tanımlamıştı.

Kartaca Roma'yla üç önemli savaşa girdi. Birinci Kartaca Savaşı (MÖ 264-241) Sicilya yüzünden çıktı ve yenilgiyle sonuçlandı. İkinci Kartaca Savaşı'nda (MÖ 218-201) büyük

kumandan Hannibal (MÖ 247-183 veya 182) Avrupa'yı istila ederek Roma'ya ilerledi. Ancak MÖ 206'da Romalı General Scipio Africanus (MÖ 235-183) Afrika'yı işgal etti. MÖ 203'te İtalya'dan geri çağrılan Hannibal ertesi yıl Zama'da yenildi. Kartaca bundan sonra ancak elli yıl dayandı. Bir Roma ordusu şehri MÖ 146'da yerle bir ederek bilinen dünyadaki Roma hâkimiyetine direnen tek güce son verdi.

Roma bir yüzyıl daha Kuzey Afrika'nın hâkimiyetini ele geçiremedi. "Afrika" kelimesinin kökenleri belli olmamasına rağmen yeni topraklarına Afrika adını verdiler. Bu isim Kartaca yakınlarında yaşayan Samilerin adı olan *Afri*'den geliyor olabilir. Başka bir varsayıma göre Berberi dilinde "mağara" anlamına gelen *ifri*'den gelmiştir. Kuşkusuz bu kelime bütün kıta için kullanılagelmiştir.

Romalılar güçlü Berberi komşuları Kartaca, Numidya ve Moritanya'yla bir ittifak kurdu. Ancak birkaç yüzyıl içinde bu bölgeler de Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Roma'ya ait Kuzey Afrika vilayetlerinin tarım kaynakları sonuna kadar sömürüldü. Kuzey Afrika'ya boşuna "imparatorluğun ambarı" denilmiyordu. Bu esnada, Mısır'da çiftçiler firavunlar zamanındakinden bile daha ağır vergilere tabi oldular.

Roma'nın hâkimiyeti dışında yaşayan Sahra'nın yerli Berberileri sürekli imparatorluğun güney sınırına saldırdılar. Romalılar daha fazla hareket kabiliyeti kazanabilmek için sınıra deve bile getirdi fakat Berberiler develeri ele geçirerek Roma lejyonlarına daha çok sıkıntı yaşattı. Kentleşmenin artması ve toprağın tarım için kullanılması Berberi toplumuna zarar veriyordu ve birçok Berberi yerleşmeye veya nesiller boyunca yaşamış oldukları topraklardan taşınmaya zorlandı. Dolayısıyla Romalı işgalcilere karşı olan düşmanlıkları hiç bitmiyordu. İmparator Trajan (98-117 arasında hüküm sürdü) bir

dizi savunma kalesi inşa ederek bir güney sınırı tesis etti fakat batıda Roma otoritesi çok daha geç bir tarihe kadar iç kesime girmedi.

MS 429'da Vandal olarak bilinen Germenlerden oluşan 80.000 kişilik bir kuvvet kralları Genserik'in (428-477'de hüküm sürdü) önderliğinde Cebelitarık boğazını geçti ve Berberilere yenilerek Numidya ve Moritanya'yı kaybetmiş olan Romalıları Kuzey Afrika'dan çıkardı. Kuzey Afrika'nın Vandal hâkimiyeti altında olduğu dönem bölge açısından müreffeh bir dönem oldu. Ticaret ve tarım sürdürüldü, Vandal mülkiyetleri "tahıl imparatorluğu" olarak tanındı. Ne var ki güneyden Berberilerin saldırılarına uğradılar. Ayrıca dini problemler de vardı, çünkü Vandallar Hıristiyan olmalarına rağmen Katolik Kilisesi onları kâfir olarak görüyordu. Dolayısıyla ruhban sınıfı sistematik baskıya maruz kalıyordu ve Katolikliğe karşı bir hissiyat hâkimdi.

Bir de bunun üstüne, Genserik'in ardından gelenler liyakatsiz ve ifrata düşkün çıktılar. Bizanslı General Belisarius (500-565) sadece üç ayda Kuzey Afrika'daki Vandal hâkimiyetini ortadan kaldırdı ve bölgeyi Doğu Roma İmparatorluğu'na tekrar kazandırdı. Toplumun korktuğu gibi, Bizanslılar yönetimi geçmişteki katı tutucu yapısına döndürdü. Sonraki yüz elli yıl sürekli emniyetsizlik hâkimdi. Bizanslılar vergi gelirlerini eski seviyesine getirme amacıyla yıllık buğday vergisini geri getirdiler. Vandalların el koydukları mülkler eski sahiplerine geri verildi. Vergi yükü altında ezilmelerine rağmen rahat bir yaşam sürseler de bu refahın kırsal kesime kadar uzandığı şüpheliydi.

Ortodoks Katoliklik geri geldi ve hem Vandalların Aryanizm'i hem de Berberilerin Donatizm sapkınlığı yasaklandı. Donatizm'e göre, Roma İmparatoru Diocletianus'un (284-305 yılları arasında hüküm sürdü) halka ettiği zulümler sırasında

kiliseyi bırakmış olan insanların dini törenleri yönetmelerine izin verilmemeliydi. Yönetim problemleri, orduda itaatsizlik, yönetimde yolsuzluk ve güneyden sürekli Berberi tehdidiyle birlikte son tam anlamıyla kaçınılmazdı. İstilacı Arapların Kuzey Afrika'daki Bizans dönemini tarihe gömmeleri sadece elli yıl –647'den 698'e– sürdü.

Bantu Göçleri, MÖ 1000 - MS 1600

Diller evrim geçirir. İnsanlar bir yerden bir yere göç ettiklerinde bu durum özellikle bariz hale gelir. Zaman geçtikçe bir zamanlar ortak olan dilleri koşullara uyum sağlar ve başka insanların dilleriyle karışır. Yeni sözcükler ve ifadeler türetilir ve diyalektler ortaya çıkar, öyle ki zamanla iki grup insan, dilleri aynı aileden çıkmasına rağmen artık birbirlerini anlayamaz hale gelir. Dilbilimciler dillerin soyağacının izini sürerek insanların ilk memleketlerinden başka bölgelere olan hareketlerini belirleyebilir.

Bu yöntem Bantuların Afrika kıtasında –Bantu Afrika'sı– büyük alanlar boyunca yaptıkları geniş çaplı göçlerini izlemede kullanılmıştır. Bu göçler sonucunda Nijer-Kongo dil ailesinin Benue-Kongo dalını oluşturan 450 ilişkili dil ortaya çıkmıştır. Kelimenin kökeni olan *ntu* bu ailenin dillerinin ortak bir öğesidir ve "kişi" anlamına gelir. Önek olan *ban* kelimenin çoğul olduğunu gösterir. Dolayısıyla *bantu* "insanlar" anlamına gelir. Bu tarz araştırmalar Bantuların anavatanını günümüzdeki Kamerun ile Nijerya arasındaki bir alan olarak tanımlamıştır.

İnsanların düzenli bir şekilde hareket etmeleri yerine, küçük grupların yavaş yavaş yayılmaları olarak tanımlanan göç süreci İsa'nın doğumundan önceki binyıldaki yüzyıllarda gerçekleşti. Bazı Bantular doğuya doğru, ekvator yağmur ormanlarının kuzey kıyıları boyunca ekvatoral Doğu Afrika, Kongo, Uganda, Kenya ve Tanzanya'ya gittiler. Bu esnada güney yö-

nünde yağmur ormanları içinden hareket eden bazıları da kuzeydoğuya yönelerek Doğu Afrika kıyılarına ve güneye doğru Orta Afrika'ya ve oradan en sonunda on altıncı yüzyılda Afrika'nın güneyine vardılar. Bantu göçerlerini bulundukları yeri terk etmeye neyin yönlendirdiği bilinmiyor, aynı şekilde diğerlerinin neden geride kaldıkları da gizemini koruyor.

Bantular gittikleri yerlere demir ergitme sanatlarını da götürdüler. Bu teknolojiyi onlara MÖ 800'de Afrika'nın kuzey kıyılarında Kartaca'yı kuran Fenikeliler veya Sahra'yı geçen Berberi göçmenler getirmiş olabilir. Hatta demir ergitme bizzat Afrika'da keşfedilmiş olabilir. Bu teorilerin hiçbiri kesin olarak kanıtlanmamıştır. Kesin olansa MÖ yaklaşık 500-400 itibarıyla demir ergitmenin günümüzdeki Nijerya, orta Nijer ve güney Mali'de uygulanmakta olduğu ve MS 1000 itibarıyla de Batı Afrika'daki diğer halkların teknolojiyi kullanmakta olduklarıydı. Bantuların büyük miktarlarda demir üretmeleri mümkün değildi. Ürettikleri büyük olasılıkla ormanları temizleme ve yağmur ormanlarının ötesindeki savananın verimli topraklarını işlemede kullanılan tarım gereçleriydi – özellikle de çapa.

İki, üç yıl bir toprak parçasını işler, toprak tükenince de oradan göç ederlerdi. Ancak Bantular kıta boyunca dalga dalga ilerledikçe, yerleşmiş topluluklarla etkileşime geçerek birbirleriyle evlendiler ve ticaret yaptılar. Üstün Demir Çağı silahları ve aletlerinin yanı sıra sosyal, politik ve kültürel değişimleri de beraberlerinde getirdiler:

> Bazı bölgelere yönetim kavramlarını getirerek, insanları, liderlik gelişimini, şefliği, devlet idaresini kontrol ettiler ve insanları savaş seferberlikleri için ve belki de bir çeşit din örgütlediler.
>
> Profesör Leonard Ngcongco, Botswana Üniversitesi

Nübye Hıristiyan Devletleri: MS 543 – MS 1.500

MÖ 350'de Kuş Krallığı çöküşünün ardından üç krallığa bölündü: Nobatya, Mukurra ve Alodya. Mukurra kısa süre sonra Nobatya'yı fethetti. Hıristiyanlık ilk olarak MS 543'te Nobatya'ya geldi ve Mukurra ve Alodya'da hızla yayıldı fakat Nobatya hükümdarları için din değiştirme ruhanilikten çok Hıristiyan Mısır ve Akdeniz'e erişimle ilgiliydi. Kiliseler ve katedraller inşa edilse de manastır geleneği Nübye'de yaygınlaşamadı. Belki de bir manastır topluluğunu destekleyecek araçlar yoktu çünkü ruhban sınıfı bir manastırda kendilerini itikafla soyutlayamayacak kadar insanları Hıristiyan yapmakla meşguldü.

Persler 616'da Mısır'ı işgal ettiklerinde, Nübye sınırında durdular ve en sonunda Nübye'nin Mısır'la ilişkisini keserek Nübye kilisesini İskenderiye patrikliğinin denetlemesine son verdiler. 641'de Mısır Arap hâkimiyeti altına girdi ve Hıristiyan Nübye'nin Akdeniz'le bağlantısı yüzyıllarca kesik kaldı.

Yedi yüzyıl boyunca, Nübye ve Araplar, esasen Nübye ordusunun gücü yüzünden Hıristiyan Nübye'yi tanıyan bir anlaşmaya –*Bakt*– bağlı kaldılar. Bununla birlikte Araplar yine de güney komşularına saldırmaya devam ettiler. Bu çatışmaların bir sonucu olarak kuzey ve orta Nübye, Alodya sınırına kadar tek bir kral, muhtemelen Mukurralı Merkurios (697-722 civarında hüküm sürdü) altında birleşti.

En sonunda, 1366 itibarıyla, Mukurra Krallığı önemsiz şefliklere bölünmüş, Hıristiyanlık ve yönetici elit kesim yok olmuştu. Böylece Müslümanlar Sudan'a inançlarını getirme fırsatı yakaladılar. On beşinci yüzyıl itibarıyla, Araplar aşağı Nübye'de yaşıyor ve eskiden Hıristiyan olan Nübyeliler Arapça konuşuyor ve İslam dininin gereklerini yerine getiriyorlardı. Mukurra'nın çöküşü Arapların Alodya'ya girmelerine olanak sağladı ve on altıncı yüzyıla gelindiğinde Alodya yok oldu.

3.

Araplar ve İslam Dini

632'de Muhammed Peygamber öldüğü sırada, Arabistan'daki neredeyse bütün Araplar İslam inancını kabul etmişlerdi. İslam dini zaten ortak dilleri Arapça sayesinde aralarında bağ olan Arapları birleştirmiş ve gözlerini, Arabistan'ın ötesindeki Afrika ülkeleri ile Afrika'nın ötesindeki ülkelerin zenginliğine dikecek gücü vermişti. Muhammed Peygamber'in mesajı Kuzey ve Doğu Afrika'da yayıldı ve 639'da Araplar o sırada Bizans Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Mısır'ı istila etti. Yozlaşmış, baskıcı Bizans yönetiminden bıkmış olan Mısırlılar onları memnuniyetle karşıladı.

Mısır'ın batısına doğru Kuzey Afrika'nın kıyı bölgelerinin –Arapların el-Mağrip (Batı) olarak bildikleri bölge– fethi zor oldu. Mısırlılar Bizanslıların gitmesine sevinmişlerdi fakat Kuzey Afrikalı Berberiler o kadar hevesli değildi. Bununla beraber, günümüzde Tunus olan yer 647'de düştü. "İfrikıye" adı verilen yeni Müslüman Arap vilayetini yönetmek için Kayrevan şehri inşa edildi.

Bu esnada halen bölgede faaliyet gösteren Bizanslıların güçlü donanması 533'te Vandallardan aldıkları, yeniden inşa edilmiş Kartaca şehrini koruyordu. Arapların Bizanslıları alt edecek kadar büyük bir filo tesis etmeleri 690'lara kadar sür-

dü ve daha sonra Kartaca 698'de Hassân b. Nu'mân (yaklaşık 700'de öldü) Bizans İmparatoru III. Tiberius'u (698-705 arasında hüküm sürdü) mağlup edene dek birkaç kez el değiştirdi. Roma Kartaca'sı yerle bir edildi ve yerine Müslümanlar tarafından yakınlarında Tunus şehri inşa edildi. Ardından Bizanslılar Afrika'dan neredeyse tamamen çekilerek sadece Ceuta'da [Septe] kaldılar. Ceuta önemli bir ticaret merkezi ve Akdeniz ile Atlas Okyanusu arasında, İber Yarımadası'ndan Cebelitarık Boğazı boyunca yer alan stratejik açıdan çok önemli bir şehirdi. Bu sırada Berberi beylikleri batıdan sürekli olarak İfrikıye'ye akınlar düzenlerken, kuzey Sahra'da ise göçebeler sürekli problem olmaya devam ettiler. Ancak 711 itibarıyla, Berberi direncini kırmış ve Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına dayanmış olan Araplar suyun karşısındaki İspanya'ya göz dikmişti. Akdeniz kıyıları boyunca İfrikıye'ye kadar Araplar hâkim oldukları halde, Mağrib-i Aksa'ya –Uzakbatı (günümüzdeki Fas)– Arap-Berberiler hâkimdi.

Araplar tebaalarına bir seçim hakkı sundu: Kelle vergisi verebilir, din değiştirebilir veya ölebilirlerdi. Tabii ki gayrimüslimlerden alınan vergi Müslümanların işine yaradı ve bölgedeki Müslümanları vergiden kurtardı. Topyekûn bir din değiştirme seferberliğinin çok arzu edilmemesi anlaşılır bir şeydi. Mısır içindeki Araplar Nil Vadisi'ni önceki istilacılar gibi bir servet ve besin kaynağı olarak görmekle birlikte eski Yunanlı ve Romalı hâkimler kadar baskıcı değillerdi. Ayrıca sulama projelerini tekrar başlatıp tarım üretimini iyileştirdiler. Müslümanların vergiden muaf tutulmalarının cazibesiyle birlikte sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Arap köylülerin göç etmelerinin sonucunda, İslam dini hızla yayıldı ve onuncu yüzyıl itibarıyla Mısır'ın yanı sıra Mağrip de Arapça konuşmaya başlamış ve Müslüman olmuştu.

Arapların Kuzey Afrika'daki ilk başlardaki birliği dağılmaya başlayınca sonraki yüzyıllarda yavaş yavaş siyasi açıdan bağımsız bazı Müslüman Arap-Berberi devletleri gelişti. Kuzey Afrikalı Müslümanlar hilafetten –baş İslami otorite– bağımsız olduklarını ilan etmeye başladılar ki dokuzuncu yüzyılda İslam dünyasında peygamberden sonra kimin geleceği konusunda çıkan bir ihtilafın bunda katkısı oldu. Dış müdahaleye ve Arapların geleneksel İslam'a hâkim olmalarına karşı çıkan ve bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Berberiler gelenekçi olmayan Şii ve Harici mezheplerini benimsediler. Harici krallıkları sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda ortaya çıkıp kayboldu. Onuncu yüzyılın başlarında Muhammed Peygamber'in kızı Fatima'nın soyundan geldiklerini iddia eden Suriyeli Şiiler Mağrip'te Fatımi Hanedanlığını kurdu. 965 itibarıyla, bölgenin tümüne hâkim olmuş ve dört yıl sonra Mısır'ı da hâkimiyetleri altına almışlardı. Fatımiler 959'dan 1171'e kadar Mısır'dan Fas'a kadar Kuzey Afrika'ya hükmettiler.

Sünniliği destekleyen ve İslam dininin daha saf bir biçimini amaç edinen Abdullah b. Yasin (ö. 1059) Sahel'den doğuya doğru Akdeniz'e kadar uzanan Murabıt İmparatorluğu'nu (1054-1147) kurdu. Ölümünden iki yıl sonra 1061'de yerine erkek kardeşi Ebu Bekir b. Ömer (ö. 1087) geçti fakat Yusuf b. Taşfin (yaklaşık 1061-1106 arasında hüküm sürdü) tarafından devrildi. Ebu Bekir de Sahra'ya dönüp Soninkelerle çatışmaya devam etti. Bu arada Yusuf b. Taşfin nihayet Akdeniz'i geçerek güney İspanya'yı fethetti.

On birinci yüzyılda Banu Hilal konfederasyonu Kuzey Afrika'ya girdi. Bu göçebe savaşçı Arapları, Mısır'ı bunların azılı davranışlarından kurtarmak için Mağrip üzerine salan Fatımi halifesi Ebu Tamim el-Müstensir'di (1036-1094 arasında hüküm sürdü). Onların gelişi Mağrip'in Araplaştı-

rılmasında ve tarımın hâkim olduğu bölgelerde göçebeliğin yayılmasında ana faktör oldu. 1045'te yozlaşmış Murabıtları deviren Zenata Berberisi Abdülmü'min (1094-1163) köktenci Muvahhid İmparatorluğu'nu (1145-1269) kurdu. Müslüman olmayanlara sert davranan bu imparatorluk birçok Hıristiyan ve Yahudi'yi göç etmeye zorladı. Muvahhidlerin İspanya hâkimiyeti 1212'deki Las Navas de Tolosa Muharebesi'yle sona ererken Afrika'daki topraklarını da yavaş yavaş kaybettiler. Son Muvahhid Halifesi II. İdris (1266-1269 arasında hüküm sürdü) bir köle tarafından öldürüldü. Muvahhidlerin yerine geçen Marinid sultanlığı sonraki iki yüzyıl boyunca Fas'a hâkim oldu.

Bu esnada 639'da Mısır'ın fethinin ardından Sünnilik ortaya çıkmış ve sonraki altı yüzyılda Mısır, ilk olarak Bağdat'tan ve daha sonra Fatımi Hanedanlığının başkenti olarak isimlendirdiği Kahire'den olmak üzere, İslam halifeliğinin temsilcileri tarafından yönetilmişti. Şii Fatımiler Mısır için yararlı şeyler yaptı. Baraj ve kanalların onarılmaları sayesinde sulama iyileştirildi ve tarım üretimi artırıldı. Mısır keten ve pamuklu kumaş imalatında başarılı oldu, Akdeniz ve Kızıldeniz ülkeleriyle ticareti gelişti. Gelgelelim her zaman olduğu gibi en ağır vergi yükü rençper çiftçilere –*fellahlara*– düştü.

1905'teki Clemont Konseyinde Papa II. Urban'ın harekete geçirdiği Haçlılar 1160'larda Fatımi Mısır'ı tehdit etti. Ancak yeni bir lider, Kürt komutan Selahaddin Eyyubi (1174-93 arasında hüküm sürdü) ortaya çıktı. 1171'de Mısır'ın Fatımi hükümdarı öldüğünde yerine geçen Selahaddin Eyyubi, Eyyubi Hanedanlığını kurdu ve ülkeyi Sünni İslam'a geri döndürdü. Kahire gelişerek Arapça ilmin önde gelen bir merkezi haline geldi. 1187'de haçlıları yenen Selahaddin Kudüs'ü geri aldı.

On dördüncü yüzyılda ise Kara Ölüm geldi. İlk olarak Moğolistan'daki Gobi Çölü'nde ortaya çıkan Kara Ölüm Av-

rupa'da hızla yayılarak nüfusun yüzde kırkını yok ettikten sonra İspanya ve Sicilya vasıtasıyla Kuzey Afrika'ya geçti. Eşi görülmemiş bir zarara yol açan bu hastalık Mısır'ın üçte birini yok etti ve bölgenin feci şekilde çöküşüne neden oldu. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Eyyubi hanedanı devrildi. Türkiye'den ve Rusya'nın güneyinden orduya alınan Memlûk köleleri Mısır'da nüfuzlu bir sınıf haline geldi. Nihayet 1250'de Mısır'da yönetimde bulunan Eyyubi hanedanını yenerek 250 yıl boyunca hüküm süren Memlûk hanedanlığını kurdular. Memlûkler Suriye ve Filistin'i fethederek haçlıların üstesinden geldi ve Moğol istilacıların ülkeyi 1260'ta işgal etmelerine engel oldu. Ancak zamanla başka ordular ateşli silah ve toplarla savaşmaya başladığı halde Memlukler bunu başaramadı. Üstelik Mısır'ın altyapısı bakımsız hale geldi, tarım üretimi düştü. 1517'de bu ihmallerin sonucunda Osmanlı Türkleri Mısır'ı fethettiler fakat verasete dayanan Memlûk yöneticileri on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bey, paşa veya naip olarak yönetmeye devam ettiler. 1798'de Fransız general Napolyon Bonapart (1799-1815 arasında hüküm sürdü) Mısır'ı işgal ettiğinde çok az dirençle karşılaştı. Fransızları 1801'de çıkartanlar İngilizler ve Osmanlı Türkleri oldu. Bu durum Mısır üzerindeki yüzyıllık Anglo-Fransız rekabetinin başlangıcını işaret ediyordu.

Kuzey Afrika'nın aksine, Doğu Afrika'yı yavaş yavaş Müslümanlaştıranlar deniz yoluyla sadece seksen kilometre uzakta olan Arap Yarımadası'nın insanları ile Mısır, Somali ve İran halklarıydı. Bunlar tüccar olarak geldiler. Gerçekte Kuzey Afrika'da olduğu gibi, ticaret İslam dininin yayılmasında önemli bir faktör oldu. Çad Gölü'nün yanındaki Kanem dokuzuncu yüzyılda İslam dinine geçti. Bu esnada Gana'daki krallar Müslüman olmamakla birlikte Müslümanlar yönetimde üst düzey mevkilerde bulunuyor ve imparatorluğun

gayrimüslim halklarıyla barış içinde yaşıyorlardı. Güçlü Mali imparatorluğu İslam ilminin bir merkezi haline geldi. On dördüncü yüzyıl itibarıyla, Hausa şehir devletlerinin –Gobir, Katsina, Kano, Zazzau, Zamfara ve Kebbi– hükümdarlarının hepsi Müslümandı. Ancak Fulbeler sekizinci yüzyılda *cihatlarını* başlattığında bu devletlerin halklarının çoğunluğu din değiştirdi. 1880'ler itibarıyla, Afrika kıtasının üçte birinin dini İslam'dı.

4.

Ticaret

Deve

Sahra Çölü'nü geçmek demek hem insan hem de hayvan avcılara, bir de ölümcül kum fırtınalarına rağmen zorlu arazide 2400 kilometrelik tehlikeli bir yolculuk yapmak demekti. Yiyecek kaynakları mevcut değildi ve vahalar arasındaki mesafe fazlaydı. Ancak Araplar ve Afrikalılar birbirlerinin mallarını çok talep ettiklerinden büyük deve kervanları bu ihtiyaçları karşılamak için çöllerde güzergâh oluştururdu. Çöl devesinin yaklaşık 130 kiloluk bir yükü günde 50 ila 100 kilometre bir mesafede taşıyabilme kapasitesi olmasa bu yolculuklar mümkün olmazdı. Deve bu yolculuğu on gün boyunca tatlı su olmadan yapabilir ve gündüzün aşırı sıcağı ile çöl gecesinin içe işleyen soğuğuna dayanabilirdi. Dördüncü yüzyıl itibarıyla, Mağrip'in tümünde ana yük hayvanı olarak yük öküzünün yerine geçmiş olan deve Berberilerin Sahra ötesinde uzun mesafeli önemli bir ticaret ağı kurmalarında yararlı oldu. Sanhaja Berberileri ve Tuareg deve binicileri düzenli kervanlar organize ettiler. Bunlara ilk olarak MÖ yaklaşık 500'de kullanılan yollarda Toubou rehberleri yol gösterdi. On ikinci yüzyıla gelindiğinde 12.000 develik kervanlar kaydedilmekteydi.

Köleler ticaretin daimi bir öğesiydi fakat altın, fildişi ve kola cevizi gibi –hafif uyarıcı kafein içerir– başka malların da ticareti yapılırdı. On altıncı yüzyılda Yeni Dünya'nın keşfinden önce Avrupa'da kullanılan altının tümü Batı Afrika'da çıkarılıp bu güzergâhlardan nakledilir ve batı Sudan krallıklarının hükümdarlarına olağanüstü bir servet kazandırırdı. Batı Afrikalılar altını tuzla takas ederlerdi. Sahra'nın güneyinde çok az tuz kaynağı olduğu için tuz önemliydi ve dolayısıyla talep oldukça fazlaydı.

İmparatorluklar ve Ticaret

Son 1500 yılda birçok küçük Sudan devleti kuruldu, bunların bir kısmı "imparatorluk" olarak hatırlanır; en başta yaklaşık 700'den 1240'a kadar devam eden Gana olmak üzere, Mali (yaklaşık 1235-yaklaşık 1599), Kanem-Bornu (yaklaşık 1068-1846) ve Songhailer (1464-1591) vardı.

Beşinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında günümüzdeki Moritanya'nın güney bölgesi ile Mali'ye hâkim olan Gana halkı, çiftçi, balıkçı ve çoban olarak çalışan Soninkelerden oluşuyordu. "Gana" adı imparatorluğun hükümdarının adı Gana'dan geliyordu. Bu Gana, sekiz yüz kilometre güneydoğuda bulunan günümüzdeki aynı isimli Gana'yla karıştırılmamalıdır.

Sahra'nın güneyindeki Sahel çayırında bir şeflik grubu olan Gana, demir işleyen çiftçilerin oluşturduğu daha büyük ve daha yerleşik toplulukların bir ürünüydü. Bu topluluklar muhtemelen demir çağı teknolojisinden yararlanarak mızrak ve kılıç yaparlardı. Bu üstün silahlar onlara kendileri kadar gelişmiş ve örgütlü olmayan komşuları üzerinde bir avantaj kazandırdı. Soninkelerde aynı zamanda Sahra göçebelerinden elde ettikleri atlar da vardı. Bu iki gelişmiş aracın sağladığı askeri yararlar komşuları üzerinde üstünlük elde etmele-

rini sağladı. Ancak komşularından üstün olmakla birlikte Batı Sahra'daki Sanhaja-Berberi göçebelerinin yaptıkları akınlara karşı ancak bir araya gelerek savunma yapabiliyorlardı. Bu birlikte savunma yapmaları bir devletin ilk adımlarına işaret ediyordu. Devletin batı Sahel'deki konumu –tuzun ana kaynağı olan çöl ile yukarı Senegal Nehri'nin altın yatakları arasında ortada olması– sayesinde Soninkeler tuz ve altının karşılıklı ticaretinde aracılık yaparak servet ve güç sahibi oldular. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Sahra içinden altın ticareti arttıkça Gana'nın statüsü ve gücü de arttı.

Gana on ikinci yüzyılın sonlarında gerilemeye başladı. Bu dönem itibarıyla Batı Sudan'ın altın ticareti üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişti. 1050'den sonra bir zamanda İslam dinine geçmesi ile güneydeki Bure'de yeni altın yataklarının ve Sahra içinden doğuya ticaret yollarının açılması aynı zamana rastlar. Bu iki olay da bu bölgelerdeki halkların bağımsızlıklarını ilan edecek kadar güçlenmelerini sağladı. On üçüncü yüzyılın başlarında bir zamanlar Gana İmparatorluğu'na ait olan yerlerin çoğunu ele geçiren Sosso'daki Güney Soninke Şefliği güneye doğru Malinkeleri de fethetti. Ancak imparatorluğun gerilemesindeki kritik bir faktör çevrenin bozulmasıydı. Toprak artık artan nüfusu destekleyemiyordu. Bu esnada güneye doğru gitmek zorunda kalan Berberi köylüler hayvanlarını aşırı otlatıyorlardı. On üçüncü yüzyılın başlarında Soninke tüccar ve tacirleri Gana'nın başkenti Kumbi-Saleh'ten ayrılarak güneye ve batıya yerleştiler. Batı Afrika'nın diğer bölgelerinde ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunmalarının yanında yeni devletlerin kurulmasını da teşvik ettiler.

Batı Afrika'da Sahra altında da insanlar örgütlenerek küçüklü büyüklü yerleşimler kurmaya başladı. Büyük yerleşimler elbette önemli ticaret yollarına yakın kuruluyordu. Bu ticaretin vergilendirilmesi sayesinde yerel yöneticiler zengin-

leşip güçlendi. Yaklaşık 900 yılında Çad Gölü'nün kuzeydoğusunda Kanem İmparatorluğu ortaya çıktı. Bu imparatorluğu Sayfawa –Afrika tarihindeki en uzun süre devam eden hanedan (771 yıl)– olarak bilinen bir hanedan yönetiyordu. İlk başlarda göçebe olan bu insanlar on birinci yüzyılın sonlarında Humai b. Salamna'nın (1068-80 arasında hüküm sürdü) önderliğinde Njimi'de bir başkent kurdular ve orta Sahra'daki ticaretin kontrolü vasıtasıyla zenginleştiler. Kanem, Mai Dunama Dabbalemi b. Salma'nın (1221-59 arasında hüküm sürdü) saltanatı sırasında gücünün zirvesine ulaştı fakat Tuaregler ve Bulalaların akınları ile haleflik çekişmelerinin ardından gerilemeye başladı. Bununla birlikte, on altıncı yüzyılda Bornu'daki Çad Gölü'nün batısındaki bir bölgeye kaçan Kanem hükümdarları topraklarını genişletti ve Sahra içinden yapılan ticaret üzerindeki hâkimiyetlerini tekrar tesis etti. Kanem-Bornu, Vaday İmparatorluğu'na dahil olup da son liderleri 1846'da ölünceye kadar Kanem-Bornu'yu yönettiler.

1230'dan 1600'e kadar devam eden Mali (veya Mandingo) İmparatorluğu'nu Sundiata Keita (1217 civarı-1255 civarı) kurmuştur. Keita günümüzdeki Gine'nin kuzeyi ile Mali'nin güneyinden doğuya doğru Nijer eğrisine, kuzeye doğru Sahra içine ve batıda Atlas Okyanusu'na kadar olan toprakları fethetti. İmparatorluk on dördüncü yüzyılda hükümdarı I. Mansa Musa (1312 civarı-1337 civarı arasında hüküm sürdü) Mekke'ye efsanevi bir hac ziyaretinde bulunduğunda zirveye ulaştı. I. Mansa Musa beraberindeki 60.000 asker, 12.000 köle ve yolda dağıttığı çok miktarda altın sayesinde Müslüman ve Avrupa dünyası üzerinde büyük bir etki yarattı. 1599'dan sonra imparatorluk zenginliğinin kaynağı olan altın yataklarını kaybederek parçalandı. Bu imparatorluğun yerini ise savaşçı kral Sünni Ali Ber'in (1464 civarı-1492 civarı) kurduğu Songhai İmparatorluğu aldı. Bu imparatorluk günümüzdeki

Nijer ve Burkina Faso boyunca, batıda başkenti Gao'dan ticaret merkezi Jenne'ye kadar uzanıyordu.

Hint Okyanusu'nda Ticaret

Doğu Afrika ile güney Arabistan halkları arasındaki ticaret – adı güneydeki Arap Krallığı Saba'dan gelen– Saba Geçidi'nden Arap yelkenlileriyle yürütülürdü. Her zaman olduğu gibi, Afrika'dan gönderilen malların çoğunluğu altın, fildişi ve köleler, dışarıdan gelenler ise kumaş, porselen, tuz ve madeni eşyaydı. Bu ticaret mevsim iklimine ve metcezir koşullarına dayanırdı. Kasımdan marta kadar kuzeydoğudan esen muson rüzgârlarını, Doğu Afrika kıyıları boyunca bir geçit yaratan Ekvator Akıntısı desteklerdi. Bu koşullardan yararlanan tüccarlar Asya'dan Afrika'ya mal getirirdi. Daha sonra mayıstan ekim ayına kadar muson rüzgârları zıt yönde eserdi. Bu rüzgârlar Orta Hint Okyanusu akıntısının da yardımıyla, Afrika'dan alınan mallarla yüklü Arap yelkenlilerini Asya'ya geri götürürdü.

Büyük İskender'in ölümünün ardından ortaya çıkan ardıl Yunan devletleri arasında epeyce rekabet vardı. Selevkos İmparatorluğu zirvedeyken orta Anadolu, Doğu Akdeniz ülkeleri, Mezopotamya, İran, günümüzdeki Türkmenistan, Pamir ve Pakistan'ın bazı bölümlerini kapsıyordu. Selevkos İmparatorluğu'nun Hindistan'a giden kara rotaları üzerinde uyguladığı sıkı kontrol yüzünden Ptolemaioslar –Mısır'daki Yunan kraliyet ailesi– fildişini başka yerde aramaya mecbur kaldılar. Bu amaçla Kızıldeniz'in ağzına kadar bir dizi fil avlama istasyonu kuran Ptolemaioslar bölgedeki fildişi ticaretini artırdılar. V. Ptolemaios (MÖ 204-281) Suriye'yi kaybettiğinde Mısırlılar Hindistan'la ticaret yapmak için güney deniz rotasını kullanmak zorunda kaldı. MÖ 130 civarında yaşayan Kizikoslu Yunan denizci Evdoksus Hindistan'a doğrudan deniz yoluyla giden ilk Yunanlı oldu ve doğuya özgü lüks mal ticaretinde bir artışa öncülük etti.

Daha sonra Roma İmparatorluğu doğunun lüks malları için yararlı bir pazar haline geldi. Ancak Romalılar Arapların ticaret üzerindeki egemenliklerini kırmaya çalıştılar. Gelgelelim Araplar Doğu Afrika kıyılarıyla birlikte ticaret üzerinde neredeyse bir tekele sahipmiş gibi görünür. Romalıların fildişine olan talebi arttı. İsa'nın doğumundan sonraki birinci yüzyıl itibarıyla, fildişi ancak Afrika'nın iç kısımlarında, Yukarı Nil bölgesinde elde edilebiliyor ve Adulis'ten tedarik ediliyordu. Sonuç olarak, Doğu Afrika kıyılarından elde edilen fildişi her ne kadar daha düşük kalitede olduğuna inanılsa da yeni bir önem kazandı ve böylece Doğu Afrika merkezi Akdeniz'de olan uluslararası ticaret sistemine dahil oldu. Bunun sonucunda ortaya çıkan insan mozaiğiyle birlikte uluslararası ticarete katılan bir kıyı tüccarı sınıfı oluştu. Ne var ki Roma üçüncü yüzyılda uzun gerileme dönemine girdiğinde bu ticaret de çöktü.

Daha sonra altıncı ve yedinci yüzyıllarda Persler Batı Hint Okyanusu'nda egemen deniz gücü ve Doğu Afrika kıyılarında hükmedici bir ticari varlık haline geldiler. Fildişi ticareti Akdeniz pazarını kaybetmişti fakat onuncu yüzyıl itibarıyla, Hindistan'ın talebi iç arzını aşmaya başladığı için gelişmekte olan bir Çin pazarının yanında Doğu Afrika'ya da yöneldi.

Svahili

Svahili veya Kisvahili günümüzde Doğu Afrika'da en çok konuşulan Afrika dilidir. Kenya'nın kuzeyinden Mozambik'in kuzeyine kadar Hint Okyanusu kıyılarının büyük bölümünde çeşitli etnik gruplar bu dili konuşur. Arapça "sahil" kelimesinden gelen Svahili kelimenin tam anlamıyla "sahil halkı" demektir ve günümüzde Tanzanya, Kenya, Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin resmi dilidir.

"Svahili" terimi onuncu ve on dördüncü yüzyıllar arasında Müslüman ile Afrikalı karışımı olan bir sahil toplumunu tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Svahililer Araplar, Persler, Somalililer, Hintliler, Endonezyalılar ve doğululara ticaret yaptılar. Bu ticaretin ürettiği servet sayesinde kendine özgü bir Svahili kültürü gelişti. Ana ticaret beldeleri kuzeyde Shanga, Pate ve Lamu, orta kıyı bölgesinde Mombasa ve güneyde Kilwa'ydı. Svahililer geleneksel Afrika ihraç ürünleri olan fildişi, köle, altın, hayvan postu ve inci karşılığında dünyanın dört bir yanından lüks mallar aldılar.

On üçüncü yüzyılın başları itibarıyla, Kilwa günümüzdeki Somali'nin kuzeyinde bulunan Mogadişulu tüccarların uzun zamandır altın ticareti üzerinde kurmuş oldukları hâkimiyetlerini kırmıştı. Kilwa tüccarları günümüzdeki Beira'nın güneyinde bulunan Sofala'da küçük bir ticari yerleşim kurdular. Limpopo Vadisi ile Zimbabve Platosu'nun yeni ortaya çıkmakta olan topluluklarından gelen altını memnuniyetle karşılayan bu tüccarlar sayesinde muhtemelen devletleri Svahili şehir devletleri içinde sonraki iki yüzyılın en zengini oldu. Okuryazar sınıflar Arap harfleriyle yazılmış Svahili şiirlerini okudu. Mimarlığın altın çağının yaşandığı on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda muhteşem cami, saray, liman ve hamamlar inşa edildi.

1050 ile 1200 arasında, Basra Körfezi ve Umman'dan gelen Müslüman göçmenler bazı Svahili Müslümanlarını güneye göçmeye mecbur ederek Zanzibar, Mafia, Pemba ve Comoros adalarına yerleşmiş, yeni ticaret merkezleri kurmuş, mercan taşından yapılma evler inşa etmiş ve sonraki yüzyıllarda hüküm sürecek hanedanlar kurmuşlardı. Bu insanlar Basra Körfezi'nde bulunan Şiraz'daki atalarının kökenleri dolayısıyla Şirazi olarak tanındılar.

1600 yılına kadar Orta ve Güney Afrika

Tarihçiler Orta ve Güney Afrika'daki yaklaşık 1000. yıldan sonraki dönemi "Geç Demir Çağı" olarak tanımlar. Esasen bu büyük bir siyasi, ekonomik ve sosyal değişim zamanıydı. Tarım, balıkçılık ve imalat teknikleri gelişmekle birlikte devletin ekonomik statüsü tarıma bağlıydı. Güneyde insanların kurak çayırlardan istifade etmeyi öğrenmeleriyle sığır yetiştirmede artış sağlandı. Farklı toplulukların farklı uzmanlıklara sahip olmaları nedeniyle bölgeler birbirleriyle ticaret yaparken etkileşimde bulundular. Topraklar tarım ve hayvancılık amaçlı kullanıldıkça Taş Devri avcı toplayıcıları da yavaş yavaş kayboldu.

Köy tabanlı topluluklardan daha büyük siyasi gruplara dönüşen toplumun başında gücü ve itibarı artmış olan yerel şefler vardı. Bu şeflikler genellikle kökenlerini, şeflerinin gelmiş olduğu efsanevi bir figüre bağlardı. Hükümdarın çoğu zaman ilahi olduğu ve ruhani dünyayla bir bağlantı kurduğu kabul edilirdi çünkü din ile devlet arasındaki ayrım çok azdı. Hükümdarı destekleyen elit sınıf büyük oranda ona bağlı olduğu kadar hükümdar da onlara bağlıydı, toprak ve işgücü dağıtımını buna göre yapardı.

Harare'den aşağı yukarı 240 kilometre uzaklıkta bulunan günümüzdeki Zimbabve'nin başkentinde güney Afrika'nın en ünlü taş binasının kalıntıları bulunur. Tahminlere göre yapımı 1200'den 1450'ye kadar uzun bir dönemde gerçekleşmiştir. On üçüncü yüzyılda Mapungubwe Krallığı'ndan Zimbabve platosuna göç eden Şona dilini konuşan insanların bir dalı olan Karangalar tarafından inşa edilmiştir. Zimbabve hükümdarları Büyük Zimbabve'deki saraylarının etrafında olağanüstü bir kültür yaratmıştı. Karmaşık taş surlar ve yapılar inşa etmişlerdi, bunların masraflarını hâkimiyetleri altındaki yaklaşık 150 haraca bağlı devlet karşılamıştı. İmpa-

ratorlukları Mapungubwe, Butua ve Mutapa imparatorluklarından daha büyüktü. Bu imparatorluk Limpopo ve Zambezi Nehirleri arasındaki devasa bir alanı kaplıyor, günümüzdeki Mozambik ve Botsvana'nın yanı sıra günümüzdeki Güney Afrika'nın Transvaal bölgesine kadar da uzanıyordu. Servetinin kaynaklarından biri de Afrika'nın iç kesimlerinden güneydoğu kıyılarına nakledilen fildişi ve altındı. Buna karşılık dışarıdan Arap malları alınırdı. Büyük Zimbabve'nin nihai çöküşünün çevresel nedenleri –aşırı otlatma ve kuraklık– olabileceği düşünülür. Veya krallık halkı ticaret yollarını izlemek için taşınmak zorunda kalmış ve altın ticaretine devam etmiş olabilir. 1450 itibarıyla, Büyük Zimbabve ile krallığın kalanının çoğu terk edilmişti.

Batı-Orta Afrika'da, Kongo Krallığı günümüzdeki Angola'nın kuzeyi, Kongo Cumhuriyeti ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin batı kısmında bulunuyordu. Bu krallık Malebo Gölü'nün kuzeyinde yaşayan küçük Demir Çağı topluluklarından başladı ve on beşinci yüzyılda Manikongo adı verilen hükümdar altında federasyon şeklinde birleşti. Monarşi, 1914 yılında Portekizliler tarafından feshedilene kadar devam etti. Refahın yol açtığı nüfus artışı besin kaynakları üzerinde bir baskı oluşturduğu için Manikongo ileri karakollar kurmak ve krallığın sınırlarını genişletmek amacıyla keşif heyetleri gönderdi. Krallık zirvesindeyken batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Kwango Nehri'ne kadar uzanan toprakları, yarım milyondan fazla nüfusu ve yaklaşık 130 bin kilometrekarelik alanıyla Batı-Orta Afrika'daki en büyük devletti.

5.

Avrupalıların Gelişi ve Köle Ticaretinin Başlaması

Portekizliler ve Doğu Afrika Kıyıları

On beşinci yüzyıl itibarıyla, Kuzey Afrika'nın ve Kızıldeniz ile Doğu Afrika kıyılarının haritaları çıkarılmış olmasına rağmen, Sahra'nın güneyine dair bilgiler sınırlıydı. Avrupalılar bilgisizlikleri yüzünden bu topraklarda "Etiyopyalı" olarak bilinen egzotik ve vahşi insanların yaşadıklarına inanıyordu. Ancak bu terimin Afrika'nın kuzeydoğusunda yaşayan gerçek Etiyopyalılarla hiçbir ilgisi yoktu. Portekiz Prensi "Denizci" Henry'nin (1394-1460), Portekiz gemilerini Batı Afrika kıyıları boyunca keşif seferleri yapmaya teşvik etmesinin nedeni de işte bu bilgiyi artırma ve son derece kazançlı baharat, köle ve altın ticaretini kontrol etmenin bir aracını keşfetme arzusuydu. Doğunun serveti, ülkeyi güçlü komşusu İspanya'ya karşı savunmaya katkı olarak gerekliydi, ayrıca İslam dininin amansız yükselişiyle mücadele etmek için Batı Afrika halkını Hıristiyan yapıp silah altına almak gibi bir yararı daha vardı. Yeni bir gemi çeşidi olan yuvarlak tabanlı karavela sayesinde Portekizli denizciler Batı Afrika kıyılarına ilk kez 1422'de ulaştı. Bu ziyaretin sonunda iki kaptan ülkelerine bu tarz bir-

çok yük taşımacılığının ilki olan altın, tuz ve on köle götürdü.

1470'lerde günümüzdeki Gana'da bulunan Akan altın yataklarına ulaşan Portekizliler Elmina'da ("maden") bir kale inşa ettiler. Çok geçmeden, Akan altın yataklarından çıkarılan altının yarısı Sahra içinden yapılan ticaret yerine, sahildeki Avrupa ticaret merkezlerine yöneltilmeye ve gemiyle kuzeye gönderilmeye başladı. Bu servet sayesinde Afrika kıyıları daha çok keşfedildi ve gemiyle Afrika'nın etrafının dolaşılması sonucu Hindistan'a nihayet bir deniz yolu elde edildi. 1488'de Bartolomeu Dias (yaklaşık 1451-1500) Ümit Burnu'nu dolaşarak burnun doğusundaki Mossel Körfezi'ne kadar gitmesine rağmen mürettebatı daha fazla ilerlemeyi reddetti. Portekiz'e dönen Dias Afrika'nın çevresinin dolaşılabileceğini kanıtlamıştı. 1498'de Ümit Burnu'nu dolaşarak Doğu Afrika kıyıları boyunca kuzeye doğru yol alan Portekizli kâşif Vasco da Gama (yaklaşık 1460-1524) ve dört karavela güneyden Hint Okyanusu'na giren ilk Avrupalılar oldular. Svahili sahil şehir devletlerinin tarım ürünleri, kumaş ve altın zenginliği karşısında şaşkına dönen Avrupalılar Mozambik'i yağmaladılar, Arap ticaret gemilerini talan ettiler, Mombasa'daki Svahililerle savaştılar. Daha sonra Hindistan'daki Kozhihode'ye doğru yola çıkarak 20 Mayıs'ta oraya ulaştılar. Gama'nın gemilerinden yalnızca ikisi, Temmuz ve Ağustos 1499'da Portekiz'e dönebildi.

Bunun ardından birçok sefer yapıldı. İslam dinine karşı "kutsal Hıristiyan savaşı" adına, ağır silahlı gemilerini limanlara demirleyerek hükümdarlarının, Portekiz tebaası olmalarını ve Portekiz kralına yüklü bir haraç ödemelerini talep ettiler. Eğer bu koşul yerine getirilmezse şehre saldıracaklarını, mallarını ele geçireceklerini ve razı olmayan Müslümanları öldüreceklerini söylediler. On altıncı yüzyılın ilk on yılının sonlarında Kilwa, Sofala ve Mozambik'in güney limanlarında kaleler tesis eden Portekizliler yalnızca Hint kolonileri

Goa'ya yelken açacakları değil, aynı zamanda Zimbabve Platosu'ndan gelen altını da kontrol edecekleri bir üssü sağlama almışlardı. En sonunda, Portekizliler asi Mombasa şehrinde asayişi sağlamak için devasa Jesus Kalesi'ni inşa ettiler. Bu kale sonraki yüzyılda idari başkentleri haline geldi. Kalenin devasa taş surları Portekiz'in on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Doğu Afrika kıyılarındaki ticaret üzerinde otoritesi vasıtasıyla uygulayacağı şiddetin sembolü oldu.

Eski Dünya'nın Afrika Üzerindeki Etkisi

Avrupalıların gelişinin Afrika'da büyük değişimlere sebep olması kaçınılmazdı. Gelgelelim bu değişimlerin hiç arzu edilmeyen unsurlarından biri hastalıktı. Afrika'da zaten uyku hastalığı, şistozomiazis ve sıtma gibi hastalıklar vardı. Portekizliler, İngilizler, Fransızlar ve diğer Avrupalılar çiçek hastalığının Avrupa türü gibi yeni ölümcül hastalıklar getirdiler. Afrikalıların doğal bir bağışıklıklarının olmadığı bu çiçek hastalığı türü on altıncı ila on dokuzuncu yüzyıllar arasında Afrika'da sayısız yaşama mal oldu. Çiçek hastalığı gibi frengi de hafif bir formda zaten mevcuttu fakat daha ölümcül olan Avrupa türü on dokuzuncu yüzyılda hızla yayıldı. Sonraki yüzyılda, tifüs, tüberküloz ve aşağı yukarı aynı zamanlarda, pnömonik veba –Kara Ölüm– ortaya çıktı. Daha önceleri Sahra altı Afrika'ya ulaşmasına çölün engel olduğu pnömonik veba Kongo ve Angola'daki Atlantik köle ticareti vasıtasıyla buralara ulaştı. On sekizinci yüzyıl itibarıyla, hastalık Senegal ve Gine'yi vurmuştu. Tüm bu hastalıklar kıtanın nüfusunun daha ılıman kuşaklarda olduğu şekilde artmasına engel oldu.

Ancak gelenlerin hepsi sorun değildi. Avrupalılar aynı zamanda Yeni Dünya'dan mısır gibi oldukça verimli ürünler de getirmişlerdi. Süpürge darısı ve manyokun yerini alan mısır Afrika'nın tercih edilen besini haline geldi. Aynı zamanda her

çeşit fasulye –barbunya, lima ve beyaz börülce dahil– Orta Amerika'dan tatlı patates, on sekizinci yüzyılda İngiltere vasıtasıyla Amerika'dan patates, on altıncı yüzyılda getirilip en yüksek verime ulaşan fıstık ve Asya'dan da bezelye, şeker kamışı ve susam geldi.

Gelgelelim Avrupalıların Afrika'ya gelmelerinin en büyük ve kalıcı sonucu köle ticaretiydi. Yüzyıllar boyunca kıtayı harap eden bu ticaret kıtayı üretken genç kadın ve erkeklerinden yoksun bıraktı, sosyal yapılarını yıktı ve gelenek ve kültürlerini yok etti.

Köle Ticareti

> Köle ticaretinin kötülüklerini ne kadar anlatsak azdır... Yolda yatan, vurulmuş veya bıçaklanmış bir köle kadının yanından geçtik. [Oradakiler] bunu sabah erken saatlerde, köle kadın artık yürüyemediği için ona ödediği parayı kaybetmesine kızan bir Arap'ın yaptığını söylediler. Boynundan ağaca bağlanmış, ölmüş bir kadının yanından geçtik... Açlıktan ölmüş bir adama rastladık... Bu ülkede gördüğüm en garip hastalık umutsuzluk gibi görünüyor ve yakalanıp köle yapılan özgür insanları ele geçiriyor.
>
> Kâşif ve misyoner David Livingstone,
> Köle Ticareti Üzerine

Nil Nehri üzerindeki ikinci çağlayanda bulunan ve Afrika'daki en eski kölelik kanıtları olan oyma ve yazıtlar MÖ 2900'e dayanır. Çeşitli örgütler ve sivil kurumlar günümüzde Afrika'da; Moritanya, Nijer ve Sudan gibi ülkelerde köle ticaretinin devam ettiğini bildiriyorlar. Portekizlilerin gelişinden önce Kongo Nehri'nin kuzeyinde ve güneyinde bulunan üç

krallıkta –Loango, Tio ve Kongo– savaşlarda veya baskınlarda ele geçirilen tutsakları hem aristokrasi hem de halktan kişiler köle olarak kullanırdı. Kongo hükümdarının ordusu yaklaşık 20.000 köle askerden oluşuyordu. Ne var ki Portekizlilerin gelişiyle birlikte ana ticaret kalemi köleler oldu.

1480'lerde, Portekizli yerleşimciler Afrika kıyılarının Gine Körfezi'ndeki açığında bulunan Sao Tome ve Principe Adalarındaki şeker plantasyonlarında köle işgücünden yararlandılar. Köleler halihazırda Akdeniz adalarında ve İspanya'nın güneyi ile Portekiz'deki şeker kamışı tarımında kullanılmışlardı. Bu köleleri temin eden yalnızca Kuzey Afrika değil, Rusya'nın güneyindeki, "köle" [slave] isminin geldiği Slavlardı. Sao Tome Avrupalıların doymak bilmez bir iştah duydukları şekerin en büyük tedarikçisi haline geldi ve buranın Afrikalı köle işgücünü kullanan plantasyon sistemi de Yeni Dünya'daki plantasyon gelişimi için bir örnek teşkil etti.

İlk zamanlar, on beşinci yüzyıl ila on altıncı yüzyılın başlarında, daha çok günümüzdeki Senegal ve Gambia'nın bölgelerinden alınan köleler güney İspanya ve Portekiz'deki plantasyon ve çiftliklerde kullanıldılar. Ancak Portekizliler Hindistan'a Ümit Burnu'nun etrafından deniz yolunu açmaktayken, İspanyol komşuları da Amerika kıtasına ve Karayipler'e Atlas Okyanusu'ndan bir rota oluşturuyordu. Altın ve gümüş madenlerinin yanında tütün plantasyonlarında da çalıştırılmak üzere işgücü talebi vardı fakat yerel nüfusu hem yeni efendilerinin acımasız muameleleri hem de istemeden Avrupa'dan getirilen hastalıklar kırıp geçirmişti. Örneğin Karayip adalarında bulunan Kızılderililerin yüzde doksanı Avrupalıların gelişinden bir yüzyıl sonra yok oldu. Koloniciler Avrupa'dan suçluları ve istenmeyen kişileri getirdiler, ama yapılması gereken işler için bunların sayısı yeterli değildi. Onlar da çözümün hemen Afrikalılar olduğuna karar verdiler.

İlk köle grubu Afrika'dan 1532'de ayrıldı fakat ilk yüzyıldaki rakamlar nispeten önemsizdi. Ne var ki 1630'dan itibaren Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizlerin de dahil olmalarıyla ve Brezilya ve Karayipler'deki şeker plantasyonlarının artmasıyla birlikte Afrika'dan Amerika'ya götürülen köle sayısı da hızla arttı. Sonraki iki yüzyıl esir insanların tarihteki en büyük zorla yerlerinden edilmelerine tanık oldu. On yedinci yüzyılda, nakledilen köle sayısı yılda yaklaşık 20.000'e çıktı. On sekizinci yüzyılda, her yıl Atlas Okyanusu'ndan 50.000 ila 100.000 Afrikalı taşınıyordu. Tahminlere göre, yaklaşık 10 milyon Afrikalı Amerika kıtasına ayak bastığı halde, yaklaşık 2 milyonu yolculuk sırasında hayatını kaybetti. Bazı tarihçiler ise gerçek rakamın muhtemelen bunun iki katı olduğunu iddia ederler.

Nijerya'nın batı kıyıları "köle sahili" olarak tanınır hale geldi fakat on sekizinci yüzyılda, Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyı şeridinin neredeyse her tarafında bu ticaret yapılıyordu. Köle ticareti Senegal, Gambia'daki köklerinden, Yukarı Gine ve Windward Sahili'ne, Gold Coast'a, Benin ve Biafra Koylarına ve son olarak en çok kölenin –2.331.000– alındığı Batı-Orta Afrika'ya kadar yayıldı. Genel olarak köleler iç kesimlerden alınmakla birlikte Avrupalılar köle aramak için oralara girmeyi nadiren göze alırlardı. Ara sıra girdiklerinde ise genellikle yerliler veya hastalıklar tarafından alt edilirlerdi. Bu nedenle, faaliyetlerini sahillerdeki ticaret merkezleriyle sınırladılar. Buralarda esir –çoğu savaşlarda ele geçirilen bu esirler suçlu veya toplum dışına itilmiş olmadıkları müddetçe nadiren kendi topluluklarından alınırdı– tedarikinden zenginleşen yerel şeflere haraç öderlerdi. Daha sonrasında ise bu köleleri satış ve nakil için sahillere Afrikalı ve Avrupalı köle tacirleri gönderirdi.

Savaşlar genellikle yeni devletlerin kurulması veya mevcut devletlerin genişletilmesiyle ilişkiliydi. On beşinci yüzyılın sonlarında Benin'in, on sekizinci yüzyılın başlarında günümüzdeki Gine'deki Futa Jalonlu Müslüman Fulbelerin ve on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda gelişmekte olan Oyo, Dahomey ve Ashanti devletlerinin yaptıkları savaşlar sonucunda çok sayıda köle ortaya çıktı. Savaşlar asla sadece köle elde etmek için yapılmamakla birlikte, sahillerde kölelere verilen yüksek fiyatlar şüphesiz askeri çatışmaları körüklemişti. Tutsak karşılığında silahların teklif edildiği on sekizinci yüzyılda ise artık savaşmak için daha da büyük bir teşvik söz konusuydu.

Afrika'nın kaybı ise şüphesiz çok büyüktü. Kölelik bölgenin ekonomik refahına ciddi ölçüde zarar vermesinin yanında geleneksel kültürleri de yok etti ve insan yaşamının hiçe sayılmasına neden oldu. İnsanlar düpedüz mal olarak görüldüler. Ciddi sayıda üretken genç insanın –çoğunlukla 14 ila 35 yaş arasındaki erkekler– Afrika'dan ayrılması, kıtalarına sunabilecekleri hizmetlerin sonsuza dek yok olmasına neden oldu. Zulüm akıl alır gibi değildi. Yerli şeflerin köle tacirlerine sattıkları köleler zincirlenip sahile kadar yürütülür, orada kafeslere kapatılırdı. Bir sonraki Avrupa köle gemisi geldiğinde, cinsiyetlerine bakmaksızın çırılçıplak soyulur ve satın alınacak kadar zinde ve sağlıklı olduklarından emin olmak için incelenirlerdi. Avrupalı bir köle tacirine satıldıktan sonra sürü halinde bir gemiye bindirilir ve raf gibi düzenlenmiş güvertelerde yatmaya zorlanırlardı. Bırakın ayağa kalkmayı, dik oturmaları bile olanaksızdı ve yolculuğun sonuna kadar haftalarca kendi idrar ve dışkıları içinde yatarlardı. Birçoğunun, mürettebatın yamyam olduğuna inandığı köleler uçsuz bucaksız okyanustan dehşete kapılırdı. Otuz günlük yolculuk sırasında yiyecek ve içecek kaynakları sınırlı ve düşük nitelik-

teydi. Kaptanlar da köleleri güvertelere sıkış tepiş doldurarak on altıncı yüzyılda kölelerin yüzde 20'sinin yolculuk sırasında hayatını kaybetmesine meydan verdiler. On dokuzuncu yüzyılda, besinlerin iyileşmesiyle birlikte bu oran yüzde 10'a düştü. Gelgelelim yaşam süreleri hâlâ kısaydı ve kalan ömürlerinde korkunç aşağılama ve acılara maruz kalıyorlardı.

Kuşkusuz gittikleri yerde de zorluklar devam ederdi. Çok çalışır ve kötü beslenirlerdi. Üç yıl sonra kölelerin üçte biri ölür ve çok azı on yıldan fazla yaşardı. Ancak sürekli genç vücutlar getirilirdi çünkü kendi çocuklarını yetiştiren kölelere bel bağlamaktansa yeni köleler getirmenin daha ucuz olduğu görülmüştü. Ne de olsa, bir kadın hamileyse verimli bir şekilde çalışamaz ve bir çocuk da ömrünün ilk yıllarında çalışamazdı.

Avrupalı tüccarların elde ettikleri büyük kârlar sadece kölelerden gelmiyordu. Köleler kazançlı bir ticaret sacayağının sadece bir ayağını oluştururdu. Sacayağının her aşamasında tüccar kâr ederdi. İlk olarak tüccar Avrupa mallarını Afrika'ya gönderir, karşılığında köle alırdı. Sonra köleler Amerika'ya ve ihracat için üretilen ürünler de Avrupa'ya geri gönderilirdi. Kuşkusuz ithal edilen Avrupa malı ürünlere olan bağımlılık geleneksel Afrika endüstrilerinde gerilemeye yol açtı. Okyanusu geçtikten sonra köleler Afrika sahillerinde alındıkları fiyatın aşağı yukarı iki üç katına satılır veya Avrupa'ya gönderilecek şekere karşılık değiş tokuş edilirdi. Kârlar muazzamdı ve Bristol, Liverpool, Nantes, Bordeaux ve Amsterdam gibi bazı şehirler bunlar sayesinde zenginleşti. İngiliz limanlarında kazanılan para Britanya'daki sanayi devriminin finansmanına önemli ölçüde katkıda bulundu.

Diğer Köle Yolları

Yedinci yüzyılda Arapların gelişinden önce Afrika'dan Akdeniz, Ortadoğu ve Hint Okyanusu'na sınırı olan ülkelere kaç

kölenin gönderildiği bilinmiyor. Bununla birlikte, tahminlere göre, 800 ila 1900 yılları arasında Asya'ya 12 milyondan fazla köle gönderildi. Bu Atlantik aşırı köle ticaretinin sayısına yaklaşan bir rakamdır. (Oysa Atlantik aşırı köle ticareti yalnızca 400 yıllık bir dönemde meydana gelmiş, Asya köle ticaretinin rakamına ise on bir yüzyıldan fazla zamanda ulaşılmıştır.) Müslüman tüccarlar köleleri, Sahra, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda taşımak için karmaşık ağlar kurdular. En sondaki Müslüman efendinin Müslüman olmayan köleleri Müslüman yapma gibi bir sorumluluğu vardı ve köleler açısından din değiştirmek özgürlüklerini kazanmaları için gerekliydi. Ayrıca din değiştirmek kölelerin tarım işçiliğinden daha karmaşık işleri yapmalarını da sağlıyordu. Büyük Arap imparatorluğunun idare ve savunmasında köle bürokrat ve askerlere ihtiyaç vardı. Hatta bunlar bazen devletin özgür vatandaşlarına bile tahakküm ederlerdi.

Köleler yüzyıllarca düzenli olarak Sahra'dan nakledildiler. On beşinci yüzyıla kadar Sudan devletlerinin hükümdarlarının Müslüman tüccarlara her yıl 5000 ila 10.000 arasında köle sağladıkları tahmin ediliyor. Hem on yedinci hem de on sekizinci yüzyıllarda, Sahra'daki altı kuzey rotası yaklaşık 700.000 köle taşıdı. Bu 800 yılda taşınmış olan toplam rakamın yaklaşık yüzde 67'sine karşılık gelen muazzam bir artış demekti.

On dokuzuncu yüzyılda, Sahra aşırı köle ticareti azalırken Nil Nehri bölgesindeki ticarette artış oldu. 1820'de Mısırlı lider Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-48 arasında hüküm sürdü) ordusu için köle bulmak amacıyla ordusunu Sudan'a gönderdi. Bu esnada Mısırlı genel vali Mavi ve Beyaz Nil boyunca keşif seferleri yaptırdı. 1838 itibarıyla, her yıl 10.000 köle Nil Nehri'nin aşağısına doğru Nübye Çölü'nden yürütülüyordu.

Kızıldeniz'deki köle kaçakçılığı ise Sahra aşırı köle ticaretinden bile eskiydi. Antik Mısırlılar devamlı olarak Punt Diya-

rına –Arap Yarımadasında bulunduğuna inanılır– Somali'nin kuzeyine ve Kızıldeniz sahillerine ticaret seferleri yapar ve kölelerin yanında başka mallarla da geri dönerlerdi. Ayrıca Mısır'daki Yunan ve Roma hâkimiyeti sırasında kölelerin Afrika'dan Arabistan'a Kızıldeniz'den nakledildiklerine dair çok az şüphe vardır. Daha sonra, yılda muhtemelen 2000 köleyi bulan ticaretin on yedinci yüzyıl itibarıyla yılda yaklaşık 1000 köleye düştüğü tahmin edilir. Sonraki yüzyılda tekrar 2000'e çıkan kölelerin çoğu Etiyopya'dan ve Nil Vadisi'nden alınırdı.

Köleler Asya'ya da gönderilmelerine rağmen rakamlar bilinmiyor. Ancak 1810 itibarıyla, Afrika'nın iç kesimlerinden sahile yürütülen yaklaşık 80.000 kölenin bazıları sahilde kalırken çoğu Arabistan, İran ve Hindistan'ın yanı sıra en yaygın istikamet olan Amerika'ya da gönderilmiştir. 1873'te –kraliyet donanmasının güçlü desteğiyle– İngiliz hükümeti Zanzibar Sultanı Bargaş b. Said el-Busaid'i (1870-1888 arasında hüküm sürdü) deniz yoluyla yapılan bütün köle ticaretlerini yasaklamaya ikna etti.

Atlantik Köle Ticaretinin Sonu

On sekizinci yüzyılın ilerleyen yıllarında Britanya en büyük Afrikalı köle ihracatçısı haline geldi. Ele geçirilen Afrikalıların yarısından fazlası Atlantik'i geçen İngiliz gemileriyle nakledili-yordu. Ancak bu utanç verici ticarete bir son vermeye yönelik girişimler de başlamıştı. 1792'de, Danimarka köle ticaretini 1803'te yürürlüğe giren yasayla yasaklayan ilk Avrupa ülkesi oldu. 1807'de İngilizler İngiliz vatandaşlarının, köle olarak satmak amacıyla Atlantik'ten köle nakletmelerini yasakladı. 1808'de, Birleşik Devletler köle ithalatını yasakladı; Hollanda köle ticaretini 1814'te ve Fransa 1817'de yasakladı.

Gelgelelim köleliğin kaldırılması tamamen insani nedenlere dayanmıyordu. Aslında on dokuzuncu yüzyılın başları

itibarıyla köle ticareti artık eskisi kadar kazançlı değildi. Şekerin fiyatı Karayipler'deki fazla üretimin sonucunda düşmüştü ve Fransızlar daha ucuz şeker üretiyorlardı. Üstelik köle fiyatları çok artmıştı ve kârlar düşüyordu. Sanayi Devrimi'nin sonucunda Avrupalı bankerlerin yatırımları Amerika'daki plantasyonlardan yine yurt içindeki imalata dönmüştü. Bu sırada kapitalist fabrika sahipleri "özgür" işçilerin ücretlerini, fabrikalarında yapılan mallara harcayabileceklerini ve Afrika'nın, malları için kazançlı bir pazar olabileceğini fark etmişlerdi. Afrikalıları Afrika'da bırakmak böyle bir pazarı sağlardı. Buna karşılık, hammaddeler Afrika'dan temin edilebilirdi. Avrupalıların kıtaya dair algıları değişmekteydi.

Afrikalılar kendileri de bu ticareti bitirmek için mücadele etmişlerdi. İngiltere'de Batı Afrika'dan getirilen iki eski köle –Ottobah Cugoano (1757 civarı–1791'den sonra) ve Olaudah Equiano (yaklaşık 1745–97)– 1780'lerin sonlarında yayımlanan kitaplarında köleliğin kaldırılmasını savundular. Equiano'nun otobiyografisi çok sattı. Ve elbette Afrikalılar daima ele geçirilip köle olarak satılmaya direnmiş, hem gemilerde hem de vardıkları yerlerde isyanlar çıkarmışlardı. On yedinci yüzyılda Brezilya'da kaçan köleler 1605'te Palmares adında bağımsız bir cumhuriyet kurmuş ancak bu devlet 1694'te lağvedilmişti. Fransızca Toussaint L'Ouverture adıyla bilinen bir kölenin önderliğindeki en dramatik köle isyanı Fransız kolonisi St. Dominik'te –günümüzdeki Haiti– 1791'de meydana geldi. Asiler 1804'te Haiti Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve onların eylemlerinin Avrupa hükümetlerinin köle ticaretine olan yaklaşımları üzerinde çok büyük bir etkisi oldu.

İngiliz hükümetinin köle ticaretini suç saymasının ardından İngiltere Afrika'yla ticaretten kâr etmeye başlamak istiyordu ve diğer ülkeleri bunu durdurmaya veya katılımlarını azaltmaya teşvik etmek için adımlar attı. Britanya Batı Afri-

ka'nın açığındaki denizlerde devriye gezen bir "kölelik karşıtı filo" kurdu. Ancak Amerika'daki plantasyonlar köle almaya devam ettiler, 1807 ila 1888 arasında Atlantik'ten 1,3 milyon köle taşındı. İngiliz kolonilerindeki köleliğin tüm yönleri nihai olarak 1834'te, Fransız kolonilerinde 1848'de, Küba'da 1860'ta, ABD'nin güneyinde 1865'te ve Brezilya'da 1888'de yürürlükten kaldırıldı.

Afrika'da Ticaretin Yasallaşması

Köle ticareti Batı Afrika sahilleri ile iç kısımlarını yüzyıllarca birbirinden ayırmıştı. Savaşlar yüzünden tarım üretimi sona ermiş ve toplum, yönetici ve tüccar eliti ile köylü sınıfı olarak bölünmüştü. Ancak bazı olumlu yönler de mevcuttu. Her şeyden önce Afrikalı çiftçiler Amerika kıtasından gelen yeni ürünleri benimsemişlerdi. İç kesimlerin halkları arasındaki ticaret ile kıyı kesimindeki Avrupalılarla olan ticaret devam etmişti. Kölelerin yerini alan ticari mallar akasya sakızı, yerfıstığı ve palmiye yağıydı. Gaz yağından önce Avrupa'nın sanayi makineleri için ana yağlayıcı olan palmiye yağı Batı Afrika'nın en önemli ihraç malı haline geldi. Kaçınılmaz biçimde, böyle kazançlı bir ticaret çatışmalara yol açtı; özellikle de Avrupalılar doğrudan üreticilerle iş yapmaya çalıştıkları için. Gelgelelim on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, İngilizler Nijer Deltası'ndaki palmiye yağı ticaretinin kontrolünü yavaş yavaş ele aldılar.

Özellikle Dahomey gibi ülkelerden köle ticareti devam ederken, Oyo İmparatorluğu'ndaki 1830'lar ile 1840'larda yapılan iç savaşlar hazır kaynak sağladı. Ticaret gerçekte ancak Küba ve Birleşik Devletler'deki köle piyasalarının kapanmasıyla yavaşladı. Genel anlamda ise çok az şey değişti. Hükümdarlar ile tüccarların servetleri artarken nüfusun geri kalanının şartları çok az değişti veya daha da kötüleşti. Avrupa

ithal malları kuşkusuz yerli sanayinin büyümesini engelledi. Afrikalı yöneticiler daha modern ateşli silahları satın alabilseler de Avrupalıların onlara karşı kullandıkları türde modern silahları ele geçirmelerine asla izin verilmiyordu. Avrupalı tüccarların kontrol etmeye çalıştıkları Afrika'nın iç ticareti bile dış müdahaleye yenik düştü ve Afrikalı aracılar devreden çıkarıldı. Bu durum on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru zamanla "Afrika Talanına" yol açtı.

Liberya ve Sierra Leone

Granville yerleşimi 1787'de Sierra Leone'de kuruldu. Kuruluşu, yolculuklarını İngiliz kölelik karşıtlarının örgütlediği, bazı İngiliz tüccarların eşlik ettiği, serbest bırakılmış dört yüz kölenin kıyıya varmasıyla gerçekleşti. 1790'larda Kanada'daki Nova Scotia'dan, daha fazla serbest bırakılan köle geldi. 1807'de köleliğin kaldırılmasının ardından 1808'de serbest bırakılan binlerce köle geldiği için Britanya yerleşimi bir koloni ilan etti. İngiliz Kölelik Karşıtı Filo ele geçirilen köle gemilerinden köleler getirdi ve on dokuzuncu yüzyıl, Amerika'dan birçok eski kölenin gelmesine tanık oldu. Bölgeye gelen Hıristiyan misyonerler sadece din değil Avrupa tarzı eğitim de getirdi. Dahası Sierra Leone'den birçok Hıristiyan Batı Afrika'da misyoner olarak her tarafa seyahat etti.

Sierra Leone'nin güney komşusu Liberya 1820'de kuruldu. Kuruluşu, Amerikan Kolonileştirme Topluluğu'nun serbest bırakılmış köleler için bir koloni kurma amacıyla Sierra Leone'nin güneyindeki Pepper Sahili olarak bilinen bölgeye siyahi gönüllüleri göndermeye başlamasıyla gerçekleşti. Niyetleri tümüyle hayırseverlik değildi; Amerika'nın güney eyaletlerindeki serbest bırakılmış kölelerin varlığının, hâlâ köle olanların istikrarını bozacağına inanıyorlardı. Toprak edinme yöntemleri de orada yüzyıllardır yaşayan insanlara

karşı duyarlı değildi, çoğu silah tehdidiyle satın alınıyordu.

Giderek daha fazla eğitimli siyah ülkeyi yöneten Amerikalı beyazların yerini aldı ve 1847'de Liberya Cumhuriyeti ilan edildi. Ülkenin ismi Latince "özgür" anlamına gelen *liber*'den geliyordu. Başkentine Amerikan Başkanı James Monroe'nin adına istinaden Monrovia adı verildi ve anayasasında Birleşik Devletler'in anayasası temel alındı. Yerliler yavaş yavaş ülkenin kültürel, sosyal ve politik yaşamına entegre oldular. Sierra Leone sonunda bir İngiliz kolonisi oldu fakat Liberya yüzyılın sonlarına doğru "Afrika Talanı" sırasında bile istikrarsız bağımsızlığını sürdürdü.

6.

On Sekizinci Yüzyıla Dek Sahra Altı Afrika

Batı Afrika

Her yıl 130 ila 200 santimetrelik yağışlarının oluşturduğu, 320 kilometre genişliğindeki sık, tropikal bir yağmur ormanı batıda Senegal, Gambia'dan, doğuda Kamerun'a kadar uzanır. Ormanın içinden geçilemez olması, yerleşim ve tarımın uzun zaman alacağı anlamına gelirdi fakat MÖ 1000 itibarıyla, toprak tahkimatları olan köyler kuruldu ve demir aletlerle orman alanları açıldı. Yeni bir ürün olan tatlı patates yetiştirilmeye başlandı ve balıkla birlikte beslenmeye dahil edildi. Toplulukların son derece örgütlü olmaları ekvator tarımında bir zorunluluktu. Çok geçmeden meskûn yerleşkeler devletler şeklinde gelişmeye başladı. Her biri kendi tabiatı ve kültürüyle, kendi yöntemleriyle gelişti.

On beşinci yüzyılın başlarından on altıncı yüzyılın sonlarına kadar, Songhay tarihteki en büyük İslam imparatorluklarından biriydi. Ancak on altıncı yüzyılda gerilemeye başladı. 1580'lerde iç savaşla sonuçlanan, iki taraftan da kayıpların yaşandığı çatışmalar ve kısa süren bir dizi saltanat nedeniyle

zayıfladı. Bir yandan kuraklık ve hastalık yüzünden durum kötüleşirken, bir yandan da Sahra aşırı ticaret doğuya çekildiği için Songhay uzun mesafeli ticaret yollarının kontrolünü kaybediyordu. Bu esnada Akan ormanındaki altın madencileri, sahile yerleşmeye başlamış olan Avrupalılarla doğrudan ticaret yapmaya başladılar.

On altıncı yüzyıl sona yaklaşırken, her şeye rağmen Songhay hükümdarları kaygısız görünüyordu. Halkları hallerinden memnundu; aşırı baskı altında değillerdi ve askeri maceraları karşılayacak yüksek vergilerle baş etmek ya da imparatorluklarını savunmak zorunda değillerdi. Aslında, ülkeleri bir yüzyıldır askeri bir tehditle karşılaşmamıştı ve dolayısıyla hükümdarları da bazı ülkelerin gerekli olduğunu düşündükleri ilkel, güvenilmez ateşli silahları ithal ederek ordularını modernleştirme gereği duymamışlardı.

1591'in ilk aylarında Faslılar Songhay'ı işgal ettiler. Songhaylılar Sahra Çölü'nün uygun bir siper sağlayacağını ummuş olsalar da anlaşılan Fas Sultanı Ahmet el-Mansur (1578-1603 arasında hüküm sürdü) Sahra aşırı altın ticaretinin cazibesine karşı koyamamıştı. Fas sultanının namludan dolma yeni silahlar kuşanmış yaklaşık 4000 adamdan oluşan küçük elit kuvveti, Gao yakınlarındaki Tondibi Muharebesi'nde Songhaylıları mağlup etti. Timbuktu ve Jenne'yi kaybeden Songhay hükümdarı Askiya Nuhu (1591-1598) umutsuz bir gerilla savaşı yürüttü. Gelgelelim Sultan Ahmet'in 1603'teki ölümüyle birlikte, Faslılar Sahra altı imparatorluklarına olan ilgilerini kaybettiler. Sabık Songhay İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlamasıyla ortaya çıkan devletler Fas hâkimiyetinden kurtuldular. On yedinci yüzyılın ortaları itibarıyla, geride kalan Faslılar memleketlerine haraç ödemeyi bırakmışlardı. 1737'de Timbuktu, bölgenin kontrolünü ele geçiren komşu Tuareg tarafından alınıncaya kadar bunlar Nijer eğrisine –Nijer Neh-

ri'nin kuzey kısmı– hükmettiler.

Hausaların geçmişi Güney Sahra'nın göçebeleri ile Kuzey Nijerya savanalarının yerlilerine dayanıyordu. Bunlar surla çevrili köylerde yaşar, yalnızca konutlarını değil ekili büyük alanlarını da kuşatan kazıklı setleri sayesinde uzun kuşatmaları atlatırlardı. Köyler zamanla kümelenmeye başladı ve ortaya çıkan surlarla çevrili şehirler ekonomileri tarım, ticaret ve imalata dayanan başkentler haline geldi. Bu şehir devletler bir imparatorluk olarak kabul edilemeseler de on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla dek refah düzeyleri yükseldi. Aralarında rekabet olmakla birlikte hiçbir şehir diğerlerine egemen olmayı başaramadı.

Her devletin kendi uzmanlığı vardı. Bölgenin en kuzeyinde bulunan ve en güçlülerinden biri olan Gobir'in üstünlüğü Mali ve Songhay İmparatorluklarının doğu sınırlarıyla Sahra aşırı ticaret bağları kurmasından geliyordu. Katsina önemli bir ticaret merkeziydi ve Kano da zanaatkârlarıyla, özellikle pamuklu kumaş dokuyanları ve daha sonraları kumaş boyama ve deri işçiliğiyle tanınıyordu. Zamfara ve Kebbi de önemliydi, en güneydeki Zazzau ise diğerlerine köle tedarik ederdi. Hausa yaşamında önemli bir rol oynayan köleler şehir surlarının inşasında ve tarla işçiliğinde kullanılırdı. On dördüncü yüzyılda, Hausa yönetici sınıfı İslam dinine geçmekle birlikte vatandaşları on sekizinci yüzyıla dek Müslüman olmadı. Bu noktada, Hausa yöneticilerinin yozlaşması dini liderler tarafından ifşa edildi ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki devrim yöneticileri yerlerinden etti.

Yoruba, Nijerya'nın batısı ve kuzeyinde bulunan Oyo İmparatorluğu'nun halkının Hausa dilindeki adıdır. On dördüncü yüzyılda Yorubalar tarafından kurulan Oyo İmparatorluğu on yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına dek bölgede siyasi açıdan en önemli devlet haline gelerek

günümüzdeki Nijerya, Benin ve Togo'daki ve başka yerlerdeki krallıklarda da yönetimi elinde tuttu. Batı Afrika'ya büyük kasaba veya şehir kavramını getirdi. Yoruba hükümdarı *–oni–* liderlik yetkisini, Gökyüzü Tanrısı Olorun'un ilk Yoruba şehir devleti Ife'de dünyaya indirdiği halkının kurucu atası Oduduwa tanrısına dayandırırdı.

Yoruba ekonomisinin modeli diğer birçok devletinkine benzerdi. Verimli toprakları ve Ife'deki yüksek yağmur yağışı sayesinde ürettikleri fazla yiyecek yalnızca üretici olmayan yönetici elitin değil aynı zamanda hükümdar ve maiyeti için çalışan birçok zanaatkâr ve sanatçının da ihtiyacını sağlıyordu. Bu arada bu fazla yiyeceği üreten sıradan insanlar da vergiye tabiydi. Oyo sakinleri bağımsızlıkları konusunda iyi eğitimli süvarilerine güvenirdi; bölgede korkunç çeçe sineği ve ormanda bulunan diğer hastalık taşıyıcı böcekler olmadığı için at kullanmak mümkündü.

Oyo'nun servetine katkıda bulunan etkenlerden biri, yağmur ormanından kuzeydeki Hausa topraklarındaki pazarlara ve Gao, Timbuktu ve Jenne'deki işlek pazarlara mal taşıyan uzun mesafeli ticaret yollarının kavşağında bulunmasıydı. Bu sayede topraklarını genişleterek, on sekizinci yüzyıl itibarıyla, batıdaki Volta'dan doğudaki Nijer'deki krallıklara kadar fethettiler. Sahildeki Avrupalılarla ticari bir ilişki kuran Oyo köle ticaretinin ana merkezi oldu ve dönemin *alaafin*i (hükümdar) Abiodun (yaklaşık 1770-89 arasında hüküm sürdü) da bunun ödüllerinden faydalandı. Haraç alınan yaklaşık 7000 kasaba ve köyün güvenliğini servetiyle sağladı. Ancak yerel hükümdarlar silah satın alarak *alaafin*in merkezi otoritesinden ayrılmaya başladıklarında imparatorluk geriledi. 1820'ler itibarıyla, Oyo artık önemsiz bir devlet haline gelmişti.

Başka bir şehir devletini kalkındıranlar ise Ife'nin güneybatı bölgesindeki Edo dilini konuşan köylülerdi. On birinci

yüzyılda bu halk Benin şehir devletini kurdu. Bu devletin kökenleri, sakinleri beşinci yüzyıl gibi erken bir tarihte demir aletlerle ormanı temizleyen yağmur ormanı yerleşkelerine dayanıyordu. On beşinci yüzyılda Benin Ewuare'nin (1440-73 arasında hüküm sürdü) liderliğinde en büyük dönemini yaşadı. Ewuare doğudaki Nijer deltasından batıdaki Lagos'a uzanan ve on beşinci ila on altıncı yüzyıllarda Afrika'nın önde gelen güçlerinden biri haline gelen bir imparatorluk yarattı. Kıyı kesimindeki Portekizlilerle ticaret yapan Ewuare savaşlarda ele geçirilen köleleri onlara sattı ve böylece ülkesine diğer şeylerin yanı sıra ordusunu tatar yayı gibi yeni silahlarla donatmasını sağlayan ilave bir gelir kazandırdı. Gelgelelim 1500'lerin başlarında Benin'in genişlemesi sona erince köle satışı da durdu. Benin iç savaşa saplandığı on sekizinci yüzyıla dek köle satmadı. Ancak bu defa kendi vatandaşlarını satmaya başladı. Ülke on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren ise yavaş yavaş geriledi.

1650'de, Kral Houegbadja'nın (1645-85 arasında hüküm sürdü) liderliğindeki Dahomey bölgede bir güç olarak ortaya çıktı. Kıyı bölgesi Allada'dan bir grup Aja halkı Allada'nın kuzeyinde yaşayan Fonlar arasına yerleşmişti. On yedinci yüzyılın başlarında yeni bir krallık doğdu. Houegbadja otoritesiyle Dahomey'e damga vurdu ve her yerde olduğu gibi, toprak genişlemesinden elde edilen esirlerin kıyı bölgelerinde ateşli silahlar karşılığında takas edilmeleri sayesinde ülke günümüzdeki Benin'de bulunan Allada ve Whydah kıyı bölgelerini fethetti. Dahomey ile Oyo arasında köle nedeniyle sürekli rekabet vardı ve dehşetli Oyo süvarilerinin saldırıları karşısında zayıflayan zamanın hükümdarı Agadja (1708-1740 arasında hüküm sürdü) 1730'da haraç ödemeyi kabul etti. Ancak Dahomey on sekizinci yüzyılda genişlemeye devam etti ve kral da kendi köle ticaretinden yararlandığı gibi teba-

asından ve diğer Dahomey köle tacirlerinden alınan gümrük vergilerinden de yararlanmaya devam etti.

İlk başlarda günümüzdeki Gana'nın kıyı bölgesinde yaşayan Ashantiler on yedinci yüzyılda iç kesimlere, Bosumtwi Gölü'nün kuzeyine taşındılar. Burada Pra ve Ofin Nehirleri arasındaki yağmur ormanı alanlarını temizleyerek tarım yaptılar, köyler ve kasabalar inşa ettiler. Aslında bunlar ilk başlarda sadece problemli zamanlarda birbirlerine destek olan bir grup yerleşimciydi. Ashanti Konfederasyonunu kuran ise küçük Kumasi Krallığı'ndan efsanevi lider Osei Tutu (1701-17 arasında hüküm sürdü) oldu. Egemen Denkyira ulusunu yenen bir Ashanti devletleri ittifakına ön ayak olan Osei Tutu diğer liderleri kendisine bağlılık yemini etmeye ikna ederek *Ashantihene* (bütün Ashantilerin kralı) olarak taç giydi.

Ashantileri birleştiren Osei Tutu, halkının devlete olan sorumluluklarına önem verdi ve askerliğe odaklandı. Eğitim, yeni savaş teknik ve stratejileri sayesinde, ordusunu muhteşem bir savaş makinesine dönüştürdü. Denkyira ulusunun yenilmesi Ashantilere kıyı bölgesinin yolunu açmıştı. Bunun ardından gelen ticaret sayesinde köle ve altın karşılığında ateşli silahlar edindiler. Bu silahların kullanımıyla imparatorluk daha da genişledi. Ayrıca hızlı karar ve emir aktarımını ve imparatorluğun devamlılığını sağlamak için kapsamlı bir yol ağı inşa edildi. Bu yol ağının iç kısımlardaki kasabalardan kıyı kesimindeki Avrupa ticaret merkezlerine malları naklet-mede de çok değerli olduğu görüldü.

Osei Tutu 1717'de günümüzdeki Gana'nın doğusundaki Akyem'de savaşırken keskin nişancılar tarafından vurularak öldürüldü. Yerine geçen hükümdarlar da Ashanti sınırlarını genişleterek günümüzdeki Gana'yı tümüyle ve günümüzdeki Fildişi Sahili ve Togo'nun büyük bir kısmını aldılar. Yüzyıldan fazla Ashantiler Batı Afrika ormanlarında hâkim kuvvet

oldu, bu hâkimiyet ancak on dokuzuncu yüzyılda İngilizlerin gelişiyle sona erdi.

Orta ve Doğu Afrika

Zaire ormanı halkı çoğunlukla sakinleri birbirleriyle akraba olan, otuz ila iki yüz kişilik köylerde yaşardı. Köyler arasında evlilikler yapılırdı. Tarlada asıl çalışanlar kadınlardı ve köle kullanılırdı. İnsanlar çiftçi, balıkçı veya avcıydı, bazen üçü birdendi. Ancak ormanın derinlerinde yaşayan pigmeler usta avcılardı ve ürünleri karşılığında çiftçi topluluklarına et sağlarlardı. Temel gıda ürünleri ormanda muz ve temizlenmiş savanada ise akdarı ve süpürge darısıydı. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, her yerde olduğu gibi, bunların yerini ithal mısır ve manyok aldı. Ticaret nehir ağını kullanarak yürütülürdü, bu ağ günümüzdeki Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti Brazzaville bölgesinde bulunan Malebo Gölü ile Kongo Nehri'nin karşı kıyısında bulunan günümüzdeki Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti Kinshasa'yı bağlardı. Bölge gelişerek ana ticaret merkezi haline geldi. Ortak dil, evlilikler ve dini tarikatlar bazı köyleri birbirine bağlamakla birlikte büyük devlet sayısı çok azdı. İstisnalar arasında Sankuru, Lulua, ve Kasai Nehirleriyle sınırlanan Kuba; toprakları kuzeyde Mayombe'den, Kongo Nehri'nin neredeyse ağzına dek uzanan sahildeki Loango (veya Lwaagu) krallığı ve modern Lagos şehrinin yakınında bulunan Malebo Gölü'nün hemen kuzeyinde yaşayan Tiolar vardı. Bunlar kölelerin sahile taşınmalarında önemli işlevleri olan krallıklardı.

Doğu orta Afrika savanası Bantu diasporasına 1400'den önceki yüzyıllarda tanık oldu. 1400 itibarıyla Bantular yerel topluluklara asimile olmuşlardı. Yukarı Kasai Nehri vadisindeki Luba halkı yeni yönetim şekilleri uyguladı ve bu yönetim şekillerini örnek alan komşuları Lundalar bunlar üzerinde

birtakım değişiklikler yaptı. Lubalara dair ilk kanıtlar Kisale Gölü'nün kıyılarındaki Sanga'da bulunmuştur. Bu alan birçok yarar sunan bir bölgeydi; nehir ve dereler balık dolu olmalarının yanında bir nakliye altyapısı da sağlıyorlardı. Ekonomi balıkçılık, tarım, madencilik ve avcılığa dayanıyordu.

Lunda İmparatorluğu'nun yükselişi on yedinci yüzyılda efsanevi Luba kahramanı Tshibinda Ilunga'nın (yaklaşık 1600-1630) Lunda Kraliçesi Lueji Naweej'le evlenmesiyle başladı. Mwata Yamvo (Engerek Yılanlarının Efendisi) unvanını alan Tshibinda Ilunga haraç toplama ve dağıtımı sayesinde güçlendi. Mwata Yamvo sadık şeflerini bu mallarla ödüllendirdi ve ayrıca bu malları ticarette kullanarak uzun mesafeli ticareti de teşvik etti. Fildişi ve köle karşılığında Avrupalılardan ateşli silah ve yün kumaş alınırdı. Silahlar Mwata Yamvo'nun ticareti kontrol etmesinde ve haraç almasında yararlı oldu. Her Mwata Yamvo'nun, atasının yaşayan cismi olduğuna inanılırdı. Yani bütün aile bağları kesilerek halef olma anlaşmazlıkları bertaraf edilir ve süreklilik sağlanırdı.

Batı Afrika kıyılarına kadar uzanan ticaret ağları sayesinde Amerika kıtasından gelen yeni ürünler iç kesimlere nakledildi. Sonuçta ortaya çıkan yiyecek fazlalığı sayesinde de bölgeye istikrar geldi, nüfus arttı ve daha fazla toprak işlendi. Lunda krallığının sınırlarının etrafında şeflikler kuran Lunda haraç toplayıcıları yerel çiftçi ve arazi sahiplerinden merkeze gönderilmek üzere zorla haraç alırdı. Bu şefliklerin en önemlisi Kazembe (1740-45 arasında hüküm sürdü) olarak bilinen hükümdarın kurduğu ve yönettiği şeflikti. Kazembe zamanın Mwata Yamvo'su tarafından Yukarı Lualaba'nın tuzlalarını ele geçirmesi için gönderilmişti. Lunda nüfuzu ve haraç toplama doğuya, günümüzdeki Zambiya ve Zaire'nin bakır üreten bölgelerine doğru genişledi ve II. Kazembe (1745-60 arasında hüküm sürdü) bunu daha da genişletti. II. Kazembe

aşağı Luapula vadisinde bir Lunda devleti kurdu. Bağımsız bir imparatorluk haline gelen bu devlet zengin doğal kaynaklar ve uzun mesafeli ticaretin kontrolü sayesinde zenginleşti. 1800 itibarıyla büyük bir Afrika aşırı ticaret şebekesinin kontrolüne sahip olan III. Kazembe (1770'ler-1804-5 arasında hüküm sürdü) demir, tuz, bakır, fildişi ve köle ihraç ediyordu. İthal edilen mallar arasında ise her zaman olduğu gibi ateşli silahlar ile yünlü ürünlerin yanı sıra Hindistan'dan pamuklu kumaş ile Kazembe ve maiyeti için de cam boncuk ve lüks mallar vardı.

Batı Zambesi vadisinin güneyinde yaşayan Loziler yaptıkları taşkın ovası tarımında ilginç zorluklarla karşılaşmışlardı. Her yıl neredeyse bütün ovayı sel bastığı için Loziler köylerini yaptıkları höyükler üzerine kurdular. Sular geri çekildiğinde ise geride kalan verimli, zengin topraklara ekim yaparlardı. Korkunç çeçe sineğinin olmadığı ova bölgelerinde büyükbaş hayvanlarını güder ve balık yakalamak için nehirlere baraj kurarlardı. On yedinci yüzyılın sonları itibarıyla, Litunga (Dünyanın Koruyucusu) olarak bilinen, akıncı savaşçıların haraç getirdiği bir lider ortaya çıkmıştı.

Günümüzdeki Malawi'nin güneyindeki bölgede hüküm süren üç hanedan vardı. En güçlüleri olan Kalongalar Malawi Gölü'nün güney ucunda yaşayan Chinyanja dilini konuşan insanlara hükmederlerdi. Onların güneyinde Lunda hanedanının yönettiği Manganjalar ve batıda da Undi hanedanının yönettiği Chewalar vardı. Lunda İmparatorluğu gibi, bunlar da esasen topraklarını ellerinde tutan fakat merkeze –ağırlıklı olarak yiyecek şeklinde– haraç ödeyen bir şeflik konfederasyonuydu.

On altıncı yüzyılın sonlarında Portekizliler, Zambesi vadisindeki fildişi ticaretinin kontrolünü ele geçirme teşebbüsünde bulunduklarında savaş patlak verdi ve Shire Vadisi Lundu

ordusu –wa-Zimba olarak bilinir– Portekiz ticaret yerleşimlerine şiddetli saldırılar düzenledi. Bununla birlikte, on yedinci yüzyılın başlarında, Kalonga Masula (1600 civarı-1650 arasında hüküm sürdü) Portekizlilerle yeniden barışçıl ilişkiler kurarak fildişi ticaretini kaldığı yerden devam ettirdi. Kalonga Masula doğuda Mozambik Adası'ndan batıda Zambesi'ye kadar uzanan güçlü bir Maravi imparatorluğu kurdu. Gelgelelim Masula'nın ölümünün üzerinden çok geçmeden imparatorluğun tümüyle Masula'nın kişisel otoritesine bağlı olduğu ortaya çıktı ve fırsattan yararlanan şeflikler bağımsızlıklarını ilan etti.

On sekizinci yüzyılda bölgedeki başka bir büyük güç de Mutapa devletinden büyüyen Rozwi İmparatorluğu'ydu. Mutapa devleti günümüzdeki Zimbabve ile Mozambik'teki Zambezi Nehri'nden Limpopo Nehri'ne uzanan bir Shona krallığıydı. On beşinci yüzyılın ilk yarısında, Zimbabve prensi yeni tuz kaynakları bulmaları için kuzeye bir grup gönderdi. Bu keşif seferi sırasında yerliler buyruk altına alındı. Zvongombe'deki Büyük Zimbabve'nin 350 kilometre kuzeyinde bir başkent kuruldu ve bir nesil içinde, Mutapa devleti Afrika'nın güneyindeki en büyük ekonomik ve siyasi güç olarak Büyük Zimbabve'nin yerini almıştı. Hükümdar Matope (yaklaşık 1450-80 arasında hüküm sürdü) Hint Okyanusu'na kadar uzanan, bakır ve fildişinden zengin olan bir imparatorluk kurdu. Portekizliler geldikleri sırada, imparatorluk bölgedeki Shona devletleri arasında en önemli ve güçlü devletti.

1561'de *mutapa* yönetimi Hıristiyan oldu fakat başkentte bulunan Müslüman tacirler, kralı kendisini Hıristiyan yapmış rahibi öldürmesi için ikna ettiler. Bunun üzerine bu olayı bahane eden Portekizliler 1568'de altın madenlerinin ve fildişinin ihraç edildiği ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmek

amacıyla iç kesimlere bir sefer düzenledi. Ancak çoğu zaman olduğu gibi, askerler hastalığa yenik düştü ve kalanlar da 1572'de üsse geri döndü. Bu arada *mutapa* ithal edilen bütün mallara yüzde elli vergi koydu. Portekizlileri kovmaya çalışan dönemin *mutapa*sı 1629'da devrildi. Sömürgecilerin tahta kendi yöneticilerini yerleştirmeleriyle birlikte Mutapa Krallığı Portekizlilerin bir kukla devleti haline geldi.

Ne var ki on yedinci yüzyılda –kökenleri Büyük Zimbabve bölgesinde olan– bir göçebe çoban halkı günümüzdeki Zimbabve'nin güneybatısında bulunan Butwa krallığında yeni bir bölgesel güç haline geldi. Yüzyılın son on yılı itibarıyla, Rozvi ordusunun başındaki lider Changamire (general veya kral) Dombo (1684-95) baştaki *mutapa*yı yendi. Portekizliler bir adayı, Dombo da başka bir adayı desteklediği için bir haleflik krizi ortaya çıktı. Ancak çok geçmeden Dombo, Portekizlileri Mutapa'daki ve komşu Manyika'daki ticaret merkezlerinden kovmayı başardı ve Dombo'nun Rozvi İmparatorluğu Zimbabve platosunda öne çıkan bir devlet haline gelirken Mutapa gerilemeye başladı. Changawire hanedanı on sekizinci yüzyıl boyunca plato bölgesinde egemenliğini sürdürdü, bunun nedenlerinden biri Rozvi ordusunun yiyecek, büyükbaş, post ve fildişi haraç ödemelerinin yapılmasını sağlayan acımasız gücüydü. Portekizlilerin imparatorluğa girmeleri yasaklandı.

Doğu Afrika'nın İç Kısımları

Victoria Nyanza Gölü'nün kuzeybatı kıyılarında bulunan tarım devleti Buganda'nın zengin, verimli toprakları ve düzenli yağan yağmurları muz tarımına son derece uygundu. Dolayısıyla ülkenin küçük yüzölçümü içinde hem nispeten istikrarlı bir ekonomisi hem de artan bir nüfusu vardı. Diğer bölgelerde olduğu gibi, ülkeyi dış güçlerin saldırısına karşı savunmak için merkezi bir yönetim kuruldu.

Buganda on dördüncü yüzyıl civarında Bagandalılar tarafından kuruldu. Bagandalıların ataları MÖ 1000 gibi erken bir tarihte bölgeye göç etmişlerdi. On altıncı yüzyıl itibarıyla, sınırlarını genişletmeye çalışan Buganda kuzeybatıda bulunan komşusu Bunyoro'nun ciddi bir hasım olduğunu gördü. Buganda'nın, geleneksel klan şefleri olmaksızın, *Kabaka* olarak bilinen bir kralın yönettiği merkezi bir monarşi şeklinde örgütlenmesinin nedenlerinden biri Bunyoro'nun düzenlediği akınlar olabilir. Yerel şefler *Kabaka*'ya olan bağlılıkları nedeniyle araziyle ödüllendirilirdi. Ülkenin zenginliğinin kaynağı her zaman olduğu gibi, köylülerin hasatlarından alınan vergilerdi. Muz tarımı yoğun emek gerektiren bir iş olmadığı için köylülerin yol yapımı gibi kamu işlerinde de çalışmaları beklenirdi. Yollar ticarete uygundu fakat hepsi de başkentten geçtikleri için *Kabaka*'ya, ülkesine giren çıkan ticareti etkili bir şekilde kontrol etme imkânı sağlıyordu. On sekizinci yüzyılda, Buganda güçlü liderliğiyle bölgeye hükmeden zengin ve güçlü bir devlet haline geldi.

Ruanda Krallığı Kivu Gölü'nün yakınlarında batı uçurumunun dibinde muhtemelen 1600'lerde kuruldu. Ülkenin sözlü geleneğinde, kurucusunun Kigali yakınındaki başkentten yöneten *Mwami* Ruganzu (yaklaşık 1600-1624 arasında hüküm sürdü) olduğu ileri sürülür. Elit sınıf Tutsi göçebe çobanlardan, çiftçi sınıfı ise Hutu halkından oluşuyordu. İki grup da aynı Nilotik dilini konuşmasına rağmen, bir grubun üyesinin diğer grubun bir üyesiyle evlenmesi veya etkileşime girmesi yasaktı. Krallık ancak IV. *Mwami* Kigeli'nin (1853-95) idaresinde iki yüzyıl sonra birleşti. Ruanda'nın güneyinde ise Ruandalı olduğu söylenen Tutsi şefi Ntare Rushatsi Cambarantama'nın (1680-1709 arasında hüküm sürdü) kurduğu Burundi Krallığı bulunuyordu.

On altıncı ila on yedinci yüzyıllarda Nilotik dilini konuşan göçebe çobanların güneye doğru göçlerindeki son aşama Masailerin yayılmalarıydı. Göçebe çobanlar birtakım gruplara ayrılmışlardı: Uganda'nın kuzeydoğusunda yaşayan Karamojong ve Tesolar, Kenya'nın kuzeybatısındaki Turkana ve Samburular ve Kenya'nın orta kısmı ve Tanzanya'nın kuzeyinde yaşayan Masailer. Masailer göçebe çobanlarla karşılaşmışlardı. Otlakları işgal etmiş olan bu çobanlar bu toprakları aldıklarında bütün büyükbaş hayvanların kendilerine ait olacağı inancıyla buraları güç kullanarak ele geçirmişlerdi. Toplumları yaşa göre sınıflandırıldığı için Masailer için yaş önemliydi. Üç ana yaş grubu, askeri bir şekilde örgütlenen çocuk, genç yetişkin ve yaşlılardan ibaretti. Erkek çocuklar zorluklarla dolu kabul törenlerine katılır ve askeri eğitim alırdı. Genç yetişkinler asker ve çobandı; hem mevcut sürülerini ve otlaklarını korur hem de daha fazlasını elde etmek için akıncı müfrezesi oluştururlardı.

Masailerin, Bantu dilini konuşan ve iyi ilişkiler kurdukları komşuları gibi başka halklar da mevcuttu. Klimanjaro, Usambara ve Para dağları bölgelerinde Chagga, Pare ve Shambaa gibi oldukça büyük devletler vardı. İç kesimler demir ve tuz yönünden zengin oldukları için bölgesel ticaret ağları büyüdü. Batıda Nyamweziler önemli tüccarlardı. Victoria Nyanza Gölü'nün güneyinden, göl ile Doğu Afrika kıyıları arasındaki krallıklarda uzun mesafeli ticaret yolları oluşturdular.

On Sekizinci Yüzyıla Kadar Güney Afrika

Güney Afrika'da çok uzun süredir yerleşimler olduğuna dair çok sayıda kanıt vardır. Bu, bazı Güney Afrikalı beyazların uzun süredir ileri sürdükleri, Bantu dilini konuşan göçebe siyahi çiftçilerin Limpopo'dan Afrika'nın güneyine ancak on yedinci yüzyılda bir zamanda geçmiş oldukları iddiasına zıt-

tır. Kuşkusuz beyaz yerleşimciler, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Güney Afrika'ya geldiklerinde Güney Afrika'nın aşağı yukarı boş olduğu görüşünün, bu topraklardaki hak iddialarına meşruiyet kazandırdığına inanıyorlardı.

Aslına bakarsanız, Afrika'nın güneyinde birtakım topluluklar vardı: Kuzeybatıdaki Ovambo çiftçileri; modern Namibya devletinin kuzeyindeki Herero sığır çobanları; Kalahari'nin doğusundaki orta Highveld'deki Sotho-Tsawana kökenli gruplar; Drakensberg Sıradağlarının doğusundaki Nguni dilini konuşan ve klan tabanlı şeflikler halinde örgütlenmiş halklar; Namibya'nın güneyindeki ve Cape'in güneybatısındaki avcı toplayıcılarla birlikte Khoisan göçebe çobanları; yine Nguni dilini konuşan ve güneyin ilerisinde Khoisan sığır ve koyun çobanlarıyla kaynaşıp yeni şeflikler kurmuş olan Xhosalar. Bölgenin bütün ticaret ağına dağılmış fildişi ve kürkün ticaretini yapan Portekizlilerle bu insanlar arasında alım satım mevcuttu.

On altıncı yüzyılda Afrika'nın güney ucunu dolanan Hollanda ve İngiliz gemileri yolculuk sırasında günümüzdeki Cape Town bölgesinde bulunan Table Körfezi'nde düzenli olarak mola verirlerdi. Burada mürettebat erzaklarını yeniler ve yerel Khoikhoilerden et satın alırdı. Khoikhoiler de karşılığında demir, bakır, tütün ve boncuk alırdı fakat erzaklar giderek pahalanınca Avrupalılar Khoikhoilerin satmak istediklerinden daha çok hayvan talep ettiler. 1652'de, bu talebi karşılamak ve Table Körfezi'nde Avrupa gemilerini güvende kılmak amacıyla, 1602'de Hollanda parlamentosunun kurduğu ticaret tekeli olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi orada kalıcı bir ileri karakol kurdu. Bu karakolun hem et fiyatlarına istikrar getireceğini hem de diğer Avrupa ülkelerinin gemileri karşısında ticarette bir tekel sağlayacağını umut ediyorlardı. Kil ve keresteden inşa edilen kalenin yerine daha sonra Ümit Burnu Kalesi yapıldı.

Ümit Burnu'nun kumandanı Jan van Riebeeck (1619-77) üretilen sebze ve meyvenin yeterli olmadığını kısa sürede fark etti. Bu nedenle şirketin askerlerinden bazılarının sözleşmelerini feshederek bağımsız *"boer"* (Felemenkçe "çiftçi") olmalarına izin verdi ve yerleşimcilerin "Hottentot" adını verdikleri Khoikhoilerden satın alınan toprakları işlemeleri için köle tedarik etti. İlk başlarda Avrupalıların sundukları ticaret fırsatlarından memnun olan Khoikhoiler ürünleri karşılığında yalnızca lüks malları alabildiklerini fark ettiklerinde ise hayal kırıklığına uğradılar. Avrupalılar eğer yerlilere demir verirlerse demirin kendilerine karşı çevrilebilecek mızrak yapımında kullanılabileceğinden korkuyorlardı. Aynı şekilde ateşli silahlar da verilmiyordu. Hollandalı yerleşimciler 1659'da Khoikhoilerin geleneksel otlaklarından bir kısmını kendilerine mal ettiklerinde Khoikhoiler ayaklandı. Boerler kalelerine sığındı ve hiç takasın yapılmadığı birkaç ay süren anlaşmazlıktan sonra Khoikhoiler müzakere etmeye zorlandılar. Khoikhoiler van Riebeeck'e toprağın doğal sahipleri olduğunu hatırlattıklarında Riebeeck son savaşta o toprakları kaybettiklerini ve artık oraların Hollanda toprağı olduğunu söyledi. Bu noktadan itibaren Şirket, iç kesimlere doğru nüfuz etmeye başladı.

Hollandalıların kazandığı ikinci bir Khoi-Hollandalı savaşının (1673-1677) ardından Boer yerleşimi hızla genişlemeye başladı. Birlik, bir yandan günümüzdeki yemyeşil Paarl ve Stellenbosch otlaklarına yerleşirken bir yandan da çok düşük bir kira bedeliyle arazi sunarak göç etmeyi teşvik etti. Khoikhoiler çiftlik işçisi olmaya yanaşmadıkları ve yerleşimciler de işleri yapmak istemedikleri için köle ithal edildi. On sekizinci yüzyılın sonları itibarıyla, 21.000 yerleşimciye karşılık 25.000 köle mevcuttu. Bu arada, en iyi çiftlik arazilerini en zengin Boerler ve şirket yetkilileri alırken, durumu o kadar iyi

olmayan beyaz yerleşimciler daha iç kesimlere gitmek zorunda kalıyordu. *Trekboer* ("çekme" anlamına gelen Felemenkçe "trek" kelimesinden) olarak tanınan bu yerleşimciler göçebe çoban oldukları için öküzlerin çektiği arabalarda sürekli hareket halindeydiler. Sığırları büyük otlakları tükettikten sonra başka bir yere taşınır, sürekli Khoikhoi komşu ve hasımlarının koyun ve sığırlarını değiş tokuş eder veya yağmalarlardı. *Trekboer* oğullarının yetişkinliğe adım attıklarında kendi arazileri üstünde hak sahibi olmalarıyla birlikte, yerleşimcilerin hak iddia ettikleri toprak miktarı da hızla arttı.

Bazı Khoikhoiler şiddetle –gerilla taktikleriyle– karşılık verirken bazıları da daha iç kısımlara taşınmakla yetindi. Statükoyu kabullenen diğerlerine ise Boerler uşak gibi davrandılar. 1713'ten itibaren Avrupa gemilerinden yayılan çiçek hastalığı salgını ise yerli halkın problemlerini ağırlaştırarak neredeyse tümüyle soylarını kuruttu. Yaşam tarzlarını, hayvanlarını ve geçim kaynaklarını kaybeden Khoikhoiler Boerlerin sığırlarını çalmaya başladı. Boerler de buna karşılık "komando" olarak bilinen yerel askeri gruplar kurdular. Peşlerine düşülüp yakalanan Khoikhoilerin neredeyse soyları tükendi. Ancak direnişin gücünü koruduğu Cape'in kuzeydoğusu gibi alanlarda Boer yerleşimini on sekizinci yüzyıl boyunca sınırladılar.

Boer yerleşiminin ana yöneliminin doğuya doğru olması yüzünden bazı Khoikhoiler kuzeye göç etti. Bu insanların çoğu o zaman itibarıyla Khoikhoi, köle ve Avrupa meleziydi. Bunlar arasında adaletten kaçıp da güçlü yağmacı grupların liderleri olmuş Alman Jan Bloem (1775-1858) ve Jager Afrikaner (?-1823) gibi kaçaklar vardı. Ancak zamanla kaderlerine razı olan Khoikhoiler, Boerler için çobanlık ve avcılık yapmaya başladılar. Boerlerin dilini ve giyim tarzlarını benimsedikçe kültürleri de yok olmaya başladı. Hatta birçoğu kendi

soydaşları Khoikhoileri ve daha sonra Xhosaları yakalamada efendilerine katıldı. Bu Khoikhoiler hizmet eden sınıf olarak kaldı ve serbest bırakılmış köleler ile Avrupalı, köle ve Khoi melezi insanlarla birlikte on dokuzuncu yüzyılda beyazlar tarafından "Cape Siyahisi" olarak tanınmaya başladılar.

1760'lar itibarıyla, *trekboerler* Xhosaların elinde bulunan verimli, sığır yönünden zengin toprakların sınırlarına ulaşmışlardı, 1770'ler itibarıyla da toprak yüzünden çatışmalar başlamıştı. Khoikhoiler oldukça kolay rakipler olsa da Xhosalar daha zorlu bir düşmandı. 1779'da savaş patlak verdi fakat iki yıl sonra sona erdiğinde bir kazanan yoktu. Yüzyılın sonları itibarıyla, devletlerinin, hak iddialarını desteklemeyerek onları yüzüstü bıraktıklarını düşünen Cape'in doğusundaki Boerler 1795 ve 1799'da isyan ettiler fakat başarılı olamadılar. Ancak o zaman Napolyon'un Hollanda'nın Yedi Vilayetini işgal etmesinin ardından İngilizler Cape Colony'yi Hollandalılardan almışlardı. Bundan yararlanan Khoikhoiler Xhosalarla kuvvetlerini birleştirdiler ve Boerlere karşı ayaklanarak çiftliklerini talan ettiler. Üçüncü Xhosa Savaşı 1803'e kadar sürdü. 1803'te artık Khoikhoiler ilgilerini kaybetmiş ve efendilerinin çiftliklerine geri dönmüşlerdi. Bununla birlikte, Xhosalar ve Gqunukhwebeler, Boerlerin aradıkları toprak olan Zuurveld'in çoğunu ellerinde tutmaya devam etti.

Güney Afrika'nın İç Kısımları

İç kısımlarda sayısız devlet ve topluluk vardı. 1500 yılı itibarıyla, göçebe çoban Hererolar günümüzdeki Angola'nın güneydoğusu ile Botswana'nın kuzeybatısından günümüzdeki Namibya'nın kuzeyine taşınmışlardı. Sürülerinin büyümesi yüzünden güneydeki klan esaslı küçük yerleşimlerini orta Namibya'nın yeşil yaylalarına taşımak zorunda kaldılar. Bu esnada doğularındaki Mbanderular Botswana'nın kuzeybatı-

sına doğru yayıldılar ve Khoi dilini konuşan Nama klanları da koyunlarını Namibya'nın güneyinden kuzeye doğru ortadaki dağlık bölgelere taşımaktaydı. Kalahari ve Namib çölleri batıya ve doğuya doğru yayılmanın önünde bir engel teşkil ettiği için Namibya iç dağlık bölgelerinin mera kaynakları çok makbul hale geldi ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Herero ve Namaların birbirleriyle savaşmalarına neden oldu.

Kalahari'nin doğusundaki Highveld'de Sotho-Tsawanalar yaşıyordu. On sekizinci yüzyılın sonları itibarıyla, bazı çok büyük devletlerde, 20.000'e kadar insanın yaşadığı büyük başkentlerde kral (*kgosi*) hüküm sürüyordu. Kasabaların yakınlarında, ötesinde meraların uzandığı tarım alanlarında süpürge darısı, darı, kabak ve fasulye yetiştirirlerdi. Koyun ve sığır güder ve ayrıca avlanırlardı. Küçük yerleşimler halkının hem ruhani hem de siyasi lideri olan *kgosi*ye haraç öderdi. *Kgosi*nin hükümdar olarak performansı eylül ve kasım arasındaki yıllık yağmur yağdırma çabalarıyla değerlendirilir, başarısız olduğu takdirde rakipler ortaya çıkardı. 1600'ler itibarıyla, orta ve batı Highveld'in başlıca Tswana devletleri olan Rolong, Hurutshe, Kwena ve Kgatlalar, Vaal Nehri ile Kalahari Çölü arasındaki toprakların çoğuna egemen oluncaya kadar topraklarını büyütmeye devam ettiler. Güney Sotho krallıkları kuzey Sotho krallıkları kadar organize değildi; küçük şeflikler ağırlıklı olarak günümüzde Özgür Orange Devleti ve Lesotho'nun bulunduğu topraklara yayılmışlardı. Bu esnada on beşinci yüzyıldan önce Nguni dilini konuşan Ziziler, Lowveld'in güneydoğusuna gelmiş ve küçük şeflik ve aile yerleşimleri şeklinde örgütlenmişlerdi. Bunlar verimli vadilerden ve bulabildikleri çeşitli ekilebilir alan ve otlak fırsatlarından faydalanıyorlardı.

On sekizinci yüzyılda daha iyi kaynaklar arayan bazı Nguni şeflikleri genişleyerek süreç içinde küçük şeflikleri içlerine

aldılar. Nüfusun artmasının ana nedeni on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki alışılmadık biçimde yoğun yağmurların mısır tarımı için uygun olmasıydı. Ayrıca sığırlar gelişti, daha çok toprak ekime açıldı ve ormanların kesilmesiyle yeni otlak alanları açıldı. Tsongalar ve Portekizlilerle yaptıkları uzun mesafeli ticaret de Nguni devletlerinin büyümelerine katkıda bulundu. On sekizinci yüzyılın sonları itibarıyla, Nguni şeflikleri üç merkezi krallık şeklinde örgütlenmişlerdi: Subhuza'nın idaresindeki Ngwaneler (yaklaşık 1805-1839 arasında hüküm sürdü), Zwide'nin idaresindeki Ndwandweler (1805-1820 arasında hüküm sürdü) ve Dingiswayo'nun idaresindeki Mthethwalar (yaklaşık 1780-1817). Genişlemekte olan Mthethwa devletinin kendine kattığı şeflikler arasında Zulu şefliği de vardı. Dahası Kral Dingiswayo, daha sonra Zulu kralı ve Afrika'nın en büyük savaşçılarından biri olacak genç Zulu general Shaka'nın akıl hocası oldu. Yüzyılın sonuna doğru bölge çok uzun sürecek bir kuraklıkla kavrulmaya başladığında güzel günler de sona erdi.

7.

On Dokuzuncu Yüzyıl: Fetihlerin Başlangıcı

Batı Afrika – İslam Cihatları

Fulbeler on yedinci yüzyılda Batı Afrika'ya yayılmış olan göçebe çoban bir halktı. Ancak yerleşmiş oldukları bölgede dışarıda kalarak siyasi yaşamda hiçbir rol oynamadılar. İşgalci gibi görüldüklerinden onlara karşı giderek artan bir antipati vardı. Baskı altına alınıyor ve ezici vergi ve haraç ödemelerine tabi tutuluyorlardı. Bunun nedeni, karşılaştıkları Müslüman tüccarların yanı sıra Sahel'i dolaşan Tuareg göçebe çobanları vasıtasıyla da Müslümanlığa geçmeleri olabilir. Çok geçmeden, onları baskı altında tutanlara karşı *cihat* –kutsal savaş– başlattılar.

İlk isyan günümüzde Gine'nin olduğu bölgede, Futa Jalon'un dağlık bölgelerinde patlak verdi. 1725'te ayaklanan Fulbeler 1750 itibarıyla, araziye yerleşmiş çiftçileri yenip şeriatı getirdiler. Senegal Nehri'nin güneyinde bulunan Futa Toro'da, 1769'da yapılan cihadın ardından yeni bir Müslüman Fulbe devleti ortaya çıktı. Bu başarılı isyanlar başkalarını da aynı şeyi yapmaları için teşvik etti ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Fulbelerin Fulani olarak bilindikleri günümüzde-

ki Nijerya'nın kuzeyinde bulunan Hausa devletlerinde birkaç cihat yapıldı. Bunların sonucunda, Müslüman bilgin Osman b. Fudi'nin (1754-1817) önderliğinde yapılan bir dizi cihadın ardından Sokoto halifeliği –Batı Afrika'daki en büyük devlet– kuruldu. Osman 1815'e kadar yönettikten sonra dini yaşama döndü ve yönetimi kardeşi Abdullah'a (1815-1837 arasında hüküm sürdü) devretti. Abdullah devletin batısında Gwandu Sultanı, oğlu Muhammed Bello da Sokoto Sultanı oldu. İmparatorluk büyümeye devam etti. Muhammed Bello öldüğünde on milyon nüfusa sahip olan imparatorluk o zamana kadarki en büyük Afrika devletiydi.

Bu esnada, günümüzdeki Nijerya'nın kuzeydoğusunda bulunan, eskiden Kanem-Bornu olarak bilinen ve halihazırda İslam devleti olan Bornu'da yönetimin ele geçirilmesine başka bir dikkate değer dini lider olan Muhammed el-Kanemi (1776-1837) engel oldu. Bornu'nun uzun ve derin bir İslami geleneği olduğu için, Bornu'ya cihat açmasının bir anlamı olmadığını söyleyen Muhammed el-Kanemi, Sokoto Sultanı'na cihat açmaması için yalvardı. Bornu'nun lideri *Mai* bir tören kuklasından halliceydi, asıl güç el-Kanemi'nin elindeydi. Ölümünden sonra liderliği oğlu Ömer bin Muhammed el-Amin (1837-1881 arasında hüküm sürdü) üstlendi. Bornu'da yedi yüzyıl boyunca hüküm sürmüş Sayfawa hanedanlığının son üyesi iç savaşta Ömer'e yenildi ve 1846'da idam edildi. Ömer kesin olarak lider oldu fakat Bornu büyük gücünü ve zenginliğini kaybetmeye başladı. Doğuda Sokoto'ya toprak kaybetti ve ayrıca Sahra aşırı ticarete olan erişimini de yitirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Rabih Fadlallah (1842-1900) Bornu'yu ele geçirdi. Rabih Fadlallah daha sonra yedi yıl boyunca Fransızlara karşı şiddetli bir direnişe önderlik edecek olan Sudanlı bir askeri dehaydı.

Sokoto'nun batısında başka Müslüman isyanları da oldu. Fulbelerin önderliğindeki Masina İslam devleti yukarı Nijer bölgesinde yapılan bir cihadın ardından 1818'de kurulmuştu. Bu esnada batıdaki Tukolor'daki cihat Futa Torolu Müslüman kutsal adam el-Hac Ömer Tâl (1797-1864) liderliğinde yapıldı. el-Hac Ömer Tâl doğuya doğru yapılan cihat hareketlerinden çok etkilenmişti. Günümüzdeki Mali'nin batı kısmında bulunan Bambaraların Kaarta Krallığı'nı fethetmeyi başardı ve ilerleyerek Tukolor İmparatorluğu'na Nijer Segu ve Masina devletlerini kattı. Fetih ve din değiştirmeye zorlama direnişe neden oldu, özellikle yukarı Senegal'deki Bambara'da. Ömer 1864'te öldüğünde isyanlar ve oğulları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden imparatorluk parçalandığı için Fransızlar 1880'lerde ve 1890'larda yönetimi ele geçirme fırsatını yakaladı.

Mandinka İmparatorluğu

Mandinkalar Batı Afrika boyunca uzanan bir imparatorluk kurdular. En başarılı liderlerinden biri Samori Touré'ydi (yaklaşık 1830-1900). Rakip Cissé klanıyla birlikte askeri bir eğitim aldıktan ve Bérété ordusuyla –Cissélerin düşmanları– iki yıl geçirdikten sonra Samori kendi halkı Karamalara geri döndü ve 1861'de *Kélétigui*, yani savaş şefi olarak atandı. Samori çoğu esir olan iyi eğitimli askerlerden profesyonel bir ordu kurmaya başladı. Esirleri köle olarak satmaktansa onlara iş veriyor, dolayısıyla sadakat aşılıyordu. Ordusu ve önemli konumlara atadığı arkadaş ve akrabaları, ailesinin dahil olduğu, Bure'den yapılan altın ve Futa Jalon'dan yapılan sığır ticaretini koruyordu. Bu ticaretten elde ettiği servet sayesinde kıyı kesiminden ateşli silahlar aldı.

1875 itibarıyla, Samori komşu Dyula devletlerini fethederek güçlü bir Mandinka krallığı oluşturmuştu. Bu arada gençken Müslüman olan Samori, İslam dinini kullanarak

krallığını birleştirip ülkeye istikrar getirdi ve böylece ticareti kolaylaştırarak tüccarlara refah sağladı. 1870'lerde, kuzeydeki altın yataklarını ele geçirdi, ayrıca imparatorluğunu Bamako'ya doğru genişletti. 1880'lerin başları itibarıyla, Batı Afrika'daki en büyük üçüncü imparatorluktu; birinci ve ikinci en büyükler ise Sokoto ve Tukolor'du. Bir sonraki düşmanı ise Fransızlar oldu.

Orta ve Doğu Afrika

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren köle ticareti Afrika'daki yaşama egemen olmuştu. Her ne kadar köleliğin kaldırılması Avrupa ülkelerinin Amerika'yla yaptığı köle ticaretine son vermiş olsa da on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının çoğunda hâlâ Angola'dan Brezilya'ya köle gönderilmekteydi. Bu esnada kölelik iç kısımlarda kesintisiz devam ediyordu çünkü orta Afrika'nın zinde genç erkekleri artık ülke dışına gönderilmediğinden artan nüfus için yiyecek üretecek işgücüne ihtiyaç vardı. Zaten kuraklık ve hastalıklara maruz kalan doğal kaynakların üzerinde baskı oluşması yiyecek kıtlığına yol açtı. Zorunlu yiyecek üretimini artırmanın bir aracı olarak görülen köleler aynı zamanda Afrika'nın, Avrupa'nın yeni fabrikalarında üretilen malları ithal etmesini sağlayan hayati ihraç mallarının üretiminde de kullanılıyordu.

Mevcut grupların yerini yeni gruplar aldıkça ekonomideki değişim siyasi değişimleri de beraberinde getirdi. Chokweler bu tarz gruplardan biriydi. Angola'nın uzak dağlık bölgelerinden gelen ve avcı olan Chokweler fildişinde ve balmumu toplamada da ustalaşmaya başladılar. On dokuzuncu yüzyılda sayıları ve toprakları artan Chokweler kuzeye ve doğuya, ormanın dış sınırlarına doğru ulaştılar ve gerilemekte olan Lunda İmparatorluğu'nun batı bölümünün çoğunu ele geçirdiler. Aşırı avlanma yüzünden filler giderek daha zor bulun-

duğu için Chokweler dikkatlerini çok ihtiyaç duyulan başka bir ticari mala –kauçuk– çevirdi. Avrupa'da, ilk olarak bisiklette ve daha sonra motorlu arabada kullanılan havalı lastiğin icadı muazzam bir kauçuk talebine yol açtı. Chokweler kauçuğu lateks üreten çalılık ve sarmaşıklardan elde ediyorlardı. Ancak bunun orman çevresi üzerinde yıkıcı sonuçları oldu.

Köle ve fildişi ticareti iç kesimlerdeki bazı halkların topraklarına nüfuz ettikçe aralarındaki uzun mesafeli ticaret de gelişti. On dokuzuncu yüzyılda, uzun mesafeli ticaretin ana örnekleri Benguela'nın iç kısımlarındaki bir alanda yaşayan Luandalı Ambaquistalar ile Ovimbundulardı. Ovimbundular çok uzun mesafelere mal nakleden devasa kervanlar kurdular. Bunları genellikle bir zamanlar alınıp satılan bir mal gibi davrandıkları köleler taşırdı. Tedarik ettikleri şeyler arasında ise Ovimbundu tüccarlarından ateşli silahlar alan Chokweler de vardı.

1830'larda, Sebetwane'nin (yaklaşık 1790-1851) başlarında olduğu, Sotho dilini konuşan Kolololar yukarı Zambesi taşkın ovasının güney bölümünü işgal edince orada hüküm süren Lozi kraliyet hanedanı kuzeye kaçtı. İlk başlarda Kolololar halkın yönetim şeklinde çok fazla değişiklik yapmadı. Ancak Sebetwane'nin yerine geçen Sekeletu (yaklaşık 1835-1863) baştayken Lozi halkı neredeyse tarım kölesi oldu. Ağır vergi yükü altında ezilen halk sürekli olarak ateşli silahlar karşılığında köle tacirlerine satılma tehdidiyle karşı karşıyaydı. 1864'te, gaspçılarına başkaldıran Loziler aristokrasilerini tekrar tesis ettiler. Bunun ardından ortaya çıkan daha militarist bir rejimde Kafue vadisindeki Ilalara sık sık akınlar düzenleyerek sığırları yağmaladılar. Tahminlere göre, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Lozi halkının üçte biri ya aristokrasinin hizmetkârları ya da *Litunga*'nın (kral) taşkın ovasında kanal açmakta kullandığı kölelerdi.

Orta Afrika'nın Doğusunda Uzun Mesafeli Ticaret

1700'lerin sonları itibarıyla, Kazembe'nin başında olduğu Lunda Krallığı bütün kıtaya ulaşan kapsamlı bir ticaret ağı geliştirmişti. Kazembe'nin ihraç ettiği ürünler fildişi, tuz, köle ve günümüzdeki Zaire ve Zambiya'nın Copperbelt vilayetinde çıkarılan bakırdı. Bunlara karşılık Kazembe Avrupa'dan ateşli silah, yünlü ürün, Hindistan'dan kumaş ve Avrupa'nın fabrikalarında üretilen metal ürün alırdı. Kazembe'nin, Zambesi Vadisi'ndeki Portekizli tüccarlar ve yerleşimcilere erişimini sağlamış olan doğudaki Bisalar tam gün çalışan tüccar haline gelmekle birlikte Bembaların sık sık yaptıkları baskınların kurbanı oldular. Bembalar günümüzdeki Zambiya'nın kuzey kısmının çoğunun hâkimiyetini ele geçirdiler. Malawi Gölü'nün güney ve doğusundaki, eskiden fildişi avcısı olan Yaolar da Bembalar gibi uzun mesafede ticaret yapan tüccarlar oldular. Mozambik limanında Portekizlilere ticaret ağı sağladılar ve ayrıca Kilwa'nın Swahili limanına ticaret yolları açarak limanın zenginliğini artırdılar.

Bu esnada *prazerolar* –Portekizli ve Afro-Portekizli tüccar ve avcıların soyundan gelenler– köleleştirilmiş esirlerden oluşan Chikunda ordularıyla geniş topraklara hâkim oldu ve yerlilere tebaaları gibi davrandılar. Ağır vergiler uyguladılar ve geçimlerini, ordularının yaptığı gibi, yerlilerin ürettikleri yiyeceklerle sağladılar. On sekizinci yüzyılda fildişi ticaretini ele geçiren *prazerolar* bu roldeki gerilemekte olan Maravi İmparatorluğu'nun yerine geçti. Ayrıca köle ticareti de yaptılar. Bu köleler sahile fildişi nakliyesinde kullanıldığı gibi ordularında da hizmet ederdi. Zambesi vadisinin içlerine doğru ulaşan Chikundalar ihtiyaç duydukları şeyleri zor kullanarak aldılar.

Güney Afrika'daki Zulu Savaşları yüzünden kuzeye giden Kolololar yukarı Zambesi taşkın ovasını istila ederlerken yine

Ngunilerin de kuzeye doğru gitmeleriyle bölge Zulu'ların getirdiği yepyeni bir kavram olan merkezi askeri örgütlenmeyle tanıştı. Günümüzdeki Zambiya'nın Chipata bölgesinde, günümüzdeki Malawi'nin Mzimba ve Karonga yörelerinde ve Tanzanya'nın Matema yöresinde bir devlet kuran Nguni lideri Zwangendaba kaHlatshwayo (yaklaşık 1815-1848 arasında hüküm sürdü) yerlileri fethederek kendi devletine entegre etti. Zwangendaba öldüğünde, krallığı haleflik çekişmeleriyle sarsıldı ve zamanla yedi ayrı devlete bölündü. Zulu ordularındaki son derece disiplinli yönetim sistemini devam ettiren bu devletler komşularına akınlar düzenledi ve haraç almanın yanı sıra tahıl ve sığır da çaldı. Katı askeri disiplinleri, daha sonra on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru sömürge güçlerine en kuvvetli direnişlerden birini gösteren Ngunilerde son halini aldı.

On Dokuzuncu Yüzyılda Orta Afrika'da Köle Ticareti

Kazançlı köle pazarını fark eden aşağı Zambesi'deki *prazerolar* kendi insanlarını bile Chikunda ordularına veya köle olarak sattılar. Bu daha küçük *prazoların* –mülklerin– sonu oldu ve çoğu Makanga, Massangano ve Massingirede'deki gibi daha büyük *prazolar* içinde kayboldu. Portekizliler 1880'lerde sömürge fetihlerini genişletmeye çalıştıklarında bu süper *prazolar* onlara sert bir şekilde karşı çıktı.

Tehlikeli zamanlardı ve Yao, Nguni ve Chikundaların günümüzdeki Malawi ile Zambiya'nın doğusundaki eskiden bayındır tarım bölgelerini talan ettiler. Bunun sonucunda Doğu-Orta Afrika boyunca etrafı çitle çevrili köylerde yaşayan çiftçi toplulukları ortaya çıktı. Daha çok Tippu Tip adıyla tanınan köle taciri, plantasyon sahibi ve vali Hamit b. Muhammed (1837-1905) Orta Afrika'nın iç kısımlarındaki Swa-

hili/Arap tüccarları arasında en kötü şöhrete sahip kişiydi. Zanzibar sultanları için çalışan Hamit b. Muhammed güneydeki Luba'dan yukarı Kongo Nehri'ne uzanan bir ticaret imparatorluğu kurdu. 1880'lerin başları itibarıyla, birkaç bin askerden oluşan bir orduya komuta ediyordu. Zaire ormanının iç kısımlarında fil avlayan ve insan yaşamına pek saygı göstermeyen Tippu Tip ve adamları köle olarak kullanılabilecek ya da satılabilecek esir ve yiyecek ele geçirmek amacıyla yerleşim yerlerine saldırırlardı. Köleler Kasongo ve Nyangwe kasabalarının etrafındaki şeker kamışı, pirinç ve darı tarlalarında çalıştırılırdı.

Galler doğumlu Amerikalı gazeteci ve kâşif Henry Morton Stanley (1841-1904) Tippu Tip'in kervanlarından biriyle olan karşılaşmasını günlüğünde şu şekilde anlatır:

> Bizim eşlik ettiğimiz bir kervanın, Tata'ya satmak için götürdükleri yüzlerce koyun ve keçiyi bulması için Mpotira'da mola verdik. Bir koyunun bir fildişi, 12 kölenin bir fildişi ettiği söyleniyor. Ujiji'de 6 köle bir fildişi ediyor.
> "Kölelerin hiç ederi yok," dedi Hamid b. Muhammed [Tippu Tip], "sadece toplanmaları isteniyor."
> "Bu Nyangwe melezlerinde hiç kumaş, boncuk veya mal yok. Fildişlerini yağmayla elde ediyorlar. Sağda solda basit Nyangwe halkına saldırıyorlar. Yakaladıkları 12 ila 15 köle 16 kilo fildişi karşılığında satılıyor."
>
> (H. M. Stanley ve A. Neame (ed.),
> *The Exploration Diaries of H.M. Stanley*,
> William Kimber, Londra, 1961; Giriş 7 Kasım 1876)

Fildişi, ateşli silah ve köle ticareti ile bu ticaretin getirdiği şiddet on dokuzuncu yüzyıl boyunca Doğu-Orta Afrika'daki yaşama egemen oldu. Birkaç kişi bundan büyük bir servet ka-

zansa da sıradan insanlar bu servetten hiç nasiplerini almadı. Gelgelelim, köle ticaretinin devam etmesi bölgede kalıcı bir çalkantıya yol açtı. Bu da Avrupa ülkelerine Afrika'yla daha fazla ilgilenmeleri için hem fırsat hem de neden sundu. En sonunda müdahale ettiler ve bu Afrikalılar için köleliğin farklı bir şekliyle sonuçlandı. Ne var ki bu sonuç itibarıyla kölelikti.

Güney Afrika

1815 ile 1840 arasında, Güney Afrika'nın iç kısımları boyunca çıkan bir dizi savaş yüzünden burada yaşayan yerliler arasında kargaşa çıktı ve yerlerinden oldular. Güneydoğudaki Nguniler bu çatışmalara *Mfecane* ("parçalanma"), Highveld'deki Sotho-Tswanalar ise *Difaqane* ("dağılma") adını verdiler. On sekizinci yüzyılın sonları itibarıyla, görmüş olduğumuz gibi, kuzeydeki Nguni şeflikleri üç merkezi krallık –Sobhuza idaresindeki Ngaweneler, Zwide idaresindeki Ndwandweler ve Dingiswayo idaresindeki Mthethwalar– haline gelmişti. Sonraki federasyon Zulu şefliğini içine almıştı. Büyük bir kuraklık yüzünden düzenli tarım üreticisi bir nesil son bulunca on sekizinci yüzyılın son yıllarında kriz ortaya çıktı. Kaynaklar kıtlaştı ve hayatta kalmak zorlaştı. Bu durum korkunç çatışmalara zemin hazırladı. Ordular sürekli dışarıda kendi topraklarının yanı sıra koruma karşılığı krallıklara dahil olmuş daha zayıf şefliklerin topraklarında da devriye geziyorlardı. 1816 ile 1819 arasında üç yıl süren yoğun çatışmalar Mthethwaların büyük lideri Dingiswayo'nun yenilgisi ve ölümüyle sonuçlandı fakat Afrika tarihindeki en güçlü adamlardan biri haline gelecek olan yeni bir lider ortaya çıktı.

Günümüzdeki KwaZulu-Natal vilayetinde bulunan Melmoth yakınlarında doğan ve daha çok Shaka Zulu olarak tanınan Shaka kaSenzangakhona (1787 civarı-1828 civarı), Elangeni kabilesinin bir şefinin oğluydu. Dingiswayo'nun

idaresinde bir savaşçı olarak yaklaşık on yıl hizmet eden Shaka Zulu muharebelerde kendini gösterdi. Shaka'nın liderliğindeki yenilmez alayları Ndwandweleri ve kuzeydeki Ngunileri zorladı. Yenilikçi askeri teknikler kullanan Shaka sonraki on yıl boyunca topraklarını genişletti. Yaş esaslı bir alay sistemi olan *ibutho*'ya dayanan ordu sıkı disipline sahipti ve yakın talim yapardı. Kısa, delici bir mızrak kullanan savaşçıları acımasız ve kararlıydı. Shaka mutlak bir şekilde hâkimdi ve fethedilen bölgelerin liderlerinin yerine ona doğrudan yanıt veren yetkililer (*indunalar*) getirirdi. Direnişler acımasızca bastırılır ve kimi zaman köylerdeki bütün insanlar katledilirdi. Merkezinde çitlerle çevrili bir sığır çiftliği bulunan alay kasabaları Shaka'nın krallığı etrafında stratejik bir biçimde konumlanmıştı. Savaşçılar ancak orduda belli bir süre hizmet ettikten sonra evlenip kendi evlerini kurabilirlerdi. Ancak her an orduya çağrılmaya hazırlıklı olmaları gerekirdi. Shaka'nın sistemi bölge ve kabile kimliklerini öyle bir saf dışı etti ki yönetimi sırasında halkının hepsi artık kendini Zulu olarak görmeye başladı.

Bu esnada, *Mfecane* nedeniyle kuzeye doğru yeni devletler ortaya çıktı. I. Sbhuza (yaklaşık 1805-yaklaşık 1830 arasında hüküm sürdü) Pongola Nehri'nin kuzeyinde gelecekteki Swazi krallığını kurdu. Günümüzdeki Mozambik'in güneyinde eskiden Shaka'nın generallerinden biri olan, Ndwandwe halkından olan komutan Soshangane (1856'da öldü) Gaza devletini kurdu. Bu esnada, belirtmiş olduğumuz gibi, Nguniler yukarı Zambesi'nin taşkın ovasına yerleştiler.

1828'de Shaka üvey kardeşi Dingane'nin (1828-1840 arasında hüküm sürdü) düzenlediği suikast sonucu hayatını kaybettikten on yıl sonra Zulu krallığının eski halinden eser kalmadı. Dingane kardeşi gibi askeri ve siyasi bir deha değildi fakat Shaka sağ olsa onun bile krallığını Afrika'nın güne-

yindeki yeni gelişmelerden kurtarabileceği şüphelidir. Cape Colony'ye yerleşmiş ve yeni topraklar arayışında olan Boerler 1837'de Lowveld'e akın ettiler.

Savaşların ve *Difiqane*'in yol açtığı yıkımın ardından güçlü liderler ortaya çıktıkça Highveld'de düzen yeniden kurulmaya başladı. Bunlar arasında güneydeki Sotholaın şefi ve Basuto krallığının kurucusu I. Moshoeshoe (yaklaşık 1786-1870) vardı. Moshoeshoe üssünü 1820'lerin başlarında, yukarı Caledon Nehri'nin doğusundaki bir dağın eteklerinde kurdu; daha sonra ise büyümekte olan takipçi grubunu, Lesotho'daki günümüzdeki Maseru ilçesinde bulunan büyük bir düz tepeli kumtaşı platosu olan Thaba-Bosiu'ya götürdü. Bu plato ona mükemmel bir savunma konumu kazandırdı. Orada kurduğu Sotho devleti Shaka'nın kurduğu merkezi devletten, bağımsızlıklarını bir dereceye kadar koruyan şefliklerden oluşan bir konfederasyon olması yönünden farklıydı. Daha küçük şefliklere ise haraç ödemeleri, ordularının destek vermesi ve otoritesinin kabul edilmesi karşılığında koruma önerdi. Sonuç olarak krallığı hızla genişledi. Diğer devletlerin gücünü tanıyan Moshoeshoe onları ustalıkla idare etti, örneğin hem Shaka hem de Matiwane'nin Ngwane'sine haraç ödedi. Ayrıca Cape Colony'deki beyazlarla iyi ilişkiler sürdürmenin önemini de idrak eden Moshoeshoe, misyonerleri krallığında çalışmaları için davet etti. Bu ilişki sayesinde ateşli silah ve at elde ederek Colony'nin kuzeyinde yaşayan Griqua ve Koraları yıkıcı talanlarından vazgeçirebileceğini umuyordu. Moshoeshoe istediğini elde etti ve krallığı bölgede amansız bir güç haline geldi.

Mzilikazi (yaklaşık 1823-1868 arasında hüküm sürdü) Highveld'de Ndebele krallığını kurdu. Mzilikazi krallığını yaş gruplarına ve alay köylerine göre Zulu tarzında örgütledi. Shaka'nın savaşçıları gibi Ndebeleler de haraç toplamada acı-

masız davranırlardı. Ancak zamanla güneyden gelen bazı saldırılar ki en ciddisi Boer, Griqua ve Rolongların birleşiminden oluşuyordu, Ndebeleleri Highveld'den çıkardı. 1840 itibarıyla, Ndebeleler Limpopo'nun kuzeyine çekilerek Shona Rozwi devletini fethedip yeniden bir kuvvet üssü kurdular.

İngilizlerin Güney Afrika'ya Gelişi

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi Cape Colony'yi 1652'de kurmuştu. 1795'te İngilizlerin, Hollanda'yı işgal etmiş olan devrimci Fransa'nın ele geçirmesini önlemek amacıyla işgal ettiği Cape Colony, 1803'te tekrar Hollanda'nın kontrolüne verildi. 1806'da Hollanda'da Fransızların yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte tekrar İngilizlerin işgaline uğradı. 1814'te Hollanda Londra Anlaşması şartlarına uygun olarak koloniyi resmi olarak İngilizlere devretti.

İlk başlarda, Western Cape'teki Hollandalı şarap yapımcıları için yeni pazarlar açıldıkça ve çok sayıda İngiliz gemisi kolonide demir attıkça İngiliz işgali Hollandalılara yararlı gibi gelmişti. Asıl anlaşmazlıklar işgücüyle ilgiliydi. Köleliğin kaldırılmasıyla birlikte, İngilizler serbest emekle ilgili yasaları sıkılaştırdı. 1809 tarihli "Hottentot Yasası" bütün Khoikhoilerin ve "özgür siyah" adamların, adreslerini ve işverenlerinin isimlerini gösteren bir "geçiş izni" taşımalarını şart koşuyordu. Geçiş izni olmayan biri yakalanırsa işgücüne ihtiyaç duyan en yakın sömürgeciye kontrat karşılığı veriliyordu. Öte yandan, işverenler istihdam kontratları sağlamakla yükümlüydüler ve işçiler eğer kontratları ihlal edilmişse veya fiziksel olarak istismar edilmişlerse tazminat talep edebiliyorlardı. Boerlerin işçilere zulmetmelerine karşı çıkan Cape'deki misyonerler İngilizleri Hottentot Yasası'ndan feragat ettirmeyi başardılar. Böylece işçiler istedikleri yere gitmekte ve istedikleri kişi için çalışmakta özgür hale geldiler.

Bu gelişmelere kızan Boerler 1830'lar ile 1840'larda çok sayıda kişiyle kuzeye doğru zorlu bir yolculuğa çıktılar. Bu genellikle Afrikaner milliyetçiliğinin gelişiminde tanımlayıcı bir olay olarak görülen ve "Büyük Göç" adıyla bilinen büyük ölçekli bir göçtü. İngilizler Cape Town'a sabit bir ordu getirdiler. Bu ordu trekboerleri hizaya sokmanın yanında Cape'in doğusunda Zuurveld toprakları için Xhosalarla savaşan yerleşimcilerin de yardımına koşuyordu. Hollandalılar Xhosalarla halihazırda üç savaş yapmışlardı ve şimdi artık sıra İngilizlere gelmişti. Xhosalar düşmanlarını Zuurveld'den tamamen, doğuda ise Fish Nehri'nin ötesine çıkardıkları sırada acımasız bir İngiliz kuvveti karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu, bölgeyi elinde tutan Xhosalar üzerinde baskıya neden oldu ve çok geçmeden iki grup savaşa girdi. İngilizler 1818'de bu iç savaşa müdahale ettikten sonra beşinci Xhosa Savaşı yapıldı. Bunun sonucunda yerliler daha da doğuya itildiler.

İngilizler bir grup Khoikhoi ve "siyahi" yani melez çiftçinin oraya yerleşmelerine izin vererek Xhosalar ile Zuurveld arasında bir bariyer oluşturma girişiminde bulundu. Ancak Xhosalar kısa sürede bölgeye geri döndüler ve yine aynı şekilde İngiliz emirlerini hiçe sayarak bölgeye gelmiş olan trekboer yerleşimcilerle savaştılar. Bunun ardından yapılan Altıncı Xhosa Savaşı'nın sonunda Xhosalar daha da doğuya itildi ve İngilizler topraklarını Kei Nehri'nin batısına doğru genişlettiler. İngilizler buraları Xhosalara geri verdiklerinde bu yeni toprakların yerleşime açılmalarını bekleyen Boerler ve İngiliz arazi spekülatörleri hayal kırıklığına uğradı. Daha fazla Boer kuzeydeki Büyük Göç'e katıldı.

Büyük Göç aslında bir dizi küçük göçten ibaretti ve bunların sonucunda Highveld'de hepsi de birbirine kuşkuyla bakan bazı göçer cumhuriyetleri kuruldu. Ancak bunlar İngiliz kontrolüne tabi değildi ve üzerinde hak iddia edebilecekleri

büyük miktarda toprak vardı. İlk başlarda, 1830'lar ile 1840'lardaki göçlerde hangi toprakları işgal ettikleri, büyük oranda orada yerlilerin olmamasına veya en azından orada bulunan yerlilerden direniş görmemelerine bağlıydı. *Mfecane / Difaqane* yüzünden nüfusun azaldığı bölgeler idealdi. Rolonglar gibi bazı halklar etrafta Boerlerin olmasının yararlı olacağını düşünüyordu. Boerlerin ateşli silah ve atlarının, yakın zamanda kendilerini vatanlarından çıkarmış eski düşmanları Ndebelelere karşı faydalı olacağına inanıyorlardı. Ndebeleler vatanlarından çıkarıldığında Boer gücüne olan inançları karşılık bulmuştu. Ne var ki Boerler eski Ndebele topraklarını alarak ana yerleşimlerini orta Vaal'in kuzey ve güneyine doğru kurdular ve bölgedeki Rolonglar da sonunda vergilerle ve serbest işgücü için taleplerle karşı karşıya kaldılar.

Boerler Zulularla çatıştıktan sonra Lowveld'de yoğun nüfuslu Zulu yerleşimlerinden uzakta kendi Natalia "cumhuriyetlerini" kurmaya karar verdiler. Gelgelelim 1843'te, Natal adıyla bilinen Natalia'yı İngilizler kendi topraklarına katınca Boer yerleşimcilerin çoğu kuzeye Transorangia'ya –daha sonra Özgür Orange Devleti adıyla tanındı– ve Transvaal'a gitti. Bu cumhuriyetler İngilizler tarafından 1852 Sand River ve 1854 Bloemfontein anlaşmalarında tanındı. Highveld'deki başka yerlerde, Moshoeshoe'nin Sotho krallığı Boer işgaline şiddetli bir direniş başlattı. Ancak 1850'ler ve 1860'larda yapılan bir dizi çatışmada Özgür Orange Devleti Boerleri yavaş yavaş toprak kazanmaya başladılar. Moshoeshoe krallığını yok olmaktan kurtarmak için İngilizlerden, krallığını topraklarına katmasını istedi.

Cape'in doğusundaki en iyi toprakları satın alan beyaz yerleşimciler buralarda merinos koyunu otlattılar. Geçinmenin çok zor olduğunu gören Xhosalar ekseriyetle, yerleşimcilerin çiftliklerinde düşük ücretler karşılığında çalışmaya baş-

ladılar. Natal'daki yerleşimci-sahipler çoğunlukla yerlerinde bulunmayan çiftçilerdi. Beyazların topraklarını kiralayan Afrikalılar rençper çiftçi olarak çalıştılar. Bununla birlikte çoğu yerde, ihtiyaç olduğunda Boerler için çalışmaları bekleniyordu. Kıyı limanlarındaki İngiliz tacirler, Avrupa fabrikalarında üretilen ateşli silahlar ve lüks mallara Güney Afrika'nın iç kısımlarındaki hem siyahlardan hem de beyazlardan gelen talepler nedeniyle zenginleştiler. Bunlara karşılık, post, fildişi ve devekuşu tüyleri ihraç ediliyordu.

1870 itibarıyla, *Mfecane / Difaqane* çatışmasının yaşanmış olduğu bölgelerde beyaz adam sağlam bir şekilde yerleşmişti. Ancak iç kısımların diğer bölümlerinde, Afrikalılar ateşli silahlarla güç kazanmışlardı. Yerleşimi daha iç taraflara genişletmek için büyük ve maliyetli bir askeri harekât gerekecekti. 1870'ler ve 1880'lerde elmas ve altın gibi değerli madenlerin keşfedilmesi bu çabayı göstermeye değer kıldı.

Kuzey ve Kuzeydoğu Afrika

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Kuzey Afrika Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmasına rağmen, bu bölgenin Türk yöneticileri oldukça bağımsız iş görüyorlardı. Öyle olduğu halde, otoriteleri kıyı şeridinin ötesine geçmiyordu.

Cezayir

Fransızlar Cezayir'in yöneticisi *dey* ile yıllardır anlaşamıyordu ve nihayet 1827'de diplomatik ilişkiler koptu. 1830'da Fransa görünürde korsanlığı durdurmak fakat gerçekte anavatanlarındaki Fransız monarşisinin imajını güçlendirmek için Cezayir'i işgal etti. Cezayir'deki göçebe ve yarı göçebe klanlar ve Müslüman kardeşlikler yüzyıllardır çekişme içindelerdi fakat Fransız tehdidi ve yabancı bir din, kültür ve yasa sistemi dayatılması olasılığı onları birleştirdi. En azından Türkler Müs-

lümandı. Bir cihat başlattılar: Bu, elli yıl boyunca kıtadaki sömürge hâkimiyetine karşı en çetin direniş mücadelelerinden biri haline gelecek kutsal bir savaştı.

Cezayir direnişinin ilk lideri Cezayir direnişinin bütün öğelerini tek bir oluşum halinde birleştiren İslam bilgini, mutasavvıf, siyasi ve askeri lider Abdülkadir el-Cezairi'ydi (1808-1883). Ancak en sonunda Fransızlar 100.000 kişilik ordularıyla 1850'de savaşı kazandılar. Fransa bu süreçte çok sayıda asker kaybetti. Yüz binlerle ölçülen Cezayir kayıpları ise daha da fazlaydı. Abdülkadir 1847'de esir alınıp sürgün edildi fakat Cezayir direnişi Fransızların en sonunda kendilerini zafer kazanmış olarak gördükleri 1879'a kadar devam etti.

Hem Fransa hem de İspanya'dan yerleşimciler gelirken Arap Berberi çiftçiler ve göçebe çobanlar topraklarından çıkarıldı. *Kolon* adı verilen yerleşimci sayısı 1871'de 130.000'e ve 1900'de bir milyona ulaşmıştı. Ekilebilir arazinin çoğuna sahip olan yerleşimciler daha çok yerlerinde olmayan çiftçilerdi. Bunlar şehirlerde yaşar ve düşük ücretlere ve adil olmayan vergilere tabi yerli çiftçileri tarlalarda çalışmaları için bırakırlardı. İslam yasa ve kısıtlamalarının yerine getirilen ve Güney Afrika'daki yerlilere dayatılan yasaları hatırlatan Fransız yasaları, öfkeyle dolup taşan Cezayirlilere dayatıldı.

Mısır

Genellikle modern Mısır'ın kurucusu olarak görülen Kavalalı Mehmet Ali Paşa aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk vilayetinde doğmuştur. Mısır'a, 1801'de Fransızları ülkeden çıkaran Osmanlı ordusunun bir askeri olarak geldi. Çok geçmeden Mısır paşası olan Mehmet Ali Paşa makamını hızla güçlendirdi. Kendisine halkın savunucusu rolünü biçen ve eski Memlûk yönetiminde yaygın olan yozlaşmış uygulamalardan vazgeçen Mehmet Ali Paşa halkın

desteğini kazandı. Afrika veya Asya modelleri yerine Avrupa modellerinden yararlanan Mehmet Ali Paşa ekonomiyi düzene sokarak, eğitimli, maaşlı bir devlet memurluğu ve modern bir profesyonel ordu oluşturdu. Ancak rejimi ondan önceki bütün diğerleri gibi Mısırlı *fellahlara* karşı merhametsizdi. Ceza gibi vergileri ödeyemezlerse topraklarına el konurdu. Daima olduğu gibi, ücretsiz çalışmaya zorlanır ve orduya alınırlardı. Direniş acımasızca bastırılırdı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yarattığı şey aslında bir devlet tekeliydi. Bütün üreticiler mallarını devlete satmak zorundaydı. Devlet de daha sonra onlara satıp kâr ederdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayrıca bir silah endüstrisi de geliştirdi. Kahire fabrikalarında top ve tüfek üretildi. Bir Mısır donanması kurmak için İskenderiye'de bir tersane yaptı. Okullar ve hastaneler inşa edildi ve öğrenim görmeleri için yurt dışına öğrenciler gönderildi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın emriyle 1811'de birkaç yüz Memlûk *beyinin* katledilmesi sonucunda Memlûkler bertaraf edildi. Kalanlar ülkeden kaçtı ve devlet mülklerine el koydu. 1821'de Sudan'ı işgal eden Mısır ordusunun amacı Sudan'a kaçmış olan Memlûkleri boyunduruk altına almak ve köle bulmaktı. 1820'lerde, hâkimiyetlerini Hartum'un güneybatısına genişleten Mısırlılar fillerin ve dolayısıyla fildişinin bol miktarda bulunduğu Sudan'ın güney bölgesini fethettiler. Kızıldeniz'de Osmanlı gücünü hâkim kılan Yeni Mısır donanması Hint Okyanusu'ndaki bu rotayla ticaretin canlanmasını sağladı. Ayrıca uzun zamandır kutsal Mekke ve Medine şehirlerini ellerinde tutan orta Arabistan'ın Wahida klanlarını da yenerek hacıların oraları ziyaret edebilmeleri için bir kez daha yolu açtı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa en sonunda Osmanlı padişahının, ailesini Mısır'ın irsi yöneticileri olarak tanıması amacını gerçekleştirdi. O bir hanedan yaratmıştı.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1849'daki ölümünden sonra, Mısır'daki Fransız ve İngiliz nüfuzu arttı. Hindistan için daha kısa bir rota olan Kızıldeniz'i kullanmaya başlamış olan İngilizler, İskenderiye'den Kahire ve Süveyş'e giden bir demiryolu inşaatına yoğun biçimde yatırım yaptılar. Bu esnada Fransızlar Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın inşasına başladılar. Kanal 1869'da açıldığında Mısır'ın ticareti Avrupa gemilerince giderek daha çok taşınmaktaydı ve Mısır'ın Avrupa güçlerine olan borçları zorluk çıkarmaya başlamıştı. 1876'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa (1863-1879 arasında hüküm sürdü) Mısır'ın iflas ettiği gerçeğiyle yüzleşmek gibi tatsız bir görevle karşı karşıyaydı. Bu durumun ülkedeki muazzam yatırımlarını tehlikeye atabileceğinden endişelenen İngilizler ve Fransızlar İsmail Paşa'yı görevden alarak ülkenin mali durumunu devraldılar. 1881'de bir askeri darbeyle karşı karşıya kalan İngilizler Fransızların tam desteğiyle Mısır'ı işgal ettiler.

Sudan ve Mehdi Devleti

Mısır'ın Sudan üzerinde hâkimiyet kurması Sudanlılarda çok büyük bir kızgınlık yarattı. 1881'de, kutsal bir adam olan Dongolalı Muhammed Ahmet (1844-1885) İslam inancının Mesihi –Mehdi– olduğunu iddia ederek işgalcilere karşı cihat ilan etti. Muhammed Ahmet'in kutsal savaş çağrısına Sudan halkından hevesli bir yanıt geldi. Zaten ağır vergiler altında ezilen halkın hüsranına, bir de İngiliz General Charles George Gordon'un (1834-1835), Sudanlı tüccarların yüzyıllardır servet kazandıkları köle ticaretini kaldırmaya yönelik girişimlerine duydukları hüsran eklenmişti. Bu aynı zamanda yeni derebeylerinin arsız yolsuzluklarına, İslam'a riayet etmemelerine ve Hıristiyan Avrupalıların önemli makamları ellerinde tuttuğu bir yönetime de duyulan bir öfkeydi. Güçlü

modern ordulara karşı etkileyici erken zaferler kazanan Mehdi kuvvetleri 1885'te Hartum'u ele geçirip General Gordon'u öldürdü ve şehirde kalan Mısırlı asker ve yetkilileri katletti.

Ancak beş ay sonra Muhammed Ahmet'in ölmesi –Mehdinin ölümsüz olduğu varsayılıyordu– Sudanlılarda şok etkisi yarattı. Yerine 1885'te Abdullah b. Muhammed (yaklaşık 1846-1899) geçti. Halife olarak tanınan Abdullah b. Muhammed'in yönetimi iyiydi fakat Sudan'ın komşularıyla –Mısır ve Etiyopya– yapılan savaşlarda çok fazla kaynak harcandı. Nihayet 1898'de, Mısırlılar ve İngilizler yirmi bin Sudanlı askerin öldüğü Omdurman Muharebesi'nde Sudan ordusunu hezimete uğrattı. Mehdi devleti sona erdi ve Sudan da Mısır gibi esas itibarıyla bir İngiliz kolonisi haline geldi.

Etiyopya

On dokuzuncu yüzyıl itibarıyla, Etiyopya imparatoru yöneticilerin tek tek bağımsızlıklarını ilan ettikleri bir federasyonun göstermelik bir başkanı gibiydi. Ancak 1855'te batı vilayeti Qwara'nın valisi Lij Kassa Haylu (1855-1868 arasında hüküm sürdü) tahtı ele geçirdi. II. Tewodros adını alan Lij Kassa Haylu merkezi otoriteyi Etiyopya üzerinde tekrar uygulamaya koydu. Bölge valileri ve hâkimleri atayan Tewodros böylece hem yerel soyluların gücünü hem de bu soyluların ödedikleri haraca olan bağımlılığını azalttı. İyi eğitimli, modern, profesyonel bir ulusal ordu kurdu ve bu orduyla 1855 ila 1861 arasında çıkan isyanları acımasızca bastırdı. Ne var ki Etiyopya Kilisesi'nin birçok ayrıcalığını kaldırmak ve kilisenin birçok mülküne el koymak gibi ölümcül bir hata yaptı.

1868'de Tewodros ufak bir anlaşmazlığın ardından yerel İngiliz konsolosunu tutuklayınca, orantısız bir güç gösterisiyle 30.000 kişilik bir İngiliz ordusu Etiyopya'ya gönderildi. Kilisenin desteğine sahip olmayan ve halkının sevmediği

Tewodros'un ordusu da kaçınca Tewodros makamını savunmak için 4000 askerle kalakaldı. Tewodros esir alınmaktansa intihar etti, İngilizler de Etiyopya'dan çekildi.

Tewodros'tan sonra gelenlerin idaresinde bölge aristokrasisi eski gücünü kazandı, Etiyopya yine feodalizme döndü. Bu aristokratlardan biri olan II. Menelik (1889-1913 arasında hüküm sürdü) başka şeylerin yanı sıra Etiyopya'nın ilk hastanesini yapan, ilk bankasını ve bir posta sistemi kuran bir yenilikçiydi. II. Menelik imparatorluğunu güneyde genişletti fakat kuzeyde, kıyı devleti Eritrea'yı sömürgeleştirmiş ve artık gözünü Etiyopya'ya dikmiş İtalyanların imparatorluk arzularıyla karşılaştı. 1896'daki Adowa Muharebesi'nde İtalyanlara karşı kesin bir zafer kazanan II. Menelik Avrupa'nın süper güçleri Afrika kıtasının geri kalanını bölüşürlerken Etiyopya'nın bağımsızlığını korumasını sağladı.

8.

On Dokuzuncu Yüzyıl: Fetih ve Sömürgeleştirme

Kâşifler ve Misyonerler

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupalı kâşifler Batı Afrika'nın iç kısımlarına girmeye başladılar. Bu yüzyıllardır göz ardı edilmişti çünkü hastalık ve ölüm riski vardı; ayrıca kıyı şeridinin güvenli ortamının ötesine geçmek için de pek neden yoktu. Köle ticareti iyi gidiyordu ve bunu değiştirme ihtiyacı söz konusu değildi.

Kâşiflerin ardından gelen ve Tanrı'nın kelamını yaymaya çalışan Hıristiyan misyonerler iç kısımların çok sayıda potansiyel barındırdığını fark ettiler. Ancak on dokuzuncu yüzyılın aşağı yukarı ilk yetmiş beş yılında, kıyıdaki yerleşim bölgelerinden uzaktaki bir şeylere dahil olmak istemeyen devletlerin imparatorluk emelleriyle uzaktan yakından alakaları yoktu. Kazanılacak çok az şey ve kaybedilecek çok şey olduğuna inanıyorlardı.

Ancak köle ticaretinin kaldırılması akımı Afrika'ya olan ilgiyi canlandırmıştı. Kölelik karşıtlarının arzusu bu utanç verici ticaretin yerine yasal ticareti getirmekti. Bunun gerçekleşmesi için de Afrika kıtası hakkında daha fazla bilgi edi-

nilmesi gerekiyordu. Ayrıca dinin de köle ticaretinin yerine geçebilecek bir yol olduğuna inanılıyordu. Önceki yüzyılda Sanayi Devrimi'nin yıpratıcı yoksulluğunu hafifletmek için Avrupa'da ortaya çıkmış olan evanjelik kiliseler kendi misyoner topluluklarını oluşturdular. Ancak Hıristiyanlığın iç kısımlarda yüz yüze kalacağı geleneksel dinler hakkında bilinenler çok azdı. Kıyı bölgelerindeki Avrupalılar iç kısımlardaki yaşama dair hiçbir şey bilmiyordu. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında misyonerler şu sonuca vardılar: Mesajlarının alınmasının en etkili yolu, Afrikalıları Hıristiyan yapmak ve din adamı olmaları üzere eğitmekti. Bu arada Afrikalı hükümdarlar da Avrupalı misyonerlerin ve onların Afrikalı müritlerinin becerilerinden faydalanmayı ve onların temin edebilecekleri lüks malları çok istiyordu. Bu nedenle çoğu kez ruhani nedenlerden çok pratik nedenlerden dolayı Hıristiyanlığa geçtiler.

Afrika'ya çok sayıda kâşif seyahat etti. Hepsinin farklı nedenleri vardı; kimileri bilimsel araştırma, kimileri macera, kimileri de şöhret veya servet peşindeydi. Gelgelelim hepsi de şundan emindi ki keşifleri ileride nihayetinde Avrupa'nın yararına olacak ticareti yönlendirmeye katkıda bulunacaktı. 1788'de, bir grup zengin İngiliz Afrika Derneği'ni kurdu. Bölgede altın rezervleri olabileceği umuduyla Nijer Nehri'nin izlediği yolu araştırmak için Timbuktu'ya bir sefer düzenlemek istiyorlardı. Derneğin ilk kâşifi Mungo Park'tı (1771-1806). Nijer'i iki kez ziyaret eden Park nehrin denize ulaşan yolunu izlemek için yaptığı ikinci seferinde hayatını kaybetti. 1827'de, Fransız René Caillié (1799-1838) Timbuktu'ya ulaşıp da sağ salim geri dönen ilk Avrupalı oldu. 1830'da iki Kelt kardeş John (1807-1839) ve Richard Lander (1804-1834) Bussa kasabasından denize kadar Nijer'i izleyerek Afrika'nın mer-

kezinin derinlerinde akan, gemi ile geçilebilir bir nehir olduğunu kanıtladılar.

Gelgelelim sıtma yüzünden yirmi yıl boyunca Afrika'nın "Beyaz Adamın Mezarı" adı verilen kötü şöhreti sürdü. Daha sonra hastalığa karşı kininin etkili olduğunun keşfedilmesi Avrupalıların keşiflerine de hız kazandırdı. Başka potansiyel ana ticaret yolları da –Yukarı Nil, Zambesi ve Kongo Nehirleri– 1850'ler, 1860'lar ve 1870'lerde keşfedildi. İngiliz kâşifler Sir Richard Burton (1821-90), John Hanning Speke (1827-64) ve James Augustus Grant (1827-92) Beyaz Nil'in Victoria Nyanza Gölü'ndeki kaynağını belirlediler. Daha güneyde ise köleliğin kaldırılmasının ateşli bir savunucusu olan İskoç kâşif ve misyoner David Livingston (1813-73) kıtayı doğudan batıya geçip geri döndü. Son yıllarını Malawi Gölü'nü ve Güney-Orta Afrika'nın suyollarını araştırmakla geçirdi. Livingstone'un çalışmalarını devam ettiren Henry Morton Stanley Kongo Nehri'nin üst kollarından Lualaba'yı, günümüzdeki Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde bulunan Boma'daki Atlantik Okyanusu'ndaki girişine kadar izledi. Kuzeye doğru, Alman kâşifler Heinrich Barth (1821-65) ve Gustav Nachtigal (1834-85) Sahra ve Sahel'in ticaret yollarını izlemekteydi.

Kâşifler potansiyel ticaret yollarını açtıkça ve Avrupalı tüccarlar irtibatlarını iç kısımlara doğru zorladıkça, Avrupa devletleri de yavaş yavaş ilgi göstermeye başladı. Fransızlar Senegal Nehri'nin kıyıları boyunca Medine'ye kadar uzanan bir koloni tesis etmişler, İngilizler de Ashanti Konfederasyonunun, Batı Afrika'daki Gold Coast'ta bulunan İngiliz ticaret tekeline meydan okumasının ardından –günümüzdeki Gana'da bulunan– Kraliyet Sömürgesi olan Fante eyaletlerini ilan etmişlerdi. İngilizler 1874'te Ashantiler karşısında kazandıkları bir zaferin ardından konumlarını sağlamlaştırdı. Bu

sıralarda, İngiliz tüccarlar da aşağı Nijer'deki ticaretin kontrolünü kazanmaktaydı.

Stanley Kongo Nehri'ni "keşfettiğini" açıkladığında Belçika Kralı II. Leopold (1865-1909 arasında hüküm sürdü) Stanley'i, nehrin ağzına dönerek Boma'yı Malebo Gölü'ne birleştiren bir yol yapmakla görevlendirdi. Bu kralın sömürgeleştirme planlarının ve aynı zamanda "Afrika Talanının" da başlangıcıydı.

"Afrika Talanı"

Avrupa devletleri son 400 yıldır sahildeki yerleşim bölgelerinin ötesindeki Afrika'ya neredeyse hiç ilgi göstermemiş olmalarına rağmen, 1898 itibarıyla, neredeyse tüm kıtayı tüketmişlerdi. Bunun gerçekleşme hızı kesinlikle baş döndürücüydü. Bununla ilgili, zamanın seçkin tarihçilerinden İngiliz Sir John Seeley, imparatorluğun "bir dalgınlık anında" edinilmiş olduğunu söyledi (*The Expansion of England: Two Courses of Lectures* Londra, Macmillan, 1883).

Bunu mümkün kılan büyük ölçüde Avrupa'nın buharlı gemi, demiryolu, telgraf gibi teknolojik gelişmelerinin yanında *belirleyici faktör* –modern ateşli silahlar– olmuştu. Afrikalıların, fişek hazneli mükerrer atışlı tüfek veya "[İngiliz] emperyal fethiyle en çok ilişkili silah" olan ilk makineli tüfek, Hiram S. Maxim'in (1840-1916) Maksim makineli tüfeği gibi silahlara verecek bir karşılıkları yoktu (*A History of the Twentieth Century: Volume One*; 1900–1933, Martin Gilbert, William Morrow and Company, New York). Afrikalılar uzun zamandır ateşli silahlar edinebilmelerine rağmen, hiçbiri bir Maksim makineli tüfeğini ele geçirmeyi başaramamıştı. Emperyalizm karşıtı İngiliz şair Hilaire Belloc bunu ünlü bir beytinde şöyle özetlemişti:

"Ne olursa olsun, var bizde
Maksim makineli tüfeği, onlarda ise yok."

Avrupalılar Afrika topraklarını ele geçirmelerini, Afrika'ya uygarlığı –veya en azından uygarlığın Avrupa versiyonunu– getirmenin görevleri olduğu iddiasıyla meşrulaştırıyorlardı. Avrupalıların, Afrikalıların yaşamlarını "iyileştirme" gibi ahlaki bir görevleri vardı. Rudyard Kipling'in Kraliçe Victoria'nın altmışıncı yıldönümünü kutlamak için yazdığı 1899 tarihli aynı isimli şiirinde "beyaz adamın yükü" olarak nitelendirilen bir hissiyat karakterize ediliyordu. Kuşkusuz yeni kültürü kabul etmeyi reddedenlerin ise acımasızca üstesinden geliniyordu.

Fransa, İspanya, Büyük Britanya, Portekiz ve Hollanda uzun süredir imparatorluklara sahip olmakla birlikte yağmadan kendi paylarını isteyen yeni birleşmiş devletler de vardı. Ocak 1871'de, Almanya'nın çok sayıdaki eyaleti, Şansölye Otto von Bismarck'ın (1815-98) siyasi liderliğinde birleşmişti. Almanya Avrupa'nın geri kalanına askeri üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla hemen Bismarck'ın *Weltpolitik* (Dünya Politikası) politikası altında emperyalist ihtiraslar benimsedi. Bu ihtirasları gerçekleştirmek için ise Afrika'ya güveniyordu. Beş yıl önce İtalya da birleşmiş ve tıpkı diğer daha eski uluslar gibi kendi denizaşırı imparatorluğunu hak ettiğine yönelik bir inanç geliştirmişti. İtalyanlar ilk olarak Tunus'u düşündüler fakat Tunus halihazırda Fransız emperyal ihtirasının nesnesiydi. Dolayısıyla İtalya'nın dikkati Etiyopya'ya ve Afrika Boynuzu'na kaydı.

Kuşkusuz ticaret "Afrika Talanının" ana nedenlerinden biriydi. Sanayi devrimine öncülük etmiş olan "dünyanın atölyesi" İngiltere, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına dek Avrupa'nın başta gelen sanayi ülkesiydi. Dünyanın en büyük

ticari donanmasıyla müşterilere gönderilen İngiliz malları Afrika'nın ithal mallarına hâkimdi. Ancak 1870 itibarıyla, Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler'deki sanayiyi İngiliz sanayisine yetişmeye başlayıp da fazla üretim problemi ortaya çıkınca Britanya'nın avantajı zayıflamaya başladı. Avrupa pazarları bu aşırı üretimi tüketemediği için imalatçılar yeni pazarlar aramaya başladı. Çözüm Afrika'da bulundu ve Avrupa kumaş, giysi, alkol, silah ve metal mamul malları kıtaya akmaya başladı. Bu da yerli sanayiyi koruma politikasını doğurdu. Fransa ve Almanya İngilizleri yenmenin yolunun, İngiliz mallarının ve diğer malların yasaklanabileceği veya en azından ağır ithalat vergilerinin dayatılabileceği koloniler veya yerleşim bölgeleri kurmak olduğunu fark ettiler.

"Talana" katkıda bulunan başka bir faktör de bu devasa kıtada çok fazla hammadde ve değerli madenler olması gerektiği inancıydı. Bu inanç, 1867'de küçük bir kızın Güney Afrika'daki Orange Nehri'nin kuru yatağında parlayan bir taş bulmasıyla doğrulandı. Bu taşın 21 karat elmas olduğu ortaya çıktı. Dört yıl sonra, dünyanın dört bir yanından 5000 madencinin çalışmakta olduğu Kimderley'deki maden arazilerinde aramaların birçoğu başarılı oldu. Yarış başlamıştı ve İngiliz hükümeti bundan kâr edebilmesinin tek yolunun vergi ve gümrük vergisi olduğunu ve bunun için de bölgeyi imparatorluğuna katması gerektiğini fark etti.

Kuşkusuz bizzat Afrikalılar da "talanda" bir rol oynadı. Her şeyden önce, aralarında genellikle uzun süredir devam eden yerel rekabetler vardı ki Avrupalılar bunları kullanarak Afrika devletlerini birbirlerine düşürebiliyorlardı. Birçok hükümdar düşmanlarına karşı koruma kazanabilmek adına Avrupalılarla anlaşmalar imzaladı. Ancak bu "korumanın" sözde müttefiklerine tam anlamıyla boyun eğmeyi gerektirdiğini anlamaları uzun sürmedi.

Britanya ve Süveyş Kanalı

1882'de, başlarında Albay Ahmet Orabi'nin (1841-1911) olduğu Mısırlı milliyetçilerin, Süveyş Kanalı'nın kontrolünü ele geçirmesi tehlikesi söz konusuydu. Britanya genişlemeci amaçları için çok önemli olan bu stratejik açıdan hayati suyolunu kaybetmeyi göze alamazdı ve derhal bir kuvvet sevk ederek Tel el-Kebir yakınında yapılan bir muharebede Mısır ordusunu bozguna uğrattı. Britanya Mısır'ı işgal ederek Süveyş Kanalı'nın kontrolünü ele geçirdi. Kanalı korumak için Nil'in suları güvende olmalıydı ve İngilizler doğal olarak nehrin kaynağının 6400 km uzakta, Afrika'nın iç tarafında olmasından endişelilerdi. Biraz gönülsüzce de olsa Doğu Afrika'da 2.600.000 kilometrekareden fazla alanın ve Sudan'ın kontrolünü sağladılar.

Berlin Konferansı (1884-85)

Portekiz'in çağrıda bulunduğu ve Bismarck'ın organize ettiği Berlin Konferansıyla, "Afrika Talanı" etkili bir biçimde resmileştirildi. Bismarck; Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, İspanya, İsveç-Norveç –1905'e kadar birliktiler– Osmanlı İmparatorluğu ve Birleşik Devletler'in –daveti geri çevirdi– temsilcilerini davet etti.

Konferansın amacı Afrika kıtasının paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varmaktı. Aslında konferansın sonunda koloni sınırları belirlenmedi fakat İngilizlerin çeşitli alanlarda iddia ettikleri ve Bismarck'ı çok kızdıran bir şey olan "nüfuz alanları" kaldırıldı. Bir sömürge iddiası ancak ülke iddiada bulunan ülke tarafından "bilfiil işgal altındaysa" tanınacaktı. Bismarck İngilizlerin bu iddiayı anladıklarından emin olmak için konferans sona erdikten yalnızca günler sonra Britanya'nın

Doğu Afrika "nüfuz alanının" ortasında Alman himayesinde bir devlet ilan etti. Burası Alman Doğu Afrika'sı (daha sonra Tanganyika ve günümüzde Tanzanya) olarak tanındı. "Bilfiil işgal edildiği" iddia edilebilirdi çünkü bir Alman ajanı oraya gitmiş ve bazı yerel liderlerle antlaşmalar yapmıştı.

Ancak yine de kat edilmesi gereken çok yol vardı. 1890-91 tarihli bazı Avrupa antlaşmaları Afrika sömürge sınırlarının birçoğunu teyit etseler de Avrupa güçleri "bilfiil işgal" ilkesine açıkça bağlı kalamıyordu. Elbette, sonraki on yıl boyunca, Afrikalılar mücadele etmeden bağımsızlıklarından vazgeçmeye niyetli olmadıklarını gösterdiler.

Batı ve Kuzey-Orta Afrika'da Fransızlar

1850'ler ile 1860'larda, yerel askerlerden oluşan eğitimli ve donanımlı bir Senegal ordusuna sahip olan Fransızlar ticaretlerini güvence altına almak amacıyla topraklarını Senegal Vadisi'nin yukarısına doğru genişletti. Bunun ardından Batı Afrika boyunca saldırgan bir sömürgeleştirme seferberliği başladı. Batı Sudan'daki girişimlerine karşı koyanlar ise Ahmadu Seku'nun idaresindeki Tukolor İmparatorluğu ile Samori Ture'nin idaresindeki Mandinka İmparatorluğu'ydu. İlk başlarda diplomasiyi deneyen Ahmadu, imparatorluğunu görünüşte tanıyan Fransızlarla bir antlaşma imzaladı. Gelgelelim Fransızların bu anlaşmaya uymaya pek niyetleri yoktu. 1889'da sınırdaki Tukolor kalelerine saldırıldığında Ahmadu'nun kuvvetleri sert bir şekilde direnseler de en sonunda 1893'te yenildiler. Ahmadu azledildi ve yerine kardeşi geçti.

Ahmadu'nun kuvvetlerinin çoğu Samori'nin bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Mandinka topraklarına doğru güneye hareket etti. Samori'nin 33.000 asker ile elit süvarilerden oluşan ordusu Mali imparatorluğuna dayanan milli bir gurur kaynağıydı ve Tukolor askerlerinden

büsbütün farklıydı. Gene Fransız antlaşmaları taktik ertelemekten biraz daha fazlasıydı ve Fransızlar 1891'de Mandinka'yı işgal ettiler. Samori imparatorluğunu harap eden fakat Fransızları 1892'de ikmal maddesi eksikliği yüzünden çekilmeye zorlayan bir "arazi yakma politikası" uyguladı. Samori'nin, bütün imparatorluğunu doğuya doğru, günümüzdeki Gana ve Côte d'Ivoire'ın kuzey sınırlarına taşıdıktan ve himaye edilen devlet statüsü isteği İngilizler tarafından reddedildikten sonra, Fransızlarla yüzleşmekten başka bir seçeneği kalmamıştı. Samori birçok muharebe kazandı fakat en sonunda Fransız ateş gücünün olmasa da açlığın kurbanı olan ordusu yenildi. Samori teslim oldu ve Gabon'a sürgüne gönderildi.

Sudan'ın merkezindeki direnişin lideri, Bornu'yu fethetmiş Mehdi'nin bir müridi olan, askeri diktatör ve köle taciri Rabih b. Fazlullah'tı (yaklaşık 1842-1900). 1900'de Bornu'ya saldıran iki Fransız ordusu Rabih'i öldürdü fakat oğlunu bıraktı. Oğlu direnişi devam ettirdi. O da Samori gibi himaye edilen devlet statüsü isteği İngilizler tarafından reddedildikten sonra Fransızlar tarafından öldürüldü. Dahomey'i 1894'te Fransa Senegal ordusu aldı ve Côte d'Ivoire 1893'te Fransız kolonisi oldu.

Batı Afrika'da İngilizler

Kıyı bölgesinde bulunan Fante eyaletlerinde bir koloni ilan eden Britanya 1870'lerin başlarında Gold Coast boyunca bir ticaret tekeli tesis etti. 1874'te, kıyı bölgesindeki otoritelerini kabul ettirmek için iç kesimdeki Ashantilerin topraklarını işgal eden İngilizler onları yendi ve başkentleri Kumasi'yi yerle bir etti. Ancak koloni idaresinin masraflarından kaçınmak için hızla geri çekildiler. Fakat Fransızların bölgede ilerleme kaydetmelerini önlemek için gene 1895'te işgal ederek günümüzde Gana olan bölgenin çoğu üzerinde kendi himaye-

lerinde bir devlet ilan ettiler. 1900'de gene ayaklanan Ashantiler neredeyse İngilizleri yeniyorlardı fakat takviye güçleri sayesinde zafer İngilizlerin oldu ve Golden Coast kolonisi ilan edildi.

Berlin Konferansı'nın ardından Britanya, Nijer Deltası üzerinde kendi himayesinde bir devlet ilan etti. Sir George Goldie'nin (1846-1925) başında bulunduğu bir İngiliz şirketi olan National African Şirketi bölgeden gelen ihraç palmiye yağı üzerinde oldukça kârlı bir tekel geliştirmiş ve İngiliz hükümeti de bir kraliyet fermanı çıkararak Büyük Britanya adına şirkete aşağı Nijer'i yönetme izni vermişti. Artık adı Royal Niger Şirketi olan şirket Afrikalı tüccarları, zor kullanarak ve çok zengin tüccarlar vasıtasıyla palmiye yağı ticaretinin dışında tuttu, İngilizlerin koşullarında ticaret yapmaya isteksiz olanları ise hızla görevden aldı. 1902 itibarıyla, günümüzde Nijerya olan çok büyük miktarda toprak, çoğu cebren olmak üzere, İngiliz hâkimiyeti altına girmişti.

Kongo Havzası

1880'de Fransız kâşif Pierre de Brazza (1852-1905), Tioların şefiyle bir antlaşma yaptı. Brazza'nın iddiasına göre bu antlaşma şefliğin egemenlik haklarını Fransa'ya veriyordu. Muhtemelen şef sadece, o sırada Belçika Kralı Leopold adına, Boma'dan Malebo Gölü'ne giden yolu köle işgücüyle yapmakta olan Stanley'nin girişimlerine karşı koruma arıyordu. Berlin Konferansı'nda Fransızlar bu antlaşmayı ve diğerlerini, aşağı Kongo'nun kuzeyinde bulunan topraklar üzerinde hak iddia etmek amacıyla kullandılar. 1890'ların başlarında, Afrika'ya geri gönderilen Brazza daha fazla antlaşma imzalayarak Fransız idaresinde Gabon, Moyen ("Orta") Kongo ve günümüzdeki Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarında bulunan Ubangui-Chari kolonilerini kurdu.

1865'te, II. Leopold Belçika kralı oldu. Afrika'ya hayran olan Leopold orada bir Belçika imparatorluğu kurmaya kararlıydı. Şöyle dediği aktarılır: "Bu şahane Afrika pastasından bir dilim alma fırsatını kaçırmak istemem," (*The Scramble for Africa: White Man's Conquest of the Dark Continent From 1876 to 1912*, Thomas Pakenham, Avon Books, New York, 1992). Leopold günümüzde Demokratik Kongo Cumhuriyeti olarak bilinen bölgede Afrikalı şeflerle antlaşmalar yapması için Henry Morton Stanley'yi görevlendirdi. Bu antlaşmalar Uluslararası Afrika Topluluğuna Afrikalı şeflerin toprakları üzerinde tam egemenlik sağlıyordu. Kendini bilim ve hayır kurumu gibi gösteren bu topluluk aslında kral için çalışan özel bir holding şirketti. Berlin Konferansı'nda amacı doğrultusunda Avrupa'daki krallar, kraliçeler, devlet adamları ve yardımseverlere lobi yapan Leopold'a en sonunda Belçika'dan aşağı yukarı yetmiş altı kat büyüklükte bir alanı kaplayan "Kongo Bağımsız Devleti" üzerinde egemenlik verildi. Bu onun kişisel derebeyliğiydi, otoritesi özel ordusu *Force Publique* tarafından acımasızca dayatılıyordu.

Portekiz ve Angola

Tüm bu manevralar arasında, Avrupa koşullarına göre yoksul olan Portekiz nispeten önemsiz bir ülkeydi fakat tam da bu yüzden Afrika'da sahip olduğu köprübaşlarını kaybetmek istemiyordu ve oradaki yeni pazarları sömürmeye daha hevesliydi. Portekizli imalatçılar ve sanayiciler devletlerini, Angola'nın iç kısımlarında koloni emelleri peşinde koşmaya teşvik ettiler. Büyük asker birlikleri sevk edecek zenginliğe de sahip olmadıkları için tek seçenek diğer ülkeleri izlemek ve Afrikalılar arasındaki çok eskiye dayanan rekabetleri sömürmekti. Her ne kadar Portekiz'in vergi toplayabildiği bölgeler

dışında kalan bölgeler olsa da –bunun ana nedeni muazzam kauçuk talebinin, o bölgede yaşayanlara ateşli silahlar edinebilecekleri araçlar sağlamasıydı– bu yirminci yüzyılın ortalarına kadar işe yaradı. Ancak 1910 civarında kauçuk ticareti gerilediğinde ve 1912'de Afrikalılara silah satışı yasaklandığında nihayet hâkim olabildiler.

Doğu Afrika'daki İngilizler ve Almanlar

Tanganyika'nın iç tarafında yaşayan insanların sert direnişiyle karşılaşan Almanya'nın konvoylarının sıkı bir şekilde korunması gerekiyordu. Bu sırada, güney-orta Tanganyika'daki Heheler bir gerilla savaşı yürüttüler, ta ki 1898'de liderleri olası esirlikle yüzleşmektense intihar edinceye kadar. Diğer bölgeler de güçlü bir direniş gösterdi ve güneydoğudaki Yaolar 1899'a kadar savaştılar. Ancak problemler bitmemişti ve "Maji Maji" isyanı adıyla bilinen kargaşa yeni yüzyılın ilk yıllarında Almanları uğraştırdı. Britanya ile Almanya arasında yapılan 1890 tarihli Heligoland-Zanzibar Antlaşmasına göre Almanya, günümüzdeki Namibya'daki topraklar ile Darüsselam sahilinin kontrolüne karşılık, Kuzey Denizi'ndeki Heligoland adasını –1814'e kadar İngilizlerindi– almıştı. Ayrıca Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen günümüzdeki Uganda'nın bulunduğu alanı, İngilizler özel bir şirket olan Imperial British East Africa Şirketi'ne (IBEAC) verdi. Yüzbaşı Frederick Lugard'ın (1858-1945) komutası altındaki bir kuvvet bölgenin en güçlü krallığı Buganda'daki Kabaka Mwanga'yı İngiliz otoritesini kabul etmesi için ikna etti ve İngiliz hükümeti 1894'te burayı IBEAC'ten devraldı. Bagandalar İngilizlerin bölgeyi fethetmelerinde çok yardımcı oldukları için toprakların tümüne "Uganda" adı verildi. İngiliz hükümetinin 1895'te IBEAC'tan devraldığı Kenya'da direniş dokuz ay sonra bastırıldı.

Britanya'nın Orta Afrika Protektorası

1889'da Britanya, İngiliz tüccarların Nyasa Gölü ve Shire Vadisi civarındaki bölgeye erişmelerini önlemeye çalışan Portekizlilere engel olmak için 1897'de Orta Afrika Protektorası'nı ilan etti ve buraya Nyasaland (bağımsızlıktan sonra Malawi) adını verdi. Yönetici olarak atanan İngiliz kâşif Sir Harry Johnston (1858-1927) 1890'ların çoğunda, görünüşte köle ticaretini ortadan kaldırmak gerçekte ise bölgeyi fethetmek için –1891'den 1895'e kadar Yaolarla, 1895'te Swahili ve Chewalarla ve 1895'ten 1899'a kadar da Ngunilerle– savaştı. Bir İngiliz yetkili Johnston'un, hükümdarlara ya bir antlaşma imzalayıp vergi ödemeye razı olma ya da saldırıyla ve muhtemel ölümle karşılaşma seçeneğini sunan taktiğini şöyle ifade etti: "Anlaşma veya saldırı, ya paran ya canın". Çok geçmeden bu taktikler sayesinde topraklar üzerinde İngiliz otoritesi güvenceye alındığı gibi Rodezya'nın kuzeydoğusundaki Bemba ve Ngunilerin uzlaşmaları da sağlandı.

Mozambik'teki Portekizliler

İlk olarak Mossuril Körfezi ağzındaki küçük bir mercan adası için kullanılan "Mozambik" adı daha sonra yavaş yavaş Afrika'nın doğu kıyısındaki bütün Portekiz sömürgelerini kapsadı. On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında, Portekizliler bölgedeki çeşitli silahlı insanların –aralarında Gaza İmparatorluğu, Barwe krallığı ve Zambezi Vadisi'nin büyük *prazo*ları vardı– hâkimiyetlerine ve özellikle vergilere karşı uzun süren sert direnişleriyle karşılaştılar. 1894'te, İngilizler ve Portekizliler Gaza İmparatorluğu'nun çoğunu Portekiz kontrolüne veren bir antlaşma imzaladıktan sonra, Gaza savaşçıları Portekiz sahil kasabası Lourenço Marques'e saldırdı. Gaza

savaşçıları yenildi ve Gaza hükümdarı Ngungunyane (yaklaşık 1884-95 arasında hüküm sürdü) esir alındı. Portekizliler Mozambik'in çoğu bölgesinde otoritelerini kabul ettirmek için büyük ölçüde yerel birliklere bel bağlamışlardı. Bunun sonucunda da genellikle, uzun süredir devam eden yerel çekişmeler su yüzeyine çıktıkça, bir dış gücün yaptığı fetih savaşı yerine daha çok iç savaş gibi durumlar meydana geldi.

Almanlar ve Namibya

Namibya'da Almanlar da misyoner ve tüccarlarını koruma bahanesi altında Afrika'da bir sömürge imparatorluğu kurmaya çalışırken yerel çekişmelerden istifade ediyorlardı. 1884'te güneyde Orange Nehri'nden kuzeyde Kunene Nehri'ne kadar uzanan bir alanda himaye altında bir devlet ilan ettiler. Altı yıl sonra, Nama ve Herero halklarının yüzyıldır birbirleriyle savaştıkları orta platonun kurak otlaklarına doğru, iç taraflara hareket ettiler. Bu acı çekişmeyi ustalıkla sömüren Almanlar Hererolara, Namalara karşı bir koruma antlaşması önerdiler.

Bununla birlikte, sömürgeci ulusların hilelerini bilen Nama şefi Hendrik Witbooi (1888-1905 arasında hüküm sürdü) rakibi Herero şefi Maherero'ya (yaklaşık 1860'lar-1890 arasında hüküm sürdü) fevkalade bir mektup yazdı:

> "Ben yok edildikten sonra sen bağımsız şefliğini sürdürebileceğini sanıyorsun ... fakat sevgili reisim, ülkeni yönetme hakkını Beyaz Adama devrettiğin için bu eyleminden sonsuza dek pişmanlık duyacaksın. Ne de olsa savaşımız senin düşündüğün kadar ciddi değil. ... Fakat yaptığın bu şey, kendini Beyaz Adamın yönetimine teslim etmek, daima omuzlarında taşıyacağın bir yük olacak. Sen kendine

> Şeflerin Şefi diyorsun, ama başka birinin hâkimiyeti altına girdiğinde sen emir altındaki bir şeften başka bir şey olmayacaksın."
>
> (*The Diary of Hendrik Witbooi*, Van Riebeeck Topluluğu)

Gelgelelim bunun Maherero üzerinde bir etkisi olmadı ve Almanlar Gibeon'da Witbooi'ye bir saldırı düzenlediler. Witbooi ve adamları kaçıp gerilla savaşına başladı ancak Almanlar nihayetinde onları 1894'te yendi.

Bu esnada, Maherero'nun ölümünün ardından ortaya çıkan bir haleflik anlaşmazlığı sırasında Almanlar Hereroların başkentinde bir askeri karargâh kurarak Samuel Maherero'yu (1890-1917 arasında hüküm sürdü) şef olarak tanıdıklarını ilan ettiler. Daha sonra ise yeni şefe ve halkına danışmadan beyaz yerleşimi için toprak tahsis etmeye giriştiler. 1900 itibarıyla, Afrika'nın güneybatısının tümü fethedilmişti, ancak yeni yüzyılın ilk on yılında çok sayıda çatışma ortaya çıkmak üzereydi.

Güney-Orta ve Güney Afrika

1870'te elmasların keşfiyle başlayan güney Afrika "maden devrimi" bölgeyi dönüştürerek kıtanın geri kalanına bambaşka bir gidişat kazandırdı. Cape Colony'nin kuzeyinde yer alan elmas yataklarının bulundukları toprak ihtilaflıydı, üzerinde yalnızca Özgür Orange Devleti ve Transvaal değil, yerel Griqua, Tswana ve Kora halkları da hak iddia ediyordu. Bir İngiliz sorgu mahkemesi tesadüfen şefleri, Boer tehditleri karşısında İngiliz himayesini talep eden Griqualar lehinde karar verdi ve böylece İngilizler dünyanın en zengin elmas yataklarını kolayca kendi topraklarına katarak Griqualand West kolonisini kurdu.

1880'lerde, bir şirket elmas yataklarına hâkim oldu. Özel yatırım bankacılık şirketi Rothschild & Sons'un finansman sağladığı, halihazırda son on yılda elmaslardan bir servet kazanmış olan İngiliz iş adamı Cecil Rhodes (1853-92) De Beers'i kurdu. Onuncu yılda, şirket diğer tüm maden şirketlerini satın alıp tekel haline geldi. Afrikalı işçilere düşük ücretler ödeyen şirket onları ailelerinden uzakta, etrafı çitlerle çevrili kapalı alanlarda yaşamaya zorluyordu. Doğal olarak, bölge hızla dönüşüme uğradı. Barınması ve beslenmesi gereken on binlerce insanın gelmeleriyle birlikte beyaz ve siyahi yerel çiftçilerin kazancı arttı. Gelgelelim bu durum tarım arazilerinde daha fazla rekabete yol açtı ve çiftlik işçisi ve emekçilerinin çalışma koşulları kötüleşti. İhtiyaç duyulan 55.000 madenciyle birlikte, yeni bir fenomen olan göçmen işgücü ortaya çıktı. Ancak işçilerin birçoğunun bu uzun yolculuğu yapma nedeni, beyaz yerleşimine karşı kullanmak amacıyla silah parası kazanmaktı.

Maden devrimi yüzünden Avrupa'nın sömürge hırsı arttı ve beyaz yerleşimi daha agresif bir yaklaşım edindi. Afrika'nın güneyinde bulunan beyazların kontrolündeki devletleri bir federasyon halinde birleştirmek isteyen İngilizler buna öncü oldu. Ne var ki bunu yapmak ve beyaz yerleşiminin güvenliğini sağlamak için bölgede kalan Afrika krallıklarını bertaraf etmek zorundaydılar. 1877 ve 1878'de İngilizler Xhosalarla bu amaçla yaptıkları dokuzuncu savaşta kararlı bir direnişle karşılaşınca onlardan daha fazla toprak almamaya karar verdiler.

1879'da İngilizler Cetshwayo (1872-79 arasında hüküm sürdü) liderliğindeki Zulu krallığıyla savaştılar fakat silah sayısında müthiş bir orantısızlık olmasına rağmen Isandlwana Muharebesi'nde 20.000 Zulu savaşçısı karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. İngilizler sekiz ay sonra binlerce takvi-

ye güç getirttikten sonra Cetshwayo'yu nihayet yenerek ele geçirmelerine rağmen federasyon fikrinden vazgeçtiler. Zulu krallığı 1880'lerde iki taraftan da kayıpların yaşandığı bir çatışmaya girdi ve açlık nedeniyle harap oldu. Zulu ülkesi nihayet 1887'de bir İngiliz kolonisi oldu. Bu esnada, ekonomisi bozulan Transvaal'i Britanya 1877'de ilhak etti. Gelgelelim İngilizlerin müdahalesine ve özellikle İngiliz vergilerine kızan Boerler 1880'de isyan ederek Birinci Boer Savaşı'nı başlattılar. Bu savaş 1881'de bir ateşkesle sona erdi. İngilizler geri çekilerek Transvaal'e bağımsızlığını geri verseler de Britanya yönetiminin öğelerini korudu.

1886'da merkezi Transvaal'daki Witwatersrand sıradağlarında altın keşfedilmesiyle maden devriminin ikinci aşaması başladı. Bu muazzam bir buluştu, bölge o güne dek çıkarılan bütün altının yüzde kırkının kaynağı haline geldi. Bu altının bir kısmı Johannesburg'da dönüştürüldükten sonra, birkaç pis çadırdan Sahra'nın güneyindeki en büyük şehre gidiyordu. Keşif aynı zamanda, Güney Afrika'nın ekonomik güç merkezi, Britanya'nın Transvaal'inden Boer cumhuriyetine kaydıkça güç dengesindeki bir değişimi de işaret ediyordu. Ancak madenleri çıkarmak için önemli miktarda yatırım gerekiyordu ve 1890'larda, altın yataklarına, diğer bütün hak sahiplerini satın almış olan bir avuç büyük şirket egemen olmuştu. Bunlar arasında Cecil Rhodes'in Consolidated Goldfields'i de vardı. Elmas yataklarında olduğu gibi, Johannesburg tarım üretimine devasa bir pazar sağladığından bölgedeki arazi için rekabet söz konusuydu. Beyaz yerleşimi arttığında, siyahi çiftçiler kira anlaşmaları yapmaya ve kısa süre önce kendilerine ait olan topraklarda sendikasız çalışmaya zorlandılar. Altın madenlerinden çok büyük kazanç elde eden Transvaal yönetimi ağır vergiler dayattı ve elde ettikleri bu gelirlerle büyük bir daimi ordu kurarak kuzey Highveld'de daha çok

kazanç sağladılar. 1898 itibarıyla, Boerler kuzeye doğru, Limpopolara uzanan toprakların hâkimiyetini ele geçirmişlerdi.

Zimbabve

Cecil Rhodes daha sonra dikkatini Zimbabve platosuna çevirdi. O ve yatırımcıları orada altın bulacakları kanaatindelerdi. Platoyu daha da cazip kılan şey ise Boer vergi tahsildarlarının erişimi dışında olmasıydı. Tek engel Ndebele krallığıydı. Oyuna getirilen Ndebele kralı Lobengula (1868-94 arasında hüküm sürdü) bir antlaşmayla krallığını kaybetti fakat aşikâr aldatmacaya rağmen, İngiliz hükümeti antlaşmayı onayladı. Rhodes artık yeni kurduğu British South Africa Şirketi'ni kullanarak Zimbabve'yi rahatça kolonileştirebilirdi. Mutapa imparatorluğunun terk edilmiş altın madenlerini kontrol etmesi için "öncü bir birlik" sevk edildi. Ancak çok az şey kalmıştı; eskiler eksiksiz bir iş çıkarmışlardı. Buna rağmen, İngilizler Lobegula'nın başkenti Bulawayo'ya bir saldırı düzenlediler ve bu saldırı Maksim makineli tüfekleri ve süvariler sayesinde başarılı oldu. 1894'te Lobengula'nun ölümü Ndebelelerin sonunun geldiğine işaret ediyor gibiydi ancak 1896'da tekrar ayaklanarak kendilerini ezenleri yenmeye çok yaklaştılar. Cape Colony'den takviye kuvvetlerin gelmesiyle nihayet bütün direnişler bastırıldı.

İkinci Boer Savaşı: 1899-1902

Transvaal az çok bağımsız iş görmekle birlikte, Britanya bu cumhuriyetin dış politikası ve "yerel işleriyle" ilgili sorumluluğunu koruyordu. Gelgelelim Witwatersrand'de altının keşfedilmesi her şeyi değiştirdi. Transvaal yönetimi altın çıkarma işinde olanlara –çoğunlukla İngilizler– ağır vergiler dayatınca, İngilizler, cumhuriyet ile Cape Colony arasında

daha yakın bağlar geliştirmeye çalışsalar da başarılı olamadılar.

Zamanla ilişkiler kötüleştikçe, Boerler İngiliz hükümetinin, Transvaal'in bağımsızlığını ortadan kaldırmaya çalıştığına giderek daha çok kanaat getirdiler. Bu şüpheyi güçlendiren ise Cecil Rhodes'in icat ettiği çılgın bir plana göre, Cape Colony'nin başbakanının, bir Britanya Güney Afrika Şirketi kuvvetini, yabancı işçileri isyan etmeye teşvik ederek hükümeti devirmek amacıyla Transvaal'a göndermesi oldu. Lideri Leander Starr Jameson'ın (1853-1917) ismine istinaden Jameson Baskını olarak bilinen inisiyatif sadece Boer cumhuriyetlerinde değil Cape Colony'deki Hollanda asıllı Güney Afrikalılar arasında da İngiliz karşıtlığını besleyen utanç verici bir başarısızlık oldu. Rhodes istifaya zorlandı ve Transvaal ve Özgür Orange Devleti Britanya'ya karşı bir ittifakta birleşti.

Tehlikenin kaynağı şimdi Transvaal'in Almanya'yla yaptığı ittifak ve altın yataklarının Britanya'nın en büyük Avrupalı rakibinin eline düşme olasılığıydı. Britanya, Transvaal cumhurbaşkanı Paul Kruger'le (1825-1904) yabancı işçilerin o ana kadar yadsınan siyasi haklarının verilmesi ve İngiliz madencilik haklarını kayırması gerektiği konusunda tartıştı. Savaş tehdidi çok fazlaydı ve İngiliz birlikleri Transvaal sınırına hareket etti. İlk darbeyi Kruger yaparak Ekim 1899'da savaş ilan etti ve Cape Colony ve Natal'a birliklerini gönderdi. Bu ani seferberlik sayesinde Afrikanerler bazı erken zaferler kazandı. Ancak 150.000 askerden oluşan çok büyük bir ordu gönderen İngilizler 1900 yılının ortalarında başlıca Boer kasabalarını ele geçirdi.

Kruger Avrupa'ya kaçtı. Ancak komando saldırıları iki yıl daha devam etmekle birlikte, Boerler en sonunda daha çok acımasız bir "arazi yakma" stratejisi yüzünden teslim olmak zorunda kaldılar. Boer çiftlikleri İngilizler tarafından yer-

le bir edildi ve sakinleri toplama kamplarına götürüldü. Bu kamplarda 27.000'den fazla Boer kadını ve çocuğu ve sayısı bilinmeyen siyahi Afrikalı hayatını kaybetti. Bu Afrikanerlerin asla unutmayacakları ve sonraki yıllarda Afrikaner milliyetçiliğinin gelişimine güçlü bir ivme kazandıracak bir şeydi.

Birçok siyahi Afrikalı savaştan sonra –birçoğu İngilizlerin tarafında savaşmıştı– İngilizlerin topraklarını onlara geri vereceklerini umut etmişti. İngiliz hükümeti taviz vererek Boerleri yatıştırmak için bir seferberlik başlattığında ise hayal kırıklığına uğradılar. Seferberlik işe yaradı. 1910'da eski Boer Transvaal cumhuriyeti ve İngiliz kolonileri –Orange River (eski Boer cumhuriyeti Özgür Orange Devleti), Natal ve Cape Colony– Güney Afrika Birliği şeklinde birleşti. Böylelikle güney Afrika'daki beyazların hâkimiyeti gelecek yıllar boyunca güvenceye alındı.

9.

Afrika'daki Koloni Yönetimi

Sonraki aşağı yukarı seksen yıl boyunca, Afrika'da koloni yönetimi egemendi. Bu, kıtanın uzun tarihinde nispeten kısa bir dönem olsa da her şeyi sonsuza dek değiştirdi. Seksen yıl sonra ortalık durulduğunda, Afrikalılar geleneksel yönetim şekillerinden ve siyasi sistemlerinden vazgeçmişlerdi. Avrupalıların yönetim şeklini genellikle gereksiz bir dayatma olarak gören Afrikalılar yirminci yüzyılın birkaç on yılında sayısız özgürlük hareketi örgütlemiş olsalar da ironik bir biçimde dayatılan sistemleri sürdürdüler. Dolayısıyla sömürgeciliğin mirası güçlü, merkezi, otoriter yönetimler –genellikle diktatörlükler– oldu ve bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, birçok Afrikalı ulusun yönetimi onlara dayatılmış olana kıyasla çok az değişti. Fetihten veya teslim olmadan sonra olması gerekenlere dair etraflıca düşünülmemiş olduğu için yeni kolonilerde devreye sokulan yönetimlerin çok hızlı kurulması gerekiyordu. Koloni gücünün hukuk gelenekleri ve yönetiminin, işlerin yapılışı üzerinde bariz biçimde bir etkisi olmakla birlikte, doğal olarak, yerleştirilen yetkililer de aynı fikirde olan Avrupalılardı.

Kuşkusuz bu tarz meselelerin göz önüne alınmaması çeşitli Avrupa güçlerinin açgözlülüğüne bağlanabilir. Gözleri,

sömürülecek kaynak ve hammaddeler ile açılacak yeni pazarlardan ötesini görmüyordu. Bu çoğunlukla yeni koloniler açmakta kullanılan ayrıcalıklı şirketler için özellikle geçerliydi. Bunlar ülkeleri adına, masrafları kendilerine ait olmak üzere, Afrika'nın muazzam alanlarını kolonileştirmeye tahsis edilmiş özel şirketlerdi. Bu ilgili devlet için ucuz bir seçenekti. Görmüş olduğumuz gibi, Britanya; Royal Niger Şirketi, British South Africa Şirketi ve Imperial British East Africa Şirketi gibi şirketleri kullandı ve Almanlar ile Fransız ve Portekiz devletleri de aynı şeyi yaptı. Maksat, sömürmek için koloni açmak, demiryolları ve iletişim araçları gibi altyapıya yatırım yapmak ve Afrikalıların çoğunluğunun yabancı olduğu bir kavram olan nakit ekonomisini uygulamaktı. Gerçekte ise uzun vadeli yatırımların çok azı fiilen gerçekleşiyordu ve özel şahısların kısa vadeli kazanç elde etme arzusu yüzünden suistimal yaygındı. İlgili şirketlerin birçoğunun iflas etmeleri nedeniyle devletler bunları devralmak ve doğrudan yönetmek zorunda kalıyordu.

Bu yüzden atanan koloni yöneticileri, derebeyliklerinin ekonomik yönden kendine yetmesi ve hükümetinin imparatorluk emelleri için, memleketindeki vergi mükelleflerinin ödeme yapmasına bel bağlamaması gerektiğini bilen kişiler olmalıydı. Dolayısıyla çok düşük bir ücretle işletilmek zorunda olan yönetimlerin aynı zamanda gelir getirmeleri de bekleniyordu. Kâtip, daktilograf, polis olarak düşük ücretler karşılığında uzun saatler boyu çalıştırılan Afrikalıların bu yönetimlerde ast rollerden başka işlevleri yoktu. Avrupalılar ise yüksek siyasi ve idari mevkilerin yanı sıra üst askeri rütbeleri de ellerinde tutuyordu.

Çok geçmeden Afrika'nın kullanılmamış doğal kaynaklarına dair on dokuzuncu yüzyıl iyimserliğinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Bu durumuna altını çizen 1910 civarında yabani

kauçuk ticaretinin çökmesi oldu. O zaman itibarıyla kauçuk Güneydoğu Asya'daki plantasyonlarda çok daha ekonomik olarak üretilmekteydi. Dış yatırım için tek güvenli bahis altın, bakır ve elmas madenciliğiydi. Neredeyse her kolonide teşebbüs edilen beyaz yerleşimine Afrikalılar şiddetle karşı çıkıyordu. Bazı bölgelerde –örneğin Gold Coast, güney Nijerya ve Bechuanaland'da– beyaz çiftçileri dışarıda tutma mücadelelerinde başarılı oldular.

Cezayir'de, ekilebilir arazinin çoğuna el koyan beyaz yerleşimciler topraklarını çaldıkları Müslümanlara yalnızca verimsiz toprakları bıraktılar. Bu da toprağın kötüleşmesine ve açlığa yol açtı. Müslüman çiftçiler aynı zamanda ceza gibi vergilere tabi oldukları için çiftliklerde düşük ücretler karşılığında çalışmak zorundalardı. Bu çiftliklerin sahipleri de bu işçilerin ödediği vergilerden yararlanan beyaz yerleşimcilerdi. Bu şablon Kenya ve Rodezya'da da geçerliydi fakat Kenya'daki yaşam siyahi çiftçinin hareketleri, saptanmış olan "arazinin" dışında bir geçiş sistemiyle kısıtlandığı için daha zordu. Aynı şekilde, devlet desteği ve pazarlama yardımı vasıtasıyla beyaz yerleşimcilere para akıyordu. Siyahi çiftçilerin en çok içerledikleri şey ise Kenya ve Rodezya'daki beyaz yerleşimcilerin arazilerinin en fazla yüzde 10'u tarıma tahsis edildiği halde, kendilerinin aşırı kalabalık "arazilerinde" çalışmak zorunda olmalarıydı.

Ürünlere bakacak olursak, yerfıstığı, Nijerya ve Senegal'in ana endüstri bitkisiydi; kahve, Cote d'Ivoire, Angola, Tanganyika, Uganda ve Belçika Kongo'sunun doğusunda başarıyla üretiliyordu ve kakao, Gold Coast ve güneybatı Nijerya'nın ana ürünüydü. Koloni güçleri talep etmelerine rağmen hiç kimse pamuk yetiştirmek istemiyordu. Pamuk tarımı işgücü yoğundu ve finansal getirisi fazla değildi. Pamuk ancak Fransızların kontrolündeki Ubangui-Chari (günümüzdeki Orta

Afrika Cumhuriyeti), Yukarı Volta (günümüzdeki Burkina Faso), Fransız Sudan'ı (günümüzdeki Mali) ve Nijer'de olduğu gibi, yalnızca tehdit altında Fransız tekstil endüstrisinin ihtiyacını karşılamak için yetiştiriliyordu.

Endüstri bitkisi üretimi başarılı olmasına rağmen kırsalda yoksulluk hâlâ çok fazlaydı ve seri üretimi yapılan Avrupa kumaş ve metal eşyalarının ithal edilmesi nedeniyle Afrika endüstrisinin kendi kendine yetmesi zarar görüyordu. Fransız Hindi Çin'inden ithal edilen ve yurt içinde üretilen pirinçten daha ucuza satılan pirinç gibi ürünlerle fiyat kırılıyordu. Üstelik kıyı kesimindeki büyük Avrupa şirketleri Afrikalı üreticilerin ihracat için ürettikleri mallara mümkün olan en düşük fiyatı almalarını sağlarken ithal edilen mallardaki fiyat artışları derhal Afrikalı alıcılara yansıtılıyordu.

Birçok koloni otoritesinin bütün yetişkin erkeklere uyguladığı kelle vergisi de Afrika kırsalının kendi kendine yetmesine zarar vererek herkesi nakit ekonomisine zorladı. Bu yüzden erkekler genellikle para kazanmak için uzaktaki yerlere göç eder, geride kalan aileleri de kendi beslenmelerine yetecek miktarda yiyecek yetiştirmeye çalışırdı. Fakat erkekler evlerine döndüklerinde dahi nadiren vergilerini ödeyebilecek ve ailesinin geçimini doğru dürüst sağlayabilecek kadar kazanmış olurlardı. Avrupa endüstrisinin bütün merkezlerinden, çok sayıda vasıfsız işçi alımı için temsilciler gönderilirdi ve işe alma temsilciliklerine verilen tekeller nedeniyle çok düşük ücretler teklif edilebilirdi. Çalışmak isteyen bir işçinin bunları kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Aslında bu hâlâ kölelik demekti.

Koloni Afrikası'nda Hıristiyanlık

Avrupa güçleri Afrika'nın siyasi otoritesini yürürlükten kaldırdıklarında, genellikle geleneksel Afrika dininin, tapınılan

şef, ata ruhlarının koruyucusu ve mabetlere verilen otoritesini de zayıflatmış oluyorlardı. Bu da Hıristiyan misyonerlere ruhani boşluğu doldurmaları için büyük bir fırsat sunuyordu. Dolayısıyla yirminci yüzyılın ilk yıllarında yeni inanç sahiplerinde çok artış oldu. Genellikle bu "din değiştirmelerin" çoğunda pragmatik bir öğe söz konusuydu. Misyoner heyetleri eğitimin yanında klinikler vasıtasıyla bazı sağlık hizmetleri de sağlıyordu. Doğal olarak, yeni koloni yönetimleri bu tarz hizmetlerin sağlanmasına pek önem vermiyordu. Sonuç olarak misyoner heyetleri binlerce insanı çekmeye başladı. Bu insanlar için din değiştirme refahlarını artırmanın veya sadece kendilerini ve ailelerini hastalıktan uzak tutmanın bir yoluydu.

Bununla birlikte, 1880'ler ila 1890'larda Afrika'nın güneyinde "Etiyopya Kilisesi" hareketi –İncil'de "Afrika" için kullanılan kelimeden– başladı. Bazı Afrikalı din adamları Avrupa kiliselerinden ayrılarak kendi bağımsız kiliselerini kurdu. Hareket kuzeye doğru, Orta Afrika'da yayıldı. Bu yeni kiliselerde İncil'i yüzeysel olarak değerlendiren Afrikalı din adamları, İncil'de yazılanlara kelimesi kelimesine inandılar. Sonuç olarak onlara göre "ikinci gelişin" anlamı koloni baskısının yok edilmesi demekti ki bu, belki de Afrika'daki bu tarz duyarlılıkların en erken ifadelerinden biri olan öğretilerine ulusalcı bir motivasyon kazandıran bir şeydi. Bu hareketteki önemli isimler Watch Tower hareketinin kurucusu, Nyasaland doğumlu Elliot Kanan Kamwana (1882 civarı-1956) ve Nyasalandlı asi vaiz John Chilembwe'ydi (1871-1915).

Koloni Hâkimiyeti Altındaki Devletler

Kral Leopold yeni, özel kolonisi Kongo Bağımsız Devleti'ndeki bütün oturulmayan ve ekilmemiş toprakların kendisine ait olduğunu beyan etti. Bu kuşkusuz neredeyse her yer demekti

çünkü seyrek nüfuslu orman büyük ölçüde meskûn değildi. Akabinde toprağın çoğu özel şirketlere kiralandı ki bunlar Avrupa'nın yoğun talebini karşılamak için acımasız yöntemlerle kauçuk topladılar. Kauçuk toplama kotalarını karşılayamamanın cezası ölümdü. *Force Publique*'ten, öldürdüklerinin kanıtı olarak kurbanların ellerini kesmeleri istenirdi. Köyler imkânsız kotaları başaramamalarına karşı sigorta olarak el toplamak amacıyla genellikle birbirlerine saldırırdı. *Force Publique*'ye de sundukları kesik el sayısına göre teşvik primleri ödenirdi. Bu grotesk durum, Peter Forbath'ın *The River Congo: The Discovery, Exploration and Exploitation of the World's Most Dramatic River* (Harper & Row, New York, 1977) adlı kitabında şöyle özetlenmiştir:

> Avrupalı üs komutanlarının ayakları dibine konulmuş kesik ellerle dolu sepetler Kongo Bağımsız Devleti'nin sembolü haline geldi. El toplama başlı başına bir amaç oldu. *Force Publique* askerleri istasyonlara kauçuğun yerine bunları getirir, hatta kauçuk yerine bunları toplamak için çıkarlardı. ... Bunlar bir çeşit para birimi haline geldi. Kauçuk kotalarındaki eksikleri kapatmak için ve angarya çeteleri için talep edilen insanların yerine kullanılır oldular. Ve *Force Publique* askerlerine de topladıkları el sayısına göre ödeme yapılırdı.

Ateşli silahlar edinen birçok Kongolu bunları devlete karşı kullanmaya başladı ve yirminci yüzyılın ilk yılları itibarıyla, sık sık silahlı isyanlar çıkıyordu. Yapılan gaddarlıkların haberi yayılınca uluslararası kınama yapıldı. Bunun üzerine dünya kauçuk fiyatının birdenbire düşmesiyle de birlikte Leopold 1908'de Afrika kolonisini Belçika hükümetine devretti. Özel şirketler hâlâ bölgenin kaynaklarını sömürmelerine rağmen suistimallerin en kötüsü sona ermişti. Ancak Kongo Bağımsız

Devleti'ndeki yaklaşık on altı milyon kişiden sekiz milyonu, 1885 ila 1908 arasında, savaş, açlık, hastalık ve devlet cinayeti nedeniyle hayatını kaybetti.

Batı Afrika'da hammadde üretimi büyük ölçüde Afrikalı rençper çiftçilerin elindeydi. Bunlar Avrupalı çiftçilerin kullanmak zorunda oldukları zorla çalıştırılan işçilere nazaran gönüllü işçilerdi. Bu işçilerin koloni efendileri bunları gıda ürünleri yerine Avrupa pazarlarına uygun endüstri bitkileri üretmeye zorladı. Bununla birlikte üretim, altyapının iyileştirilmesi sayesinde artırıldı. Dakar'dan Bamako'ya yapılan demiryolu gibi yeni demiryollarının ürünlerin nakliyesini kolaylaştırmasıyla kolonizasyondan önce temel ihraç gıda ürünleri olan yerfıstığı ve palmiye yağı bundan sonra da önemini korudu. Gelgelelim Afrikalılar kendileri de girişimde bulundular. Gold Coast'tan Tetteh Quarshie (1842-92) 1890'lar itibarıyla yerel çiftçilere kakao tohumları satmaktaydı. Kakao tarımı yaygınlaştı ve 1914 itibarıyla, Gold Coast dünyanın en büyük kakao üreticisi haline geldi. İngilizlerin Lagos'tan günümüzdeki Nijerya'da bulunan Ibadan ve Kano'ya yaptıkları bir demiryolu kakaonun Yorubaların topraklarında gelişmesine yardım etti. Hausalar da yerfıstığı üretiminde başarılı oldular fakat İngilizlerin üretmeleri için teşvik ettikleri çok daha riskli ve daha az kazançlı pamuğu üretmediler. Kuşkusuz bu demiryolları, yollar ve limanların parası bir şekilde karşılanmalıydı ancak kesinlikle koloni gücünün yerel vergi mükellefleri tarafından değil. Aynı şekilde gelişmiş nakliye ağından servet kazanan Avrupalı tüccar ve imalatçılar da ellerini ceplerine atmadılar. Bunun yerine, bunların parasını vergiler ve ithal mallar üzerindeki gümrük vergileri yoluyla Afrikalılar karşıladı.

Afrikalı çiftçileri pamuk yetiştirmeye ikna etmek Doğu Afrika'da da bir problemdi. Daha fazla para kazandıran yer-

fıstığı ve palmiye yağı gibi ürünler vardı. Sadece Mısır ve Uganda'da British Cotton Growing Ortaklığı başarılı oldu. İngilizler Uganda üzerinde bir protektora kurduktan sonra koloninin birçok krallığından biri olan Buganda Krallığının Hıristiyan aristokrasisi ile bir anlaşmaya varmışlardı. Bölgede beyaz yerleşimini teşvik etmek yerine, soyluların toprak sahibi, köylülerin ise kiracı oldukları, bir özel toprak mülkiyeti sistemi tesis edeceklerine söz verdiler. Bu sayede *kabaka*nın otoritesinin en önemli tek ilkesini kaldırmayı başararak, *kabaka*yı atanması koloni yöneticilerinin yetkisinde olan göstermelik yöneticiden bir nebze fazlasına indirgediler. Bu diğer krallıklara getirilen bir sistemdi. Ancak buna karşılık, Doğu Afrika Protektora'sı, sahilindeki Mombasa Hint Okyanusu limanından Victoria Nyanza Gölü'ndeki Kisumo'ya yapılan yeni bir demiryolu Bagandalara sahile erişim imkânı sağladı. Uganda'da yetişen pamuk, çoğunlukla köylü çiftçilere tohum dağıtan şeflerin çabaları sayesinde giderek artan miktarlarda demiryoluyla nakledildi. Uganda'nın mükemmel iklimi ve toprağı sayesinde tarım çok başarılı oldu ve halkının yiyecek tedariki güvencesi de o zamanki Afrika kıtası üzerindeki diğer yerlere kıyasla çok daha arttı.

Doğu Afrika Protektorası –1920'deki yeni adıyla Kenya– Victoria Nyanza Gölü'nün doğusunda bulunan dağlık arazilerinin ılımlı iklimi ve verimli toprakları nedeniyle İngilizler tarafından başlangıçtan itibaren beyaz yerleşimine ayrılmıştı. Üstelik İngiliz himayesindeki Doğu Afrika'nın dağlık bölgelerinin reklamını "Aristokratlar için Kış Evi" olarak yapan Uganda demiryolu bölge boyunca devam ediyordu. Ancak beyazların yerleşmek istedikleri bu toprakların sahibi olan insanlar –dağlık araziler sadece beyazların yerleşimi için ayrılmıştı– topraklarını kaybetmemek için 1901 ila 1908 arasında yaptıkları savaşlarla çok mücadele ettiler. İngiliz askeri

kuvvetlerinin verdikleri şiddet dolu yanıt nihayet bu direnişi kanlı bir şekilde sona erdirdi. Bu esnada, Britanya ve Güney Afrika'dan getirilen çok sayıda beyaz yerleşimci, koloninin yönetiminde aktif bir rol aldı.

Alman himayesindeki Doğu Afrika'nın (günümüzdeki Tanzanya) kolonileştirilmesi Almanlar için zor olmuştu ancak koloni üzerindeki hâkimiyetleri oldukça zayıf olduğu ve sadece bir dizi kale yoluyla kontrol uyguladıkları halde 1890'ların sonları itibarıyla kolonileştirme tamamlanmış gibiydi. 1898'de dayatılan ve öfkeye yol açan bir kelle vergisi ancak şiddet kullanarak toplanabildi. Köylere pamuk yetiştirmelerini emreden vali köylüleri diğer işlerinden aldı. Erkeklerin yokluğunda kadınların yerlerini doldurmak zorunda kalmaları ülkenin sosyal yapısını etkiledi. Bu öfke nihayet 1905'te koloninin güneyinde bir ayaklanmanın çıkmasıyla patladı. Kuraklık bölgeyi kırıp geçirirken Matumbi Hills halkı pamuk yetiştirmeyi reddetti. Bunun sonucunda şiddet ortaya çıktı ve yabancılara yapılan saldırılar bütün bölgeye yayıldı. Sömürgecileri yenmek için ruhani fikirlere yönelen asiler vücutlarını, kurşunları suya dönüştürdüğü söylenen *maji* adındaki bir "savaş ilacıyla" kapladılar. Ayaklanma "*Maji Maji* İsyanı" adıyla tanındı. İlk başlardaki, muhtemelen Almanların hazırlıksız yakalanmaları yüzünden elde ettikleri başarılardan sonra bir çatışmada bir makineli tüfek noktasından binlercesi toptan katledildiğinde şok oldular. *Maji-maji* düşündükleri güçlere sahip değildi. Almanlar takviye kuvvet getirdiler ve 1906'da bölge tekrar kontrol altına alındı. Almanların "arazi yakma politikası" toprakların güney ve orta bölümlerinde açlığa yol açarak yaklaşık 50.000 insanın ölmesine neden oldu. Ancak isyandan bir ders alan Alman koloniciler Doğu Afrika yönetiminde uyguladıkları şiddet seviyesini azalttılar. Bununla beraber, yerliler de olaylardan bir şeyler öğrenmiş-

lerdi ve fedakârlıkları daha sonra bağımsızlık mücadelesine katılanlara ilham verecekti.

Alman himayesindeki Güney Batı Afrika'nın dağlık arazilerinde Almanlar, 1896-97 arasında zaten sığır vebası salgını problemi yaşamakta olan Nama ve Herero göçebe çobanlarına aldırmadan beyaz yerleşimini sürdürdüler. 1904'te isyan eden Hererolar topraklarını tekrar ele geçirerek yaklaşık yüz Alman'ı öldürdü fakat Almanlar takviye kuvvet getirdikten sonra kapana kısıldı. Bu noktada, Alman general Lothar von Trotha (1848-1920) Hererolara korkunç bir ültimatom verdi:

> Hererolar artık Alman tebaası değildir. Onlar öldürdüler, çaldılar, yaralı askerlerin kulaklarını ve başka organlarını kestiler ve artık daha fazla savaşamayacak kadar korkaklar. Herero ulusu artık ülkeyi terk etmelidir. Eğer reddederse, "uzun tüple" (top) mecbur bırakacağım. Alman sınırı içinde bulunan bir Herero yanında silah veya büyükbaş hayvan olsun olmasın idam edilecektir. Kadın veya çocuk fark etmez, canını bağışlamayacağım. Onların kovulup üzerlerine ateş edilmeleri emrini vereceğim.
>
> (*Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*,
> Isabel V. Hull, Cornell University Press, New York, 2006)

Batıya doğru, Kalahari Çölü'nün içine sürülen Hereroların birçoğu açlık ve susuzluktan öldü. Hayatta kalan Hererolar ise kamplara götürülüp angarya olarak kullanıldı. 1905 itibarıyla, 1904'teki 80.000 kişiden sadece 15.000'i hayatta kalmıştı. Von Trotha ayaklanan Namalar üzerinde de aynı taktikleri kullandı. Yaklaşık 10.000 kişi öldü, hayatta kalan 9000 kişi de toplama kamplarına kapatıldı. Şefleri azledilmiş ve sığırları ellerinden alınmış olan Herero ve Namalar Alman çiftlik ve

madenlerinde düşük ücretler karşılığında çalıştırıldılar. Koloni derebeylerine duydukları nefretler tüm yoğunluğuyla devam etti.

Afrika ve Birinci Dünya Savaşı

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın, ana savaş kuzeyde binlerce kilometre yukarıda olmasına rağmen, Afrika açısından çıkarımları vardı. Britanya, Almanya'nın yeni ele geçirdiği ve zayıf bir şekilde savunduğu Batı Afrika kolonileri, Togo ve Kamerun'u istila etti. Bu esnada Güney Afrika birlikleri Alman himayesindeki Güney Batı Afrika'yı işgal etmişti. Doğu Afrika'daki çatışma Kasım 1917'ye dek sürdü, ta ki İngiliz birlikleri kuzeyden, Belçikalılar da batıdan işgal edene dek. Bununla beraber, Alman komutan Yarbay Paul Emil von Lettow-Vorbeck (1870-1964) Portekiz himayesindeki Doğu Afrika'ya birliklerini sürerek Mozambik, Nyasaland ve kuzeydoğu Rodezya boyunca başarılı bir askeri harekât başlattı.

Savaş Afrikalılara pahalıya mal oldu. Çeşitli ordularda hamal olarak hizmet eden bir milyon Afrikalıdan yaklaşık 100.000'i hastalık, açlık veya aşırı çalışmadan hayatını kaybetti. Yıkım çok büyüktü. Köyler ve şehirler yerle bir edildi. Erzaklara her iki tarafın birliklerinin de el koymaları insanları korkunç bir yoklukla karşı karşıya bıraktı. Savaşa katılan askerler büyük oranda Afrikalıydı. İngilizler Doğu Afrika'daki seferberlik için askerlerini Sierra Leone, Gold Coast ve Nijerya'dan, Almanlar ise *askarilerini* –Swahili dilinde "asker"– yeni fethedilmiş kabilelerden topluyordu. Bu arada, Güney Afrikalıların orduya aldıkları siyahların tüfek taşımaları yasaktı. Avrupa'da Fransızlar için savaşan yaklaşık 150.000 Batı Afrikalının yaklaşık 30.000'i savaşta hayatını kaybetti.

1918-1919'da savaşın hemen ardından bütün dünyayı kasıp kavuran grip salgını Afrika'ya büyük zarar verdi. Zaten

kıtlık, açlık ve korkunç çalışma koşullarından zayıf düşmüş insanları kırıp geçirdi. Kıtanın bazı bölgeleri nüfusunun yüzde 3 kadarını kaybetti. Savaşın sonunda Alman kolonilerini işgal eden Avrupa güçleri yönetimlerini ele geçirdi. Fransa ve Britanya Kamerun'u paylaştı, Belçika Ruanda ve Burundi'yi aldı, Britanya Tanganyika'yı elinde tuttu ve Güney Afrika'nın Alman Güney Batı Afrika'yı elinde tutmasına izin verildi. Bu güçler bölgelere Milletler Cemiyeti mandaları adı altında el koysalar da bunlar bilfiil koloni gibi yönetiliyorlardı.

İki Dünya Savaşı Arası Dönem

İki dünya savaşı arasındaki dönem Afrika'daki koloni hâkimiyetinin doruğa ulaştığı dönem oldu. Afrikalılar ülkelerinin yönetiminde çok az söz sahibi olmalarına rağmen, yaklaşımda kesin bir değişim vardı. Sömürgeciliğin ilk günlerinden alınan "deneyim dersleri" sonucunda daha etkili ve tek tip yönetim şekilleri ortaya çıkmıştı. Neyse ki, önceki utanç verici davranışların açığa çıkmasının ardından nefret uyandıran suistimal ve sömürüler azaldı. Ancak bu sıradan Afrikalıların yaşamlarında fazla bir iyileşme sağlamadı.

Koloni politikasını yürütmede, sıklıkla hayatta kalan Afrikalı liderlerden yardım istemek zorunda kalan Avrupalı yöneticiler onların desteklerini kazanmak için çoğu kez rüşvet ve dalkavukluğa başvururdu. Eğer istedikleri yardımı alamazlarsa yöneticinin isteklerini seve seve yerine getirecek uysal bir yetkili önemli bir makama atanırdı. Bu –her ne kadar bir dereceye kadar bütün koloni güçleri tarafından kullanılsa da– İngilizlerin memnuniyetle benimsedikleri ve "Yerli Otoriteler" dedikleri kişiler vasıtasıyla yönetim, yani "Dolaylı Yönetim" adını verdikleri bir sistemdi. Afrikalılar "Afrika" tarzında gelişmeleri için cesaretlendirilirdi. Bunun için Hausa veya Swahili dili yönetim dili yapılır, Afrikalılar ile Avrupa-

lılar arasında keskin bir sosyal ayırım gözetilir ve Avrupalı göçüne sınırlamalar getirilirdi. İngilizler şeflerin yerel sivil anlaşmazlıklarda aracılık etmelerine ve hatta bazı ceza davalarını yönetmelerine izin verirlerdi fakat ağır ceza davalarına veya bir Avrupalının karışmış olduğu davalara bakmaları yasaktı. Bu şekilde istihdam edilmeleri koloni otoritesi açısından çok yararlıydı çünkü paradan tasarruf sağlıyordu. Ayrıca idari görevlerde yerlilerin dahil olduğu algısını da yaratıyordu.

Ancak şu da anlaşılabilir ki geleneksel liderler "Dolaylı Yönetim" sisteminde kendilerinden istenen görevlerden bazılarını, bunlar genellikle hızla öfke ve anlaşmazlığa yol açan istenmeyen inisiyatifler olduğu için yapmak istememiş olabilirler. Bu görevler arasında, koloni ordusu için asker toplama, vergi tahsilatı ve Avrupalıların sahibi oldukları çiftliklerde tarım işi veya imar için işgücü tedariki vardı. Üstelik Avrupalı yöneticilerin kafalarında hâlâ Afrikalıların ve Afrika kültürünün, Avrupalı eşdeğerlerinden aşağı olduğu inancı mevcuttu. Dolayısıyla Avrupalılar bir yandan Afrikalıları kurumlarını Afrika tarzında geliştirmeleri için teşvik ederlerken bir yandan da onlara Batı yönetim şekli ve tekniklerini dayatmakta ayak dirediler. Veya onlara uyacak şekilde yerel "örfi hukuku" uyarladılar, hatta icat ettiler.

Afrika'da Avrupalılar gelmeden önce dil ve gelenek yönünden toplumlar arasında büyük bir örtüşme söz konusuydu. Ancak yönetim sistemlerini, bir dizi farklı şeflik algılarına dayandıran İngilizler giyim kuşam, yapı teknikleri ve dindeki farklılıklara vurgu yaparak katı "kabile" ayrımları oluşturdular. "Kabile" kelimesi Afrika toplumlarına dair geri kalmışlık algılarını doğrulamak amacıyla aşağılayıcı anlamda kullanılırdı. Kuşkusuz halklar arasındaki farklılıklara yapılan bu vurgu aynı zamanda onları koloni güçlerine karşı birleşmek-

ten alıkoymaya da yarıyordu. Örneğin Güney Rodezya'da kabileler birbirlerinden ayrı tutuldukları bölgelerde yaşarlardı.

Elbette Afrikalı yöneticilerin, ilgili koloni gücünün dilinde faaliyette bulunabilmeleri için eğitilmeleri gerekiyordu. Batı tarzı eğitim mevcuttu fakat genellikle kısıtlıydı. Örneğin Kongo'da Belçikalı otoriteler lise seviyesine kadar iyi bir eğitim imkânı sağlasalar da Afrikalıların üniversiteye gitmeleri yasaktı. Birbirleriyle çok ortak noktaları olmasına rağmen yönetim tarzları ve teorileri çeşitliydi. Fransızlar ilk başlarda Fransız Devrimi'nden doğan asimilasyon politikasını ve özellikle 1789 tarihli, bütün insanların özgür doğduklarını ve eşit haklara sahip olduklarını bildiren *İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*'ni benimsediler. Dolayısıyla bu kolonilerde doğanların da bu haklara sahip oldukları anlamına geliyordu. Fransa koloni vatandaşlarını, Fransız dili ve kültürünü aşılayarak asimile etmeye çalıştı. Bu açıkça "Dolaylı Yönetim" kadar ırkçı olmamasına rağmen Fransız kültürünün Afrika kültüründen özü itibarıyla üstün olduğunu ima ediyordu. Koloni hâkimiyetinin başlamasından sonraki yıllarda Fransa'nın koloni tebaalarının aniden Fransız olmayacakları anlaşıldı ve diğer adıyla "Dolaylı Yönetim" olan bir "birleşme" politikası uygulamaya konuldu. Bir Fransız koloni vatandaşının Paris'te doğmuş biriyle aynı haklara sahip bir Fransız vatandaşı olması mümkündü. Portekizliler de bunu mümkün kıldılar fakat bu olanak koloni nüfusunun yalnızca çok küçük bir bölümüne sağlanıyordu. Benzer şekilde, İngiliz eğitimi almış, doktor ve avukat gibi profesyoneller de İngiliz vatandaşı olabiliyordu.

Zamanla özel şirketler kolonilerden kaybolmaya başladı. Bunları devralan koloni güçleri fikir alışverişinde bulunarak sonuçta birbirlerine benzeyen yönetimler geliştirdi. Kolonilerin çoğu ilçelere ayrıldı. Bunların yöneticileri, sorumlulukları adli temyizden vergilendirmeye kadar her şeyi kapsayan bir

İlçe Temsilcisi, bir Hükümet Temsilcisi veya bir *Commandant de Cercle*'di. Ayrıca yol yapımı ve eğitim gibi meselelere de karar veren temsilci çoğu departman için uzman işe alırdı. Daha büyük kolonilerde bir üstteki yönetim seviyesi birkaç ilçeyi birleştiren vilayetti. Bu yapının üzerinde genelde bir idare meclisi vasıtasıyla yöneten vali bulunurdu. İdare meclisi çoğunlukla çeşitli departmanların başlarından oluşan ve bazen birkaç geleneksel yöneticinin de bulunduğu bir danışma kuruluydu.

Bununla beraber, Afrika kolonilerinde savaşlar arasında önemli derecede istikrar vardı. Bunun ana nedeni koloni yönetimlerinin hükümet içinde Afrikalıların görüşlerini çok az dikkate almalarıydı. Muhalefet çoğunlukla isyanlar, sivil itaatsizlik, dini hareketler ve çiftçi protestolarıyla ifade edilirdi. Ancak otuzların sonları itibarıyla, Afrika'daki reform baskısı Avrupa'nın kendi içinden ortaya çıkmaya başladı. Gelgelelim İkinci Dünya Savaşı savaş durumuna geçmiş Avrupalılar için reformu daha az öncelikli kıldı.

Güney Afrika

Güney Afrika, yerleşimci topluluğunun Afrikalı çoğunluk üzerinde fiilen egemen hale geldiği ve Avrupa koloni gücünden, bu durumda İngilizlerden bağımsızlığını zorla almayı başarmış kıta üzerindeki tek yerdi. İkinci Boer Savaşı'ndan sonra Transvaal Boerleri, Louis Botha'yı (1862-1919) başbakan seçti. Botha İkinci Boer Savaşı'nda Transvaal Boerlerinin başkomutanıydı ve yardımcısı Jan Smuts (1870-1950) da bu savaşta yer almıştı. İngiliz kolonileri Natal ve Cape Colony'yi, eski Boer Transvaal ve Özgür Orange Devleti'yle birleştirecek Güney Afrika birliğinin kurulması kaçınılmazdı fakat bunun için bazı müzakereler gerekiyordu. Nihayet 1910'da Güney Afrika Birliği doğdu. Sadece "Avrupalılar" parlamentoya seçilebilirdi ve

aynı kural oy vermede de Cape hariç başka vilayetlerde geçerliydi. Ülkenin ana siyasal bölümünü, Afrikanerler ile İngiliz Güney Afrikalılar arasındaki tarihi ayrımlar oluşturdu ve her biri kendi kazanılmış haklarını korudu. Ortada ise İngiliz ve Boerlerin karışımı partiler vardı. Ne var ki İngilizler hiçbir zaman parlamentoda çoğunluğu elde edemediler.

Smuts ve Botha'nın partileri Güney Afrika Partisi'ydi. Bu partinin amacı iki milliyet arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak ve İngiliz hükümetiyle işbirliği yapmaktı. 1924'e kadar iktidarda kaldılar. Bu tarihte ekonomik milliyetçiliği ve İngiliz nüfuzundan kopmayı savunan J.B.M. Hertzog'un (1866-1942) başkanlığındaki Milliyetçi Parti, İşçi Partisi'yle koalisyon kurdu ve dokuz yıl boyunca iktidarda kaldı. 1933'te, Buhranın gölgesinde, Milliyetçi ve Güney Afrika partileri birleşerek Birlik Partisi'ni kurdular. Nihayet 1948'de, daha radikal ırkçı olan Milliyetçi Parti seçimi kazandı ve 1994'e kadar iktidarda kaldı. Irk ayrımına doğru ilk adımları Milliyetçi Parti attı. Bunu ilk olarak coğrafi bir temelde, Afrikalı çoğunluğun "rezervlerde", örtülü bir biçimde ifade edilen "memleketlerinde" iskân ettirilmeleriyle başarmaya çalıştı.

1910'dan sonra, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi, Güney Afrika da kendi kendini yönetir hale geldi ve 1931'de, İngiliz hükümeti Westminster Heykeli'yle Güney Afrika'ya yasal bağımsızlığını verdi. 1961'de, Afrikaner cumhuriyetçilerinin yıllarca propaganda yapmaları sonucunda Güney Afrika cumhuriyet için oylama yaptı. Aynı zamanda, ırkçı politikaları yüzünden üye devletlerinin keskin eleştirilerine maruz kaldığı İngiliz Devletler Topluluğundan çekildi. Bu yıllar boyunca Afrikalıların ve Cape Province'in "Siyahi" insanlarının oy hakları yadsındı. 1936'da Afrikalılara kendilerini parlamentoda temsil edecek üç Avrupalıyı ve 1957'de oy kullanan "Siyahilere" dört Avrupalıyı seçme hakkı verilmiş-

ti. Ancak bu iki inisiyatif de 1960'larda kaldırıldı. O tarihten 1994'e kadar, yalnızca Avrupalıların oy hakkı vardı.

Ne var ki Afrikalıların oy hakkı olmaması onları siyasi aktivizmden alıkoymadı. 1912'de Afrika Milliyetçi Meclisi (ANC), 1920'de Güney Afrika Hint Meclisi ve 1902'de Dr. Abdullah Abdurrahman (1872-1940) tarafından "Siyahi" insanları temsil etmesi için Afrika Siyasi Örgütü (APO) kuruldu. İlk başlarda, bu örgütler tüm sınıf, renk ve cinsiyetlerin derece derece oy verme hakkını elde etmelerini amaçlayan barışçıl baskı gruplarıydılar. ANC'nin başında, anayasal araçlarla, sistemin adaletsizliklerini düzeltmek isteyen avukatlar, din adamları ve gazeteciler vardı. Ancak 1948 itibarıyla, her bir ırkçı yasayı protesto ettikten sonra, lobi yapmak, denizaşırı delegasyon göndermek ve barışçıl biçimde protesto etmenin çok az şey başardığı anlaşıldı.

Bu esnada Güney Afrika, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Güney Batı Afrika'sı üzerinde bir Milletler Birliği mandası altında hâkimiyet kazanmıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra diğer ülkeler bağımsızlık hazırlığı için, manda topraklarını Birleşmiş Milletler'e devrettiklerinde Güney Afrika reddetti. Namibya, hükümet nihayet 1988'de uluslararası baskıya boyun eğene dek Güney Afrika'nın hâkimiyeti altında kaldı.

İkinci Dünya Savaşı

Afrikalılar İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupalılarla aynı sıkıntılara katlanmak zorunda kaldılar. Gençleri savaşa alındı, birçoğu asla evlerine dönemedi. Ancak bu savaş zamanla koloni hâkimiyetinin çöküşüne yol açtığı için, Afrika açısından Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önemliydi.

Gerçekte savaş Afrika'da Avrupa'dakinden daha erken başladı. Almanya'nın Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesi

Avrupa'daki savaşın katalizörü oldu. Mayıs 1936'da İtalyan diktatör Benito Mussolini (1883-1945) Etiyopya'yı, 120.000 asker ve 300 tanktan oluşan büyük bir kuvvetle işgal etti. Seferberliğin sonunda, Mussolini Etiyopya'nın fethi için 400.000'den fazla Afrikalı ve İtalyan asker kullanmıştı. İngiltere'ye kaçan İmparator Haile Selassie (1892-1975) orada beş yıl boyunca sürgün kaldı. Sürgünde hükümeti devam ettirdi ve yabancı ülkelerden yardım bulmaya çalıştı. 1940'ta, İtalya Almanların tarafında savaşa girdiğinde Etiyopya, Somali ve Eritre'deki İtalyan kuvvetlerini, Kenya ve Sudan'daki İngiliz, Hint ve Afrika orduları durdurdu. İtalyan kuvvetlerinin kolayca yenilmeleri sonucunda 1941'de imparator ülkesine döndü.

Afrikalılar İkinci Dünya Savaşı'nda savaşmalarına rağmen, kıtanın en önemli rolü hammadde tedarikindeydi, özellikle de Japonlar Güneydoğu Asya'yı aldıktan sonra. Afrikalılar daha fazla yerfıstığı ve pamuk üretmeleri için uyarıldılar. Kıta Müttefiklerin tek palmiye yağı kaynağı haline geldi. Zorla çalıştırma Nijerya'nın kalay madenlerindeki üretim seviyesini yukarıda tutmaya yardım etti ve Malaya düşünce, Zaire Havzası'nın ormanlarından elde edilen yabani kauçuk gene elzem hale geldi. Bu esnada, bütün İngiliz Afrika'sında köylerin seferberlik için fazladan yiyecek üretmeleri emredildi.

Savaşın başka bir etkisi de bazı yerlerde altyapının iyileştirilmesi oldu. Limanlar derinleştirildi ve havaalanları inşa edildi. Birçok Afrikalı şehir merkezlerine taşındı. Bunlar tesislerde iş arayan veya kırsaldaki yerine getirilmesi mümkün olmayan ekstra ürün taleplerinden kaçan kişilerdi. Güney Afrika'da, çelik endüstrisi Müttefik gemilerinin tamir ihtiyacı sayesinde güçlendi ve imalat, ülkenin ana istihdam sağlayanı ve gelir kaynağı olarak madenciliğin yerini aldı. Siyahi Güney Afrikalılar kırsalda yaşadıkları yıpratıcı yoksulluk

ve toprak kısıtlamasının artması yüzünden Witwatersrand, Cape Town ve Port Elizabeth gibi kent merkezlerine akın ediyordu. Kimileri için bu iyi olsa da iş bulamayan birçoğu için sadece yoksulluğun şekil değiştirmesi oldu. 200.000 beyaz ve 100.000 siyahi askerin savaştan dönmeleri ise durumu daha da kötüleştirdi.

Savaşın bizzat içinde ise en büyük doğrudan etki, üç yıl süren ve Libya ve Mısır çöllerinin yanı sıra, Fas, Cezayir ve Tunus'ta da yapılan Kuzey Afrika Savaşı'nda hissedildi. Mayıs 1943 itibarıyla, Müttefikler Kuzey Afrika'nın hâkimiyetini ele geçirdi ve buradan da Sicilya ve İtalya'nın işgali başlatıldı.

İkinci Dünya Savaşı Afrika'daki sömürgeciliğin sonunu getirdi. Tarlalarda zorla çalıştırılmaları Afrikalıların koloni güçlerine duydukları nefreti artırmış ve geri dönen askerler de daha büyük bir dünyanın yüksek farkındalığını getirmişlerdi. Afrikalılar en sonunda koloni güçlerinin yenilmez olmadıklarını ve değişimin mümkün olduğunu anlamışlardı. Öte yandan, Avrupalılar, özellikle de Fransızlar savaştaki gayretleri için Afrika'ya borçlu hissediyorlardı. Üstelik Avrupalılar Afrikalıların desteğini kazanmak için zafer kazanıldığında reform sözü vermişlerdi. Hatta İngiliz Afrika'sında, eğitimli Afrikalılar yönetimlerde üst kademelere gelmeye başladı ve Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle (1890-1970) Fransız koloni vatandaşları için "yeni bir anlaşma" sözü verdi. Savaştan hemen sonraki yıllarda, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka koloni boyunduruğundan kurtulduklarında, Afrika halkları için de benzer bir uygulama momentumu inşa edilmeye başlandı.

10.

Milliyetçilik ve Bağımsızlık

Bağımsızlık Mücadelesi

Koloni güçlerinin devrilmesi gerektiği vaazını veren bağımsız kiliselerin yükselişi dışında sayısız aleni muhalefet örnekleri de vardı. Örneğin 1920'lerin sonlarında, Fransız himayesindeki Ekvator Afrika'da 350.000 Gbaya isyan etti. Tabii ki isyan yine bir koloni mezalimiyle acımasızca bastırıldı. Aynı dönemde, işçi sendikaları Afrikalılara yasalarla yasaklanmış olmakla birlikte, daha iyi ücret ve koşullar elde etmek amacıyla birkaç grev düzenlemede başarılı oldular; 1920'lerdeki Gine, Sierra Leone ve Gold Coast'taki maden ve demiryollarındaki grevler gibi. Bunları 1935 ve 1940'taki Kuzey Rodezya'da bulunan Copperbelt'teki grevler izledi. Böylece Afrikalılar birleşik bir cepheyle değişimin mümkün olduğu umudunu ve farkındalığını kazandılar. Bütün kıtada ortaya çıkan yardım örgütleri yerel adaletsizlik vakalarını protesto etmekteydi. Yönetimde çalışmak veya öğretmen ya da din adamı olmak için eğitim almış olan yeni ve sayıları giderek artan eğitimli elit kesim de kaçınılmaz olarak Afrikalılara yapılanları sorgulamaya başlamıştı. Kendi ülkelerinde politikadan menedilmeleri yüzünden öfkeleri giderek arttı. Ancak siyasi bağımsızlığı çözüm olarak görmekten yine de çok uzaktılar.

1920'lerde Birleşik Devletler ve Karayipler'de Pan-Afrika hareketi ortaya çıktı. Doğuşu, "Siyahların kendi meselelerinde seslerinin duyulmasının zamanı gelmiştir," diyen Trinidadlı avukat ve yazar Henry Sylvester Williams'a (1869-1911) atfedilir. Pan-Afrikanizm'in amacı bütün Afrikalıları bir "Afrika topluluğunda" birleştirmekti. Pan-Afrikanizm'in en önemli taraftarı Jamaika doğumlu yayıncı, gazeteci ve hatip Marcus Garvey'di (1887-1940). Garvey kölelerin ve onların soyundan gelenlerin Afrika'daki anavatanlarına dönmelerini destekliyordu. Bu amaçla, Black Star Line nakliyat şirketini kurdu. Garvey aslında Afrika'ya hiç gitmemişti fakat Evrensel Zenci Gelişim Derneğini kurdu ve *The Negro World* adında çok başarılı olan bir gazete yayımladı. Garvey'in "Afrikalılar için Afrika" mesajı 1940'lar ile 1950'lerde milliyetçi hareketlere katılan genç kadın ve erkeklerin birçoğuna ilham verdi. Bu sıralarda, Fransa'da 1930'larda ortak siyahi kimliklerini ve antik Afrika kültürlerini kamuoyunun dikkatine sunan bir grup yazar Fransız Négritude hareketini başlattı. Bu hareket Fransız "asimilasyon" ideolojisinin doğrudan reddinin sembolü oldu.

Afrika kıtasında milliyetçi bir hareketin iki dünya savaşı arasında amaçlarını gerçekten başardığı tek yer Mısır'dı. Mısır Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngilizlerin yiyecek, hayvan ve işgücü talepleri nedeniyle çok sıkıntı çekmişti. Britanya 1914'te ülkeyi himayesi altına aldığını ilan ederek, *hidiv*in ("genel vali") yerine bir akrabasını sultan unvanıyla başa getirdi. 1919'da milliyetçi Wafd partisinin, lideri Saad Zağlul'un (1857-1927) dahil olduğu bir delegasyonu Paris Barış Konferansı'na katılarak Mısır için bağımsızlık talep etti. Delegasyon tutuklanıp Malta'ya sürgüne gönderilince Mısır'da hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar, 800 kişinin hayatını kaybettiği çok büyük gösteriler yaptılar. Nihayet 1922'de, anlaşma

sağlanarak Mısır'a parlamenter hükümet ve Sultan Fuat'la (1922-1936 arasında hüküm sürdü) birlikte bağımsızlık verildi. Gelgelelim İngilizler ülkeden ayrılmadı ve asıl güç olmaya devam etti. 1930'larda, Avrupa'nın nüfuzunu ve hükümetin yüksek seviyelerindeki yolsuzlukları protesto etmeye başlayan yeni İslamcı grup Müslüman Kardeşliği genç Mısırlılara İslam milliyetçiliğini tanıttı. Bu milliyetçilik çok geçmeden başka ülkelerde de yayılmaya başladı.

Savaş Sonrası Kalkınma ve Yatırım

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Belçika ve Portekiz hâkimiyeti altındaki kolonilerde çok az değişim olmasına rağmen, İngiliz ve Fransızların savaş sırasında Afrika kolonilerinin ne kadar değerli olabileceklerini görmüş olduklarına şüphe yoktur. Dolayısıyla bu iki ülke, 1940 ve 1945'teki İngiliz Koloni Kalkınma ve Sosyal Yardım Yasaları ve 1946'da Fransız *Fonds d'Investissements pour le Developpement Economique et Social* [Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Yatırım Fonu] vasıtasıyla yatırım fonları oluşturdular. Ancak ne yazık ki bu yatırımların çoğu, Gold Coast ve Nijerya'daki madencilik ile Kenya ve Güney Rodezya'daki beyaz yerleşimci tarımı gibi Avrupalıların elinde olan endüstrilere aktarıldı. Afrikalıların çoğunluğunun bulunduğu Afrika kırsalı bunlardan hiç nasibini almadı.

Gerçek anlamda değişen bir şey yoktu. Koloni güçlerinin gözünde Afrika hâlâ hammadde tedarikçisi ve Avrupa mamul mallarının ithalatçısıydı. Avrupa'nın Afrika madenlerini ve tarım hammaddelerini satın aldığı 1950'lerde piyasada kuşkusuz bir canlılık vardı fakat bu hiçbir şekilde koloni güçlerinin yaptığı yatırımlardan kaynaklanmıyordu. Ancak İngiliz yatırımlarının fark yarattığı bir alan varsa o da genellikle sayıları giderek artan, lafını sakınmayan milliyetçilerin taleplerinden sonra ilerleme kaydedilen sosyal refahtı. Memur ve

öğretmen talebini karşılamak için yeni üniversiteler açıldı ve hastaneler yapıldı. Fransızlar ise asimilasyon felsefelerine uygun olarak, üniversite eğitimi almak isteyen bir kişinin bunu Fransa'da almaya çalışacağını varsaydılar.

Hem Britanya hem de Fransa, Afrika kolonilerinin nihai bağımsızlıklarını kabullenmiş görünüyor fakat bunun kendi zaman çizelgelerine göre olmasını istiyorlardı ve bu da aşamalı bir süreç olacağı anlamına geliyordu. Ancak öyle olmayacaktı. Kritik faktör milliyetçiliğin hızla yayılmasıydı ve 1960'ların başlarında, neredeyse bütün Afrika kolonileri ekonomik bağımsızlıklarını olmasa bile siyasi bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Bu hiç sancısız gerçekleşmedi; bazı yerlerde kayda değer miktarda sorun çıktı, özellikle beyaz yerleşimci nüfusu fazla olan yerlerde. Dolayısıyla beyaz yerleşimi az olan Batı Afrika devletleri çok sıkıntı çekmeden bağımsızlıklarına kavuştukları halde, Cezayir, Kenya ve Güney Rodezya gibi diğerlerinde, beyaz yerleşimcilerin özerkliği önlemek için müdahale etmeleri nedeniyle çatışmalar yaşandı.

Bağımsızlık

Batı Afrika

Yaklaşık beş milyon nüfusa sahip bir ülke olan Gold Coast bağımsızlığın öncülerindendi. İngilizler 1946'da Gold Coast Yasama Meclisi'nde zaten Afrikalı çoğunluğunu sağlamışlardı. Ancak ülkenin şeflerinin atadığı bu temsilciler hâlâ İngilizlerin kendi Afrika kolonilerinin çoğunda uyguladıkları Dolaylı Yönetim sistemi içinde yer alıyorlardı. 1947'de önde gelen iş adamları ve avukatlar hükümetteki seçilmiş üyelerin sayısını artırma amacıyla Birleşik Gold Coast Konvansiyonunu (UGCC) kurdular. Lideri, Marcus Garvey'in Pan-Afrikanizm öğretilerinden ilham alan eski bir öğretmen olan Kwame Nkrumah'tı (1909-72). 1948'de, Akra'da polis hayat pahalılığını

protesto eden eski askerlerin üzerine ateş açtı. Diğer Gold Coast kasabalarında da isyanlar patlak verdi ve Nkrumah ve diğer UGCC liderleri tutuklandı.

İngilizler Yasama Meclisi'nde Afrikalı temsilci sayısını artırdıkları halde, "özerkliği hemen" talep eden Konvansiyon Halk Partisi'ni (CPP) kurmuş olan Nkrumah için bu yeterli değildi. 1951 seçiminde Konvansiyon Halk Partisi çoğunluğu kazandıktan sonra, Nkrumah "kamu iktisadinin lideri" olarak hükümeti kurması için serbest bırakıldı fakat hâlâ hükümette şeflerin aday gösterdiği çok sayıda üye vardı. Ancak üç yıl süren müzakerelerden sonra ülkeye en sonunda tamamıyla seçimle iş başına gelinen özerklik verildi. Sonraki seçimi Nkrumah'ın partisi kazandı ve Nkrumah ilk başbakan oldu.

Mart 1957'de bağımsızlığını kazanan Gold Coast "Gana" adını aldı fakat daha baştan işlerin sorunsuz olmayacağı belliydi. Ashanti kakao çiftçileri hükümetin, pazarlama birliklerinden hâlâ büyük kârlar elde ettiği halde, kendilerine sınırlı fiyatlar dayatmakta ısrar etmesine içerliyorlardı. Bunun sonucunda Ashanti'de Milliyetçi Özgürlük Hareketi kuruldu. Her şeye karşın, bunu başaran ilk Afrika devleti olan Gana'nın bağımsızlığı bütün kıtadaki Afrikalı milliyetçiler için yakında takip etmeyi umut ettikleri parlak bir işaret ateşiydi. Gerçekten de sonraki birkaç yıl içinde Britanya'nın birçok Afrika kolonisi hızla Gana örneğinin peşinden gitti.

Nijerya Gana'dan büsbütün farklıydı. Büyük ve bölünmüş topraklara sahip olan, 35 milyon nüfuslu Nijerya'nın içinde bölgesel bölünmeler mevcuttu ve 1946'ya dek ülke tümüyle iki ayrı bölge olarak yönetilmişti. Nijerya'daki milliyetçi harekete ön ayak olan, 1944'te kurulan Milliyetçi Nijerya ve Kamerun Konseyi'ydi (NCNC). Kurucuları arasında Nijerya milliyetçiliğini destekleyen, *West African Pilot* gazetesinin editörü Nnamdi Azikiwe (1904-96) vardı. NCNC'nin esas

destekçileri Igbo yurdunun güneydoğusunda bulunuyordu fakat Azikiwe'nin amacı grubunu milliyetçi yapmaktı. Başka bölgesel partiler de kuruldu fakat bir anayasa üzerinde fikir birliğine varamadıklarından bağımsızlığı erteleldiler. Zamanla problemler çözüldü, Nijerya Ekim 1960'ta bağımsızlığını kazandı ve Kuzey Nijeryalı Sir Abubakar Tafawa Balewa (1912-66) da ilk başbakanı oldu. Bununla birlikte, gerilimler uzun zamandır ortadaydı, bölgesel çatışma ve iç savaş kaçınılmazdı.

Sierra Leone'de de bölgesel bölünmeler bağımsızlık mücadelesinde rol oynadı. İç kısımda bulunan Mende halkı daha önceleri ülkede egemen olan Freetown Creoleler karşısında zafer kazandı. Bağımsızlık Nisan 1961'de verildi ve Sir Milton Margai (1895-1964) yemin ederek başbakanlık görevine başladı. Sierra Leone maden kaynaklarından gelir elde ettiği için, bağımsızlığın ardından müreffeh bir dönem yaşandı. Bu arada çok küçük bir komşu devlet olan Gambiya, komşusu Senegal'le birleştirilme planlarına karşı mücadele etti ve 1965'te bağımsızlığına kavuştu.

Fransız himayesindeki Batı ve Ekvator Afrika'da, milliyetçiler Fransızların bağımsızlık yaklaşımını –reformun hızını Fransa belirleyecek ve Afrika kolonileri "Büyük Fransa" içinde kalacaklardı– kabul etmeye hazırdılar. Ancak buna karşılık Fransız vatandaşlığının tüm haklarından yararlanmayı umuyorlardı. Ne var ki çok geçmeden öyle olmayacağı belli oldu. Örneğin Fransız Ulusal Meclisi'ne yalnızca on delege göndermelerine izin verildi ki bu temsil edilmeyi bekledikleri insan sayısından çok daha azdı.

Çeşitli Afrika milliyetçi grupları arasında, Fransa'yla bağımsızlık hakkında yapacakları müzakerelerde en iyi yaklaşımın ne olacağı konusunda fikir ayrılıkları vardı. Senegalli milliyetçi ve şair Léopold Senghor (1906-2001), Nijer, Çad ve

Fransız Sudan'ı (Mali) ile birlikte federal bir yaklaşımı destekleyen, Ulusal Meclis'teki *Bloc Démocratique Senegalais*'in lideriydi. Fransız himayesindeki Batı Afrika devletleri bir federasyon, Fransız Ekvator Afrika'sı başka bir federasyon kurdu. Bu esnada *Rassemblement Démocratique Africain*'ın (RDA) lideri olan ve Côte d'Ivoire'in ilk cumhurbaşkanı olacak olan Félix Houphouët-Boigny (1905-93) federasyona karşı çıkıyordu. Félix Houphouët-Boigny'nin karşı çıkma nedeni, federasyon gibi bir düzenlemede ülkesinin kazançlı kahve, palmiye yağı ve kakao ihraç mallarından elde ettiği zenginliğinin, diğer yoksul ülkeleri desteklemekte kullanılacağından korkmasıydı. Fransızlar 1954'ten bu yana, bağımsızlık isteyen milliyetçilerle savaştıkları Cezayir'de yaşadıkları gibi bir durumun ortaya çıkmasını istemedikleri için milliyetçilerin taleplerinin bir kısmını karşılamaya çalıştılar. 1956 itibarıyla, bölgedeki her ülkeye tamamen seçimle iş başına gelinen, iç özerklik verilmişti ancak Fransa hâlâ savunma, dış politika ve ekonomiyi kontrol ediyordu.

Charles de Gaulle 1958'de Fransa cumhurbaşkanı seçildiğinde ülkesinin Afrika'daki giderek artmakta olan problemlerini çözmeye kararlıydı. Eylül 1958'de bir referandum yapılacağını ilan etti. Bu referandumla Fransız kolonilerindeki halklar Fransa'yla bağlarını sürdürmeyi mi yoksa tam bağımsızlık verilmesini mi istediklerini ifade edebileceklerdi. Dikkate değer bir biçimde, "hayır" oyunu veren tek devlet, referandumdan bir ay sonra Cumhurbaşkanı Ahmed Seoul Touré'in (1922-84) liderliğinde bağımsızlığına kavuşan Gine oldu. Fransa diğer koloni ülkelerine ana ülkeye ne kadar bağımlı olduklarını göstermek amacıyla derhal Gine'den bütün yetkililerini çekerek intikam aldı. Diğer ülkeler daha fazla reform yapılacağı inancıyla Fransa'yla kalmak için oy verdiler fakat bu reformların yapılmayacağını gördüklerinde onlar da

çok geçmeden bağımsızlık talep etmeye başladılar. "Afrika Yılı" olarak bilinen 1960 yılında on üç Fransız kolonisi –Moritanya, Mali Federasyonu, Gabon, Kongo Cumhuriyeti (Brazzaville), Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Côte d'Ivoire, Nijer, Yukarı Volta (daha sonra Burkina Faso adını aldı), Dahomey (daha sonra Benin adını aldı), Madagaskar, Togo ve Kamerun– nihayet bağımsızlıklarını kazandı.

Kuzey Afrika

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fas hükümdarı Sultan V. Muhammed (1927-1961 arasında hüküm sürdü) Müslüman milliyetçi hareket, İstiklal Partisi'ni destekleyerek ülkesini Protektora olarak yönetmekte olan Fransızları kızdırdı. Afrika'daki birçok milliyetçi gibi Fas milliyetçileri de zafer kazanan Müttefik Devletler bağımsızlık vermediklerinde hayal kırıklığına uğramışlardı. Fransızlar reform yapmayı bile reddedince gerilim arttı. En sonunda 1953'te Fransızlar sultanı Madagaskar'a sürgüne gönderdiler. Ancak sultan gözden kaybolmak yerine milli bir kahraman ve bağımsızlık mücadelesinin sembolü haline geldi. Ülkedeki şiddet arttı, en sonunda zaten Cezayir'deki bağımsızlık savaşına batmış olan Fransızlar yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldılar. V. Muhammed geri getirildi ve 1956'da bağımsızlık verildi. Aynı dönemde, Tunus da Habib Bourguiba'nın (1903-2000) cumhurbaşkanlığı altında bağımsızlığını kazandı.

Cezayir Fransa'nın Kuzey Afrika'daki en önemli kolonisiydi ve Fransa orada yaşayan iki milyon Fransız yerleşimciyi korumak adına koloniyi bırakmamaya kararlıydı. Mücadele kanlı oldu ve Mayıs 1945'te milliyetçi bir gösteriyle başladı. İsyana dönüşen gösterinin sonucunda yaklaşık yüz Avrupalı ve binlerce Müslüman öldürüldü. Bununla beraber asıl savaş, *Front de Libération Nationale*'in (FLN) [Ulusal Kurtuluş Cep-

hesi] Cezayir'in her tarafında saldırılar düzenlediği 1 Kasım 1954'te başladı. Savaşın boyutunu hemen kavrayan Fransızlar ülkeye binlerce asker gönderdi. 1958 itibarıyla asker sayısı 500.000'e ulaşmıştı. Bu uzun, acı savaşta binlerce Fransız askeri ve yüz binlerce Cezayirli yaşamını yitirdi. Nihayet 1962 itibarıyla Fransızlar vazgeçti ve Cumhurbaşkanı Ahmed Ben Bella'nın (1918-2012) liderliğinde Cezayir'e bağımsızlığı verildi.

Bu sırada, 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, 1943'ten bu yana İngiliz işgali altında olan Libya'ya bağımsızlığının verilmesi gerektiğini bildiren bir önergeyi onayladı. 1951'de Noel arifesinde, Kral I. İdris (1951-1969 arasında hüküm sürdü) Birleşik Libya Krallığı'nı ilan etti. Libya'nın ilk ve tek kralı olan I. İdris, 1969'da Albay Muammer el-Kaddafi (1942-2011) liderliğindeki askeri bir darbeyle devrildi. Kaddafi de 2011'de devrilene kadar ülkede radikal İslamcı bir devrimi sürdürdü.

Mısır, Sudan, Eritre ve Somali

Kral Faruk (1936-1952 arasında hüküm sürdü) tahta 1936'da geçmişti fakat 1952 itibarıyla, Mısırlılar onun yozlaşmış ve baskıcı yönetiminden bıkmışlardı ve 1948-1949'da Mısır ordusunun İsrail'e aşağılayıcı bir şekilde yenilmesinden de utanç duyuyorlardı. Nihayet o yıl Kral Faruk askeri bir darbeyle devrildi. 1954 itibarıyla, iktidardaki askeri konseyin lideri olarak ortaya çıkan Albay Cemal Abdünnasır (1918-1970) 1956'da Mısır cumhurbaşkanı olmuştu. İlk icraatlarından biri Süveyş Kanalı'nı kamulaştırmak oldu. Bunun üzerine Britanya ve Fransa Mısır'ı işgal ederek "kanal bölgesini" aldılar fakat bu eylemlerine yönelik güçlü uluslararası baskı, özellikle Birleşik Devletler'in ve Sovyetler Birliği'nin baskısı ve inatçı Mısır direnişi karşısında, birliklerini utanç verici bir şekilde

geri çekmek zorunda kaldılar. Nasır'ın intikam almak için Mısır'daki bütün Fransız ve İngiliz şirketlerini kamulaştırması ise ülkedeki bir yüzyıldan uzun süredir devam eden Avrupa egemenliğinin sonuna delalet ediyordu.

1954'te Mısır'ın Sudan üzerindeki tarihi hak iddiasından vazgeçmesinin ardından Britanya Sudan'a hızla bağımsızlık verdi. Ancak ülkenin kuzeyinin Müslüman, güneyinin ise gayrimüslim olması nedeniyle iç birlik büyük bir problem haline geldi. Sudan 1960'lar ve ayrıca 1980'ler ile 1990'lardaki iç savaşlarda harap oldu. Denize erişim kazanmak isteyen Etiyopya bunu yapmanın aracı olarak Eritre'yi görüyordu. Mısır ve Arabistan'daki giderek artmakta olan Müslüman gücüne karşı siper olarak Hıristiyan Etiyopya'yı devam ettirmek isteyen Britanya 1952'de İmparator Haile Selassie'nin, bir Etiyopya federasyonu içinde özerk bir devlet olarak Eritre'nin yönetimini devralmasına izin verdi. Ancak 1962'de Etiyopya Eritre'yi topraklarına katınca özgürlük hareketleri silahlı mücadeleye girdi. 1933'te Eritre nihayet bağımsızlığını kazandı. 1960'ta bağımsızlıklarını kazanan İngiliz ve İtalyan Somaliland'ları derhal birleşerek Somali cumhuriyetini kurdular.

İngiliz Hâkimiyetindeki Doğu Afrika

1951'de Tanganyika'da binlerce Meru çiftçi, birkaç beyaz yerleşimci çiftçilik yapabilsin diye topraklarından çıkarıldı. Toplu protestolar sonucunda eskiden öğretmen olan Julius Nyerere (1922-1999) Tanganika Afrika Ulusal Birliği'ni (TANU) kurdu. Gana'daki Nkrumah'ın Konvansiyon Halk Partisi örneğinin ardından, İngilizler "çoklu-ırksal" anayasa adını verdikleri anayasayı yapmaya çalışırlarken, Nyerere partisini milliyetçi bir kuvvete dönüştürmede başarılı oldu. Gerçekte bu anayasa ülke yönetiminde Avrupalı ve Asyalı azınlığa en büyük söz hakkını vermenin bir aracıydı. Ancak Nyerere bazı

beyaz yerleşimci politikacıları kendi tarafına geçmeye ikna etti ve Tanganika Afrika Ulusal Birliği 1958 genel seçimini kazandı. Aralık 1961'de bağımsızlık verilen Tanganyika 1964'te Zanzibar'la birleşerek Birleşik Tanzanya Cumhuriyeti'ni kurdu. İngiliz himayesindeki diğer Doğu Afrika uluslarının aynısını yapmaları ise sadece zaman meselesiydi.

Tanganyika'da siyasi birlik, Tanganyikalıların aynı ülkenin bir parçası gibi hissetmelerine katkıda bulunan ortak dilleri Swahili vasıtasıyla bir dereceye kadar sağlanmıştı. Ne var ki Uganda'da böyle bir ulusal birlik söz konusu değildi. Daima özel bir konumda bulunan Buganda İngiliz Protektorası Uganda içinde ayrı yönetilmişti. Kabaka II. Mutesa (1939-1969 arasında hüküm sürdü) eyaletinin özel statüsünü korumaya kararlıydı ve bağımsız bir Uganda için çıkarılan 1961 anayasasında merkezi yönetimden ayrı olan, kabakanın liderliğindeki Buganda'ya iç özerklik verildi. Eski inşaat işçisi Milton Obote (1925 -2005) partisi Halkın Meclisi ile Buganda'nın kralcı partisi *Kabaka Yekka* ("Yalnızca Kral") arasında bir ittifak kurdu ve kendisi başbakan, II. Mutesa da cumhurbaşkanı oldu. 1966'da anayasada değişiklik yapan Obote kendini cumhurbaşkanı ilan etti. Sonraki ay koalisyon parçalandı ve sarayına saldırılan kabaka sürgüne gönderildi. Saldırının lideri İngiliz Koloni Ordusu'nda eskiden aşçı olan Albay İdi Amin'di (1925-2003). İdi Amin 1971'de Obote'yi görevden uzaklaştırarak askeri bir darbeyle iktidarı ele geçirdi.

Bağımsızlık Kenyalılar için daima zor bir mesele olacaktı. 1952'den 1959'a kadar ülke, koloni yönetimine karşı yürütülen "Mau Mau" isyanı olarak bilinen silahlı bir ayaklanma nedeniyle olağanüstü hâl durumundaydı. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Kenya'nın iç kesimindeki merkezi dağlık arazilere yerleşmiş olan İngiliz ve Avrupalı çiftçiler çay ve kahve tarımından servet kazanmışlardı. 1930'lar itibarıyla, bu

çiftçilerin sayısı yaklaşık 30.000'di fakat gezgin çiftçi olarak yaşayan yaklaşık 1 milyon Kikuyu da vardı. Ülkeye getirdikleri kayda değer servet nedeniyle hükümette güçlü bir söz hakkına sahip olan beyaz yerleşimciler bu çiftçilerin başarılı rakipler olmalarını önlemek için yasalar çıkartarak kahve yetiştirmelerini yasakladılar, ceza gibi vergiler getirdiler ve çalışmaları karşılığında düşük ücret ödediler.

Mau Mau başkaldırısı 1940'larda bir grev seferberliğiyle başlamış fakat üyelerin törenle bağlılık yemini etmeleriyle hareket güçlenmişti. 1950'lerde, isyanların amacı yerleşimcileri çiftliklerini bırakıp Kenya'yı terk etmeye zorlamaktı. İsyancılarla savaşmaları için yurtdışından İngiliz kuvvetleri getirildi ve milliyetçi liderler tutuklandı. İki tarafın da yaptığı birçok mezalimle bilinen isyan 1955 itibarıyla bastırıldı fakat bu isyan sayesinde İngilizler yerleşimcilerin yaptıkları haksızlıkları görmüşlerdi. Bağımsız bir Kenya'da Afrikalı çoğunluğun yönetimi kavramını kabul ettiler. 1963'te verilen bağımsızlığın ardından milliyetçi lider Jomo Kenyatta (1894-1978) yeni ülkenin ilk başbakanı ve daha sonra 1964'te cumhurbaşkanı oldu.

İngiliz Hâkimiyetindeki Orta Afrika

Güney Rodezya'da, o zamanlar Güney Afrika'dakine benzer bir sistemle, beyaz nüfus siyah Afrikalı çoğunluğu yönetiyordu. 150.000 beyaz yerleşimci en iyi topraklara sahipken 5 milyon Afrikalı ülkenin yaklaşık üçte birindeki en verimsiz topraklarla sınırlandırılmıştı. Geçiş yasaları Afrikalıların hareketini kısıtlıyor, Afrika siyasi partileri baskı altına alınıyor ve beyazların egemenliğindeki parlamentoda yalnızca asgari temsile izin veriliyordu. 1953'te Afrika bağımsızlığını engellemek için yapılan incelikli bir teşebbüste, Kuzey ve Güney Rodezya, Nyasaland'la birleşerek Orta Afrika Federasyonu

olarak da bilinen Rodezya ve Nyasaland Federasyonunu kurdular.

Nyasaland'dan Hastings Banda (1898-1997) ve Kuzey Rodezya'dan Harry Nkumbula (1916-1983) gibi Afrikalı milliyetçiler İngiliz hükümetini bir mektupla protesto ettiler:

> Orta Afrika'daki bütün Avrupalılar arasında, Afrikalılara en çok antipati duyanlar Güney Rodezya'daki Avrupalılar Afrikalıları saygın ve saf bir varlık hakkına sahip olmayan ve sadece Avrupalılara odun temin etmeye ve su taşımaya yarayan aşağılık varlıklar olarak görüyorlar. İşte Federasyonu yönetecek olan bu Avrupalılar Güney Rodezya'nın getirdiği hükümette, bizimle otoriteler arasındaki ilişki köle-efendi ilişkisi olacak ve ana prensip de ... hükmetme.
>
> (1 Mayıs 1949 tarihli bir memorandumdan,
> *The Rise of Nationalism in Central Africa*,
> R. I. Rotberg, Harvard, 1962)

Ancak itirazları dikkate alınmadı ve İngilizler federasyonu sürdürdü. Geçim giderleri giderek artarken ücretleri yerinde sayan Afrikalılar çok kötü durumdayken beyaz yerleşimciler ekonomik patlamanın keyfini sürüyordu. Grevler acımasızca bastırıldı. Kıtanın dört bir yanından milliyetçi hareketlerin üyelerinin katıldığı 1958'de Akra'da yapılan Tüm Afrika Halkları Konferansı'ndan sonra Afrikalıların talepleri arttı. Buna karşılık hükümet siyasi partileri kapattı ve liderlerini tutukladı. Protestoların ise ardı arkası kesilmedi.

Nihayet 1960'ta İngiliz hükümeti Orta Afrika Federasyonu'ndaki beyaz azınlık yönetimini daha fazla destekleyemeyeceğine karar verdi. 1963'te federasyon parçalandı ve ertesi yıl bağımsızlıklarına kavuşan Nyasaland, Malawi ve Kuzey

Rodezya, Zambiya ismini aldı. Gelgelelim beyaz yerleşimcilerin ülkenin kontrolünü elinde tuttuğu Güney Rodezya'da fazla bir değişiklik olmadı. Birçok kişi silahlı mücadele yapmak istese de Zimbabve Afrika Halk Birliği (ZAPU) lideri Joshua Nkomo (1917-99) bunu kabul etmedi. Bunun üzerine, Robert Mugabe (doğumu 1924), Ndabaningi Sithole (1920-2000) ve diğerleri ZAPU'dan ayrılarak Zimbabve Afrika Ulusal Birliği'ni (ZANU) kurdular. 1965'te beyaz Rodezya Cephe Partisi'nin (RFP) lideri Ian Smith (1919-2007) bir Tek Taraflı Bağımsızlık Bildirgesi yayınladı ancak Harold Wilson'ın başbakanlığını yaptığı İngiliz hükümeti Smith'in deklarasyonuna kızmakla birlikte buna engel olmak için fazla bir şey yapmadı. Daha da önemlisi, deklarasyon silahlı çatışmayı hızlandırdı.

> [Ian Smith], başbakan olarak, günümüzde Zimbabve'nin yaşadığı travmaya doğrudan katkıda bulunan bazı çok kötü siyasi kararlar verdi. Onun Rodezya Cephesi Partisi'nin politikaları siyah milliyetçileri radikalleştirdi ve doğrudan, Zanu PF'nin şiddet içeren ve faşist yönetimini doğurdu.
>
> (David Coltart,
> Zimbabve Parlamentosu üyesi [Meclis ve Senato]
> 2000'den bu yana)

Zimbabve

Smith Kasım 1965'te Tek Taraflı Bağımsızlık Bildirgesini ilan ettikten kısa süre sonra Rodezya birlikleri Zanu gerillalarıyla ilk kez Rodezya'nın kuzeyinde çarpıştı. Ardından başka çarpışmalar da oldu fakat Zambiya ve Mozambik'te bulunan ZANU ve ZAPU asi gruplarına, her iki taraftan da kayıpların yaşandığı çatışmalarla engel olundu. 1975'te, ülkeye sızan ve yerleşimcilerin çiftliklerine saldıran gerillalarla birlikte, Ro-

bert Mugabe ZANU'nun liderliğini üstlenerek örgütü sosyalist devrime angaje etti. Bu esnada, Mozambik'in iç taraflarına giren Rodezya ordusu FRELIMO hükümetinin ZANU'yu desteklemekten vazgeçmesi için köylere saldırıp altyapıyı mahvetti ancak başarılı olamadı.

Yoğun çatışmalarla karşı karşıya kalan ve hükümeti çökmenin eşiğinde olan Smith en sonunda bir mutabakata varabilmek için müzakerelere başladı. Bir seçim yapıldı ve seçimi kazanan Birleşik Afrika Ulusal Konseyi'nin (UANC) lideri Piskopos Abel Muzorewa (1925-2010) Haziran 1979'da "Zimbabve-Rodezya"nın ilk başbakanı oldu. Ancak polis, kamu hizmeti ve yargı hâlâ beyazların kontrolü altındaydı ve gerillalar mücadelelerine devam ettiler. Yıl sonu itibarıyla, gerillalar ülkenin çoğunun kontrolü ele geçirmişlerdi ve Smith-Muzorewa hükümeti yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Aynı yıl daha sonra, Londra'da imzalanan Lancaster House Anlaşması'yla iç savaşa nihayet bir son verildi.

Daha sonra 1980'de yapılan seçimde ZANU'nun ezici bir zafer kazanmasıyla Robert Mugabe bağımsız bir Zimbabve'nin başbakanı oldu. Kendi klanı Shona'yı kayıran Mugabe derhal Shonaların yaşadığı ülkenin doğu bölümüne kaynak akıtmaya başladı. Rakip Ndebele azınlığına ise zulmedildi, sindirildi ve öldürüldü. Tartışmalı bir lider olarak kalan Mugabe beyaz azınlığın sahip olduğu toprakları siyah Zimbabvelilere dağıttı. Batı devletlerinin yaptırımlar uygulamaları nedeniyle Zimbabve 1998'den 2008'e kadar ekonomik zorluklar ve hiper enflasyonla boğuştu. Eylül 2008'de, Mugabe ve muhalefet lideri Morgan Tsvangirai (d. 1952) arasında bir güç paylaşımı anlaşması yapıldı ve Mugabe cumhurbaşkanı ve Tsvangirai de başbakan oldu. Zimbabve'nin ekonomisi artık yavaş yavaş iyileşmekle birlikte Mugabe hâlâ ağır eleştirilerin odağında bulunuyor.

Belçika Hâkimiyetindeki Orta Afrika

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Kral Leopold bir Afrika imparatorluğu kurmak istemesine rağmen Belçika devleti buna pek hevesli değildi. Dolayısıyla Belçika 1910'da Kongo'nun kontrolünü gönülsüzce ele geçirdi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra koloniden vazgeçmeye de bir o kadar gönülsüzdü. Beklendiği üzere, bazı profesyonel Afrikalılar reform için propaganda yapmaya başladılar. Kongo'da Afrikalılar toplumun bütün seviyelerinde ayrımcılığa uğruyor ve siyasi partiler yasaklanıyordu. Kolonide 1957'ye dek bağımsız bir Afrika gazetesi de yoktu. Yasama Meclisi'nde yer almayan Afrikalılar devlet memurluğunun da ancak en alt kademelerinde görev alıyorlardı. Eğitim bile sınırlıydı, ilkokuldan sonra sona eriyordu. Biraz yumuşayan Belçikalılar bazı eğitimli Kongoluların 1957'deki yerel seçimlerde oy kullanmalarına izin verdi. Kongolular siyasi partiler kurmaya başladılar fakat bunlar genellikle tekil etnik grupları temsil ediyordu. Yalnızca *Mouvement National Congolais*'in (MNC) [Kongo Ulusal Hareketi] lideri Patrice Lumumba (1925-1961), Kwame Nkrumah ve Julius Nyerere örneğini izleyerek partisi MNC'yi milliyetçi bir parti yapmaya çalıştı.

1958'de başka yerlerde meydana gelen, özellikle o sene bağımsızlık verilmiş komşu Fransız hâkimiyetindeki Kongo-Brazzaville'deki olaylar, Belçika Kongo'sundaki politikacıları bağımsızlıkları için baskı yapmaya cesaretlendirdi. Ertesi yıl, politik mitingler isyanlara ve hükümet binalarına, elçiliklere ve Avrupalıların mülklerine yapılan saldırılara dönüştü. Belçika hükümeti masraflı bir özgürlük savaşında yer almak istemiyordu. Dolayısıyla Ocak 1960'ta, tüm ilgili tarafları hayrete düşürerek, altı ay içinde tam siyasi bağımsızlık teklif etti. Seçimlerden sonra kurulan çok sallantılı koalisyon hükümetinin lideri Patrice Lumumba, ülkenin ilk cumhurbaşkanı da Joseph

Kasa-Vubu (1910-1969) oldu. Ancak birkaç gün içinde ordu başkaldırdı ve bakır madenleri ülkenin zenginliğinin çoğunun kaynağı olan Katanga eyaleti, Moshe Tshombe (1919-69) liderliğinde ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Birleşmiş Milletler bir barış gücü sevk etti fakat esasen Lumumba'nın niyetinden şüphelenen Birleşik Devletler'in baskısı nedeniyle barış gücünün, Katanga'nın ayrılmasına müdahale etme izni yoktu.

Eylül 1960'ta, Lumumba Cumhurbaşkanı KasaVubu tarafından azledildi fakat 14 Eylül'de Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı'nın desteklediği Albay Joseph Mobutu (1930-1997) askeri bir darbe düzenledi. Lumumba ev hapsinden kaçtı fakat 1 Aralık'ta Mobutu'ya sadık birlikler tarafından yakalandı. Bundan kısa bir süre sonra da idam mangası tarafından idam edildi. Kasım 1965'te, artık bir general olan Mobutu yönetime el koydu ve cumhurbaşkanı olarak güçlü, merkezi bir hükümet kurdu. Katanga eyaletine "Shaba" ve ülkeye de "Zaire" adını vererek temiz bir başlangıç yaptı. Zaire adı, Kongo dilindeki *nzere* veya *nzadi*nden –"bütün nehirleri yutan nehir"– uyarlanmış olan Portekizce Zaire kelimesinden geliyordu.

Belçika'nın çok küçük kolonileri Ruanda ve Burundi'nin bağımsızlık öyküleri Hutular ile Tutsiler arasındaki yoğun rekabetin kıssalarıdır. Ruanda'daki Tutsiler Belçika yönetimine yardım etmişlerdi. Ülke bağımsızlığına kavuştuğunda ise Hutu çoğunluğunun eline, binlerce Tutsiyi katletme ve çok daha fazlasını ülkeden gönderme fırsatı geçti. Tutsi azınlığının kontrolü ele aldığı Burundi'de ise tam tersi meydana geldi ve binlerce Hutu katledildi.

Portekiz Hâkimiyetindeki Afrika

Diğer koloni güçlerine kıyasla nispeten yoksul bir ülke olan Portekiz'in, kolonileri Guinea-Bissau, Cape Verde, Angola ve

Mozambik'e çok ihtiyacı vardı. Dolayısıyla bağımsızlık Portekiz hükümetinin tasvip etmeye razı olduğu son şeydi ve hükümranlığı altındaki her bir ülkedeki protestoları acımasızca bastırdı. Buna karşılık Guinea-Bissau ve Cape Verde'de, 1963'te başlayıp 1973'e dek süren bir savaş yapıldı. 1973'te Cape Verdeli ziraat mühendisi, yazar ve milliyetçi Amílcar Cabral'ın (1924-73) liderliğindeki *Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde* (PAIGC) [Gine ve Yeşil Burun'un Bağımsızlığı için Afrika Partisi] bağımsızlık ilan etti. Cabal, Ocak 1973'te suikasta uğradı ve on sekiz ay sonra Portekiz ordusu çekildi. Afrika'daki savaşlar yüzünden ülkesinin ekonomisi üzerine binen yükten endişelenen GuineaBissau'daki Portekizli komutan General António de Spínola (1910-96) Nisan 1974'te başka subaylarla bir araya gelerek 1932'den bu yana iktidarda olan, António de Oliveira Salazar'ın (1889-1970) kurmuş olduğu sağcı Portekiz rejimini azletti. Bu da dolaylı olarak Portekiz kuvvetlerinin Afrika'dan çekilmelerini ve ardından Mozambik ve Angola'nın bağımsızlıklarını kazanmalarını sağladı.

Angola 1961'den, bağımsızlığın nihayet verildiği 1975'e kadar savaşlarla felce uğradı. Ana milliyetçi hareket 1956'da Agostinho Neto'nun (1922-79) kurduğu *Movimento Popular de Libertação de Angola*'ydı (MPLA) [Angola'nın Bağımsızlığı için Halk Hareketi] fakat Holden Roberto'nun (1923-2007) *Frente Nacional de Libertação de Angola*'sı (FNLA) [Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi] da savaşta yer aldı. Daha sonra savaşa başka hareketler ve dış kurumlar da karıştı. Güney Afrika'nın desteklediği, Çin'de eğitim görmüş Jonas Savimbi'nin (1934-2002) *União Nacional para a Independência Total de Angola*'sı (UNITA) [Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik] da MLPA'ya karşı silahlandı. Dolayısıyla Portekizliler 1975'te çekildiklerinde Angola bir iç savaş halindeydi. Ülke Kasım 1975'te bağımsızlığına kavuştuğunda Güney Afrika MPLA'nın yönetimi ele geçirmesini önlemek için ülkeyi işgal

etti. Bu esnada ihtiyaçlarını Birleşik Devletler'in karşıladığı ve Zaire birlikleri ile paralı askerlerinin desteklediği FNLA kuzeyden istila etmeye hazırdı. Bağımsızlık üzerinde kontrol sağlayan Neto ve MPLA 1976'nın başı itibarıyla istilacıları kovmuşlardı. UNITA geri çekilmek zorunda kalmasına rağmen sonraki on yıl boyunca Güney Afrika ve Amerika'nın desteğiyle MPLA hükümetini taciz etmeye devam etti.

Mozambik özgürleşme hareketlerini, Eduardo Mondlane (1920-69) ile yardımcısının liderliğindeki bir örgüt olan sosyalist *Frente de Libertação de Moçambique*'de (FRELIMO) [Mozambik Kurtuluş Cephesi] birleştirmesinin ardından bağımsızlığını kazandı. Diğer Portekiz kolonileri gibi Mozambik de koloni efendilerinin acımasız eylemlerine maruz kaldı. Örneğin Haziran 1960'ta ülkenin kuzeyinde protesto gösterisi yapan yüzlerce köylü vurularak öldürüldü. 1964'te FRELIMO Portekiz'e savaş ilan etti fakat 1969'da Mondlane bombalı mektupla suikasta uğradı. Başa Machel geçti ve Mozambik nihayet, Portekiz'deki Nisan 1974'teki Karanfil Devrimi'nden sadece bir yıl sonra 1975'te bağımsızlığını elde etti. FRELIMO intikamını, bütün Portekizlilere ülkeyi, en fazla yirmi kilogram valizle, yirmi dört saatte terk etmelerini emrederek aldı.

Apartheid Güney Afrika'da Özgürlük Savaşı

1910'da kurulan Güney Afrika Birliği çok çeşitli kültür, etnik yapı ve ırk barındırıyordu. Bununla beraber büyük bir Avrupa nüfusuna, diğer ülkelere kıyasla en büyük yerleşimci nüfusuna sahipti. Üstelik Güney Afrika, Transvaal'deki altın madenleri ile Kimberley'deki elmas madenlerinden zenginleşmiş, kıtanın en varlıklı ülkesiydi. Maden endüstrisine yatırım akıyor ve ülkenin şehirleri büyüyordu. Böylece kent merkezlerine gıda temin eden iş kolları ihtiyacı ortaya çıktı. Tarım gelişti ve Güney Afrika ekonomisi canlandı.

Ne var ki Afrikalıların birleşmeden önce sahip oldukları yetersiz haklar, baskıcı yasalar çıkarmaya kararlı bir hükümetle daha da kötüleşti. Afrikalılar buna seyirci kalmadılar. 1912'de bütün "medeni" insanlar için siyasi eşitliği savunan Güney Afrika Yerli Ulusal Meclisi –1925'te Afrika Ulusal Meclisi (ANC) adını aldı– kuruldu. Çoğunlukla etkisiz olarak görülen ANC geniş bir Afrikalı işçi kitlesinin ilgisini çekmeyi başaramadı. APO gibi diğer hareketlerden uzak kaldı. Ayrıca Güney Afrika'da bulunan çok sayıdaki Güney Asyalı göçmenin mücadeleleriyle de pek ilgilenmiyordu. Bu göçmenlerin liderleri genç Hintli avukat Mohandas K. Gandhi (1869-1948) oldu. 1906'da barışçıl protesto kampanyaları başlatan Gandhi hükümete baskıcı yasaları yürürlükten kaldırması için baskı yaptı.

Bu esnada Afrikaner milliyetçiler Afrikancanın İngilizceyle eşit olmasını talep ettiler ve iş ararken siyahi ve melezlerin rekabetiyle karşılaştıkları şehirlerde ve kırsalda yoksul beyazların temsilcisi oldular. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askerlerin denizaşırı ülkelerden dönmeleriyle daha da kötüleşti. Yükselen altın fiyatları ve yüksek madencilik maliyetleri nedeniyle maden sahipleri beyazlar yerine daha düşük ücret ödeyebildikleri siyahileri işe aldılar. Gerilim yükseldi ve madenlerde ayrımcılığı pekiştirmek için çıkan yeni yasalarla birlikte ayrımcılık arttı.

O sırada bir ekonomik refah döneminde iktidarda bulunan Güney Afrika Başbakanı Jan Smuts'un hükümeti endüstriye çok yatırım yaptı. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Smuts vatandaşlarını Büyük Britanya'yı desteklemeleri için ikna etti. Ancak bunun üzerine J. B. M. Hertzog istifa etti ve birçok Afrikaner de Almanlara, özellikle Nazilerin ırk saflığı felsefesine sempati duyuyordu. Her şeye karşın, Güney Afrikalı askerler Müttefik kuvvetlerin tarafında savaştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, "Melez" ve Af-

rikalı askerler fiilen savaşın içinde yer almadıkları rollerle kısıtlanmış ve silah taşımaları yasaklanmıştı.

Savaş sırasında çok sayıda Afrikalının şehirlere göç etmeleri nedeniyle onları kırsal alanlarda tutmak için tasarlanmış geçiş sisteminin uygulanması zorlaştı. Ayrımcılığın da sürdürülmesi olanaksızdı ve beyaz Güney Afrikalılar toplumdaki yüksek statüleri için endişe ediyorlardı. Bir çözüm –*apartheid*– sunan Milliyetçi Parti endişeli Güney Afrikalıların oylarını alarak iktidar oldu. *Apartheid* yasaları Güney Afrika'nın çoğunda siyahları bilfiil yabancı kıldı. Beyazların işlerinde çalışmadıkları müddetçe yoksul ve aşırı kalabalık "rezervler", yani "yurtlarla" sınırlandırıldılar. 1950 Nüfus Kayıt Yasası insanları ırka göre sınıflandırdı ve aynı yıl Grup Alanlar Yasası çeşitli ırkların yaşamalarına izin verilen bölgeleri düzenledi. Farklı ırklar arasında cinsel ilişki yasaklandı ve Güney Afrika yaşamının her yönünde ayrımcılık uygulandı. Afrikalıların sendika kurmalarının yasaklanmaları sonucunda kendi seviyelerindeki beyaz işçilerden on kat daha az ücret aldılar.

ANC'nin Walter Sisulu (1912-2003), Oliver Tambo (1917-93) ve Nelson Mandela (1918-2013) liderliğindeki radikal fraksiyonu, reforma destek vermeye devam etmenin anlamsız olduğu ve köklü değişimlerin yapılması gerektiği sonucuna vardı. Afrikalıları temsil eden çeşitli muhalif gruplar birleşerek 1950'lerde Meclis İttifakı'nı kurdu fakat 1956'da Afrika Ulusal Meclisi'nin (ANC) ve diğer ayrımcılık karşıtı örgütlerin 156 lideri tutuklandı ve vatan hainliğiyle suçlandı. Beş yıl sonra hepsi beraat etti fakat o zaman itibarıyla iç gerilimler yüzünden gruplar bölünmüş ve bazı ANC üyeleri örgütten ayrılarak Pan-Afrika Meclisini (PAC) kurmuşlardı. 21 Mart 1960'ta Sharpeville'de birkaç bin PAC üyesinin yaptığı barışçıl bir gösteride şiddet olayları yaşandı ve Güney Afrika polisinin ateş açması sonucu 69 gösterici hayatını kaybetti.

Sharpeville'deki olayların sonucunda hem ANC hem PAC amaçlarını gerçekleştirmek için tek çözümün militan ayaklanma olduğuna karar verdi ve ANC, militan kanadı *Umkhonto we Sizwe*'nin (Ulusun Mızrağı) manifestosunu geliştirdi. Ancak 1962'de her iki örgütün liderleri tutuklanarak ihanetten suçlu bulundu ve Table Körfezi'ndeki Robben Adası'nda ömür boyu hapse mahkûm edildiler. Nelson Mandela davasının açılışında yaptığı konuşmayı şu ünlü sözlerle bitirdi:

> Hayatım boyunca kendimi Afrika halkının mücadelesine adadım. Beyaz egemenliğine karşı savaştım, siyah egemenliğine karşı da savaştım. Bütün insanların uyum içinde ve eşit fırsatlara sahip halde birlikte yaşadıkları demokratik ve özgür toplum idealini aziz tuttum. Bu uğruna yaşamayı ve başarmayı umut ettiğim bir idealdir. Fakat gerekirse yine uğruna ölmeye hazır olduğum bir idealdir.

Siyahların öfkesi kuşkusuz sona ermedi ve siyah bilincine dair fikirleri benimsemeye başladılar. Yine de protestolar daima acımasızca bastırılıyordu.

1985 itibarıyla, ANC döndü ve *Umkhonto we Sizwe* gerillaları sabotaj yapmaya başladılar. P. W. Botha (1916-2006) hükümeti artmakta olan şiddete eskisinden de güçlü karşılık verdi. Temmuz 1985'te, olağanüstü hâl ilan edildi ve ayrımcılık karşıtı aktivistler tutuklanıp hapse atıldı. Ne var ki bu eylemlerin ekonomiye verdiği zarar büyüktü. Uluslararası bankalar Güney Afrika'ya kredi vermeyi reddettikleri ve yatırımcılar ülkeden kaçtıkları için Güney Afrika ekonomisi çöktü. Değişim momentumu karşı konulmaz hale geldi ve ANC, PAC ve Güney Afrika Komünist Partisi üzerindeki yasaklar Cumhurbaşkanı F. W. de Klerk (doğumu 1936) tarafından 2 Şubat 1990'da kaldırıldı. Sendika kısıtlamaları yürürlükten kaldırıldı ve hapiste geçirdiği 27 yıl boyunca Güney Afrika'daki Af-

rika mücadelesinin bir sembolü haline gelen Nelson Mandela dahil siyasi mahkûmlar salıverildi. ANC ile hükümet arasında yürütülen müzakereler sonucunda Nisan 1994'te seçimler yapıldı ve seçimi ANC kazandı. 10 Mayıs 1994'te Nelson Mandela, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi Ümit Burnu'nda yerleşimini kurduktan 342 yıl sonra, Güney Afrika cumhurbaşkanı olarak yemin edip göreve başladı.

Botsvana, Lesotho, Namibya ve Svaziland

Hem İngilizler hem de Güney Afrikalılar, İngiliz Protektoraları Botsvana, Lesotho, Namibya ve Svaziland'ın zamanla Güney Afrika topraklarına katılacaklarını düşünüyorlardı. Bu durumdaki Basutoland ve Bechuana Güney Afrika için ucuz siyah işgücü kaynağından biraz fazlasıydı ve beyaz Güney Afrikalılar halihazırda Svaziland'ın çoğuna sahipti. Koloni yetkilileri ülke yönetiminin çoğunda şeflere sorumluluk vermiş olsalar da 1950'ler ile 1960'larda daha fazla demokrasi için talep artıyordu. Nihayet 1960'taki Sharpeville katliamından sonra Britanya bu "Yüksek Kurul Topraklarıyla" Güney Afrika'daki ayrılıkçı rejimi birleştirme planlarından vazgeçti. 1966'da Botsvana ve Lesotho'ya ve 1968'te Svaziland'a bağımsızlık verildi.

Namibya resmi olarak, Milletler Manda Cemiyetinin BM versiyonu olan Birleşmiş Milletler Vesayeti Altındaki Bölge olmasına rağmen, 1915'ten bu yana Güney Afrika tarafından yönetiliyordu. Güney Afrikalılar Vesayet Altındaki Bölge kurallarını göz ardı ederek Namibya'yı eyaletleri gibi yönetmiş ve bağımsızlık için hazırlamamışlardı. Böylece 1960'ta Güney Batı Afrika Halkı Örgütü (SWAPO) bağımsızlık elde etmek için uzun süreli bir gerilla savaşı başlattı. Namibya bağımsızlığını en sonunda 1990'da elde etti, fakat o zamana dek Güney Afrika madencilik şirketleri ülkenin muazzam maden kaynaklarını kurutmuşlardı.

11.

Bağımsızlıktan Bu Yana Afrika

1980 itibarıyla, Afrika kıtasındaki neredeyse bütün eski koloniler bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Çevre, büyüklük ve nüfus yönünden çok çeşitlilerdi; Togo, Svaziland ve Benin gibi çok küçük devletler, Nijerya ve Zaire (eski adı Demokratik Kongo Cumhuriyeti) gibi devasa ülkelerle kıtayı paylaşıyordu. Güney Afrika'nın haricinde, sınai kalkınma yönünden çok az şey mevcuttu. Zambiya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde madencilik endüstrileri vardı fakat kıtanın yeni devletlerinin çoğu büyük oranda tarımla uğraşıyordu. Gana, Senegal, Kenya ve Uganda tarım ürünleriyle başarılı bir ihracat ticaretine sahipti fakat Afrika'nın diğer bölgelerindeki tarım zar zor geçim seviyesinin üstüne çıkıyordu. Her zaman olduğu gibi, ana ihraç kalemi insan işgücüydü.

Bağımsızlığın ilk günlerinde iktidara gelen kişiler egemen bağımsız devletler kurma ve önderlik etme hedeflerini gerçekleştirmek için çok mücadele etmişlerdi. Bazıları misyoner okullarından çıkmalarına rağmen çoğu yurtdışında eğitim görmüştü. Ne yazık ki isyan ve devrimde becerikli olmalarına rağmen bir ülke yönetimi söz konusu olduğunda birçoğunun yetersiz olduğu görüldü. Bu seçkin figürlerden bazıları –bunlar arasında Ganalı Kwame Nkrumah, Nijeryalı Nnamdi Azi-

kiwe, Senegalli Leopold Senghor ve Kenyalı Jomo Kenyatta vardı– azledilerek yerlerine belki daha az tutkulu ve çekici fakat ülkelerinin yönetimine yaklaşımlarında daha pragmatik olan kişiler getirildi.

Yurtdışında eğitim görenlerin çoğu memleketlerine, ekonomik kalkınmanın merkezinde devletin olması gerektiğini savunan sosyalist, hatta Marksist doktrinler aşılanmış halde döndüler. Dolayısıyla sosyalizm, kurulmuş olan birçok yeni ulusal hükümetin siyasi felsefesi haline geldi. Coşkuyla karşılanan bağımsızlık gerçekçi olmayan çokça beklenti yaratmıştı. Bu beklentileri büyük oranda teşvik edenler, daha iyi işler, okul, hastane ve ulaşım sistemleri yapımı sözü veren yeni liderlerdi. Gelgelelim eski kolonilerin ekonomileri çok yetersizdi ve herkese istihdam şöyle dursun, temel hizmetlerin karşılanmasının bile zor olduğu ortaya çıkmıştı.

Memnuniyetsizlik artıyordu çünkü sıradan insanların gözünde yönetici elit eski koloni rejimlerinden olsa olsa biraz daha iyiydi. Liderlerin yetersizliğini özellikle yeni devletlerin genelde iyi eğitimli ve profesyonel subayları güçlü bir biçimde hissediyordu. Gana'nın 1957'de bağımsızlığını kazanmasının ardından yirmi yıl içinde birçok askeri darbe oldu. Bunlar arasında, Cezayir, Benin, Burkina Faso, Burundi, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Gana, Libya, Mali, Nijer, Nijerya, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Sierra Leone, Somali, Sudan, Togo ve Uganda'daki darbeler vardı. Bir ülkede askeri yönetim yoksa, otokratik bir tek parti devleti haline gelmesi olasıydı. İstisnalar arasında Botsvana, Kenya, Sudan (askeri darbeden sonra sivil yönetime döndü) ve Tanzanya vardı. Bu esnada Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş politikaları durumu daha da kötüleştirdi. Afrika ülkelerine destek teklif

ederek kendi çıkarlarını sağlama alma peşinde koşan bu ülkeler Afrika'daki demokrasiye zarar verdiler.

Genellikle ana sorunlardan biri, yeni devletin halkının devletten çok kendi etnik gruplarına, yani klanlarına bağlılık hissetmeleriydi ve sömürgecilikten kurtulmanın coşkusu sona erer ermez bu bağlılıklara geri döndüler. Bazı devletler –Gana, Sudan ve Zaire– bütün yabancı iş kollarına el koyarak Afrikalıları göreve getirdiler fakat deneyimsiz yeni yöneticilere bu işler zor geldi. Yolsuzluk hızla yayıldı ve birçok ülkede norm haline geldi. Devletler Avrupa ülkelerinin sahip olduğu zenginliği başarmanın yolu olduğunu düşündükleri endüstriye yatırım yaptılar fakat bu yatırımlar verimli değildi ve çoğunlukla başarısız oldu. Bu arada devletin koloni otoritelerinin yöntemine benzeyen tarım yönetimi anlaşmazlıklara yol açtı. Yaşamın çoğu yönü merkezden kontrol ediliyordu ve yeni projelerde hükümetteki yetkililerin arkadaş ve akrabalarının yarar sağladığı kayırma sistemleri gelişti. İktidarda bulunanlar ister yabancı ülkelerden ister insani örgütlerden ve ister uluslararası işletmelerden gelsin ülkelerine akan bütün gelirin kontrolünü ellerinde tutuyordu. Devlet kurumları kargaşa içindeydi ve yalnızca rüşvet, yolsuzluk ve yıldırma işe yarıyordu.

Bağımsızlık dalgasının başladığı ilk yıllarda Sudan, Nijerya ve Kongo'da ayrılıkçı hareketlerin başlattıkları kanlı çatışmalar da yaşandı. Ancak çok geçmeden, yeni devletlerin ekonomilerinin hassas durumundan da önce, birçoğunda iktidara şiddet araçlarıyla tutunan bir yönetici sınıfın alenen yaptığı insan hakları istismarları ve üstlenilmiş olan kapsamlı kalkınma projelerinin birçoğunun başarısız olması 1970'lerin ortalarında yeni bir Afrika bağımsızlık hareketi dalgasına yol açtı.

Kriz Yılları

Afrika yirminci yüzyıldaki çalkantılı son yıllarında vahim problemlerle karşılaştı, bunlardan en büyük ikisi dış borçlar ve kuraklıktı. Koloni döneminde tesis edilen olumsuz ticaret koşulları bağımsızlığın hemen ardından hükümetlerin yaptıkları aşırı harcamalarla daha da kötüleşti. Kıtanın hammadde ihraç mal fiyatları ithal edilen mamul fiyatları karşısında çarpıcı biçimde düştü. Hükümetlerde döviz tükendi ve hiçbir ödeme umutlarının olmadığı mevcut borçların sadece faizlerini ödeyebilmek için Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) ve Dünya Bankası'ndan yardım istemek zorunda kaldılar. Bu borçların geri ödenmesi çok büyük problemlere neden oldu. Ön koşul ayarlamalarına göre –Yapısal Uyum Programları– borç alan hükümetlerin bütçelerini dengelemeleri gerekiyordu ki bu da genellikle kamu harcamalarında kesinti demekti. Kamu harcamalarında kesinti de işsizlikte artışa ve hatta daha fazla yoksulluğa yol açıyordu. Bundan daha kötüsü ise devalüasyondu. Bu ihraç mallarının fiyatında artış demekti ancak ithal malların fiyatları da artıyordu ve bunlar da petrol, akaryakıt ve Afrika'nın büyüyen şehirlerinin nüfusunu beslemek için gereken gıdalar gibi asıl gerekli şeylerdi.

Sermaye kontrollerinin özelleştirilmesi ön koşulu da pek yararlı olmadı. Bağımsızlıktan sonra, kendi sermayeleri olmayan veya çok az olan ülkeler kârların ülke içinde kalması için sermaye hareketine kısıtlamalar koymuştu. 1980'ler ve 1990'larda yabancı yatırımcılar kârlarını ve sermayelerini istedikleri gibi ülke dışına çıkarabiliyorlardı. 1990'ların başlarında Aşağı Sahra ülkelerinin çoğu Yapısal Uyum Programı'na dahildi ve uluslararası yatırımcılar Afrika'nın borçlarını kendi kendine yeterli hale gelerek değil de ihraç mallarını artırarak ödediğinden endişeleniyorlardı. Çiftçiler ve göçebe çobanlar gıda ürünleri yerine ihracat ürünlerine ağırlık veril-

mesi nedeniyle zarar gördüler. Bazı yerlerde halk açlık çekerken uluslararası bankaların faizlerinin hâlen ödeniyor olması ise hayret vericiydi.

Borcun dışındaki diğer kalıcı problem günümüzde de devam eden kuraklıktı. Bağımsızlığın ardından gelen dönemde, Afrika'da tarım üretiminde artışa yol açan ortalamadan yüksek yağışlar görülmüştü. Ancak bunun ardından 1970'ler ile 1980'ler arasında yirmi yıl süren bir kuraklık başladı. Kuşkusuz Afrikalılar geçmişte sık sık iklim değişiklikleriyle uğraşmışlardı ve 1990'larda hükümetlerin de problemlerine yerel çözümler geliştirme ihtiyacına dair farkındalıkları giderek artıyordu.

Ekim 1973'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'i destekleyen ülkelere petrol sevkiyatlarını durdurduğunda ortaya çıkan petrol krizi de durumu kötüleştirdi. Petrolün fiyatı dört katına çıktı ve kırk Afrika ülkesi petrol ithalatçısı olduğundan bu kıta açısından bir felaket oldu. Nakliye çok pahalandı ve sonuç olarak Afrika ihraç mallarının fiyatları rekabet edemez hale geldi. Dolayısıyla ithal yiyeceğin fiyatı artarak yalnızca zengin elit için erişilebilir hale geldi.

Mayıs 1963'te otuz iki Afrika ülkesi lideri Afrika devletleri arasında politik ve ekonomik işbirliğini teşvik etmek amacıyla Afrika Birliği Örgütü'nü (OAU) (2002'de Afrika Birliği adını aldı) kurdu. Kimileri bu örgütü hiçbir yetkisi olmadığı ve "hiçbir sonuca ulaşmayan tartışmalar yapan gruptan" hallice olduğu gerekçesiyle eleştirdi ve kimileri de "Diktatörler Kulübü" adını vererek Afrika vatandaşlarının haklarını liderlerinden korumak için çok az şey yaptığı iddiasında bulundu. Ancak bu örgüt ayakta kaldı, mültecilerin problemlerini çözmek için Birleşmiş Milletler'le birlikte çalıştı ve ekonomik projeleri desteklemek ve eski koloni uluslarını, eski koloni

efendilerine veya yabancı ülkelere olan mali bağımlılıklarından kurtarmak için Afrika Kalkınma Bankası'nı kurdu. Afrika Birliği'nin şu anda 53 üye ülkesi var.

1980'lerin sonlarında Afrika dış borçlarla felce uğramıştı, yaşam standartları durmadan kötüleşiyordu, kuraklık ve açlık Afrika Boynuzu'ndan Sahel ve Güney Afrika'ya kadar kol geziyordu. Bütün bunlar yetmezmiş gibi, kıtada hızla yayılacak yeni bir katil –korkunç AIDS belası– sahneye çıktı.

12.

Yirmi Birinci Yüzyılda Afrika

Afrika günümüzde çoğunun sınırları koloni güçlerince oluşturulmuş 54 egemen ulustan oluşuyor. Çoğunluğu bir cumhurbaşkanlığı sistemi altında iş gören cumhuriyetlerdir. Çoğu demokratik hükümetleri sürdürmekte zorluk çekiyor ve birçoğunda da görülen askeri diktatörlükler genellikle etnik veya bölgesel çatışmaların doğurduğu istikrarsızlığın sonucunda iktidara gelmişlerdir.

İki bin yıl önce, Sahra altı Afrika'nın nüfusu, tahminlere göre Çin'in nüfusunun beşte biri civarındaydı ve bu oran sonraki yüzyıllarda sürekli düştü. 1900 itibarıyla, Afrika'nın nüfusu dünya nüfusunun sadece yüzde birine karşılık geliyordu. Ancak yirminci yüzyılda ve özellikle son altmış yılda, hızla artan Afrika'nın nüfusu 1950'de 221 milyondan, 2009'da bir milyara çıktı. Haliyle bu genç bir nüfustur; bazı devletlerde halkın yarısından çoğu yirmi beş yaşın altındadır.

Yirmi birinci yüzyılın başlarında, dünyadaki en yoksul ülkelerin birçoğu Afrika'daydı. Ortalama kişi başına düşen gelir 1960'ların sonlarında olduğundan daha düşük ve nüfusun yarısı günde yaklaşık 1,25 dolarla geçiniyor. Eğitim imkânı dünyadaki diğer ülkelerin gerisinde bulunuyor, çocuk ölüm oranı yüksek ve beş Afrikalıdan biri savaşların ciddi oranda

tahrip ettiği bir ülkede yaşıyor. Enformasyon devriminin bütün dünyada istihdam ve gelir sağlamasına karşın Afrika yine geride kalma tehlikesi içinde. Bu esnada, yatırımlar kıtadan kaçmış ve geleneksel ana ürünler içindeki ihraç ürünleri payı da düşmüştür.

Sömürgecilik kuşkusuz birçok kötülük getirmiştir. Ancak faydalarından biri sarıhumma, nehir körlüğü ve çocuk felci gibi ölümcül hastalıklar hakkında bilgi sahibi olunması ve köklerinin kurutulmasıdır. Ayrıca uyku hastalığı, şistozomiazis, kala-azar ve sıtma gibi parazitlerle bulaşan hastalıkların kaynağı ve bulaşma araçlarına dair bilgiler de edinilmiştir. Ancak hâlâ çok sayıda Afrikalının ölümüne yol açan sıtma, bir aşı araştıran bilim insanlarını alt etmeye devam ediyor. Yirminci yüzyılın son yirmi yılında ortaya çıkan HIV AIDS Afrika'yı etkilemiştir. HIV AIDS'in dünyadaki başka yerlere kıyasla Afrika'da, özellikle Sahra altı Afrika'da ortaya çıktığına inanılır. Tahminlere göre 2007'de, tüm AIDS vakalarının yüzde 68'i, AIDS'ten kaynaklı tüm ölümlerin de yüzde 76'sı o bölgede görüldü. Bölgedeki günümüzdeki en büyük ölüm nedeni olan AIDS Afrika'daki ömür beklentisini yirmi yıl azaltmakla tehdit ediyor. Ayrıca birçok ülkede kalkınma ve büyümeyi baltaladığı gibi kıtanın sosyal yapısına da tarifsiz zararlar veriyor.

Savaşlar da milyonlarca can almıştır. Bunların arasında en ağırı, 1998 ve 2003 arasında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde (eski Zaire) yapılan İkinci Kongo Savaşı'ydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en çok ölümün gerçekleştiği çatışma olarak kabul edilen bu savaşa sekiz Afrika ülkesi ve yaklaşık yirmi beş silahlı grup katıldı. Savaş sırasında ve sonunda, çoğu hastalık ve açlıktan olmak üzere, 5,4 milyon insan hayatını kaybetti. Ruanda'daki sivil savaş 1994'te soykırımla sona erdi. Bu soykırımda Hutu radikallerinin bir mil-

yon kadar Tutsi'yi öldürdükleri tahmin ediliyor. Ve sadece bu yüzyılda yirmiden fazla olmak üzere, Afrika'da sayısız çatışmalar yaşandı. Sudan hükümetinin Arap olmayan yerli halka karşı Darfur'da başlattığı bir savaş muazzam boyutlarda insani bir kriz yarattı.

Son yüzyılda milyonlarca can alan kıtlık da önemli bir ölüm faktörü olmaya devam ediyor. 2000'den bu yana birçok kıtlık yaşandı. Nijer, 2004 yağmurlarının erken sona ermesi nedeniyle 2,4 milyon insanın yaşamını tehlikeye atan bir yiyecek krizi yaşadı. 2010'da Sahel'deki kıtlığın nedeni 2009-2010 yeşerim mevsimindeki düzensiz yağmurlardır ve Afrika Boynuzu ise şu anda on üç milyondan fazla insanı etkileyen ağır bir kuraklık altındadır.

Afrika ekonomisinde başat öğe halen tarımdır. Bütün Afrikalıların yüzde 80'i tarımla veya göçebe çobanlıkla uğraşır. Kıtanın maden kaynakları çıkarılmaya devam etmekle birlikte bu kaynaklar Afrikalıların sadece küçük bir yüzdesinin geçimini sağlıyor. Yeraltında bulunan başka bir kaynak olan petrol ise on dokuz Afrika ülkesinin ana gelir kaynağı olmuştur.

Ancak hâlâ umut var. Çocuk ölüm oranları hâlâ yüksek olmakla birlikte düşüyor. 1990 ila 2009 arasında doğum sırasında kadınların ölüm oranı yüzde 26 düştü ve aşırı yoksul insan sayısı hâlâ yüksek olmasına rağmen azalıyor. 1980'de Afrikalıların sadece yüzde 28'i şehirlerde yaşıyordu. Günümüzde bu rakam yüzde 40'a çıkmıştır. Kuşkusuz bu türden kentleşme yoksulluk ve gecekondulaşmaya neden olabilir ancak aynı zamanda işçilerin tarım işgücünden kentsel istihdama geçmesiyle birlikte verimliliğin artması sayesinde talep ve yatırım artışına da yol açabilir.

Arap Baharı

18 Eylül 2010'da kırsaldaki Sidi Bu Zeyd kasabasında Tunuslu sokak satıcısı Muhammed Buazizi, mallarını sokakta satabilmesi için bir ruhsat gerektiğini söyleyen polis memurlarının aralıksız tacizini protesto ermek için kendini ateşe verdi. Buazizi'nin yetkililere rüşvet verecek parası olmadığı için mallarına el konulmuştu. Bunun ardından Buazizi valilik binasının dışında üzerine bir bidon benzin boşaltarak kendini yaktı. İki hafta sonra hayatını kaybeden Buazizi "Arap Baharı" olarak bilinen, bütün Arap dünyasında bir dizi protesto girişimi olan fenomende ilk olan Tunus'taki protestoların odak noktası haline geldi.

Eylül 2011'e kadar genellikle sosyal medyadan örgütlenen bu yaygın ayaklanmalar üç Kuzey Afrika devlet başkanını görevinden etti. Yirmi dört yıldır iktidarda bulunan Tunus'un Cumhurbaşkanı Zine El Abidine Ben Ali (d. 1936) 14 Ocak 2011'de Suudi Arabistan'a kaçtı ve ülkesinde yıllardır olağanüstü halin devam ettiği, otuz yıldır görevini sürdüren Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek (1928-2020) de on sekiz gün süren toplu protestolardan sonra 11 Şubat 2011'de istifa etti. Bu arada, Libya lideri Muammer Kaddafi kırk iki yıllık iktidardan sonra, muhalif Libya Ulusal Özgürlük Meclisi'nin, Trablusgarp'ın güney banliyölerinde bulunan askeri yerleşke Bab el-Aziziye'nin kontrolünü ele geçirmesiyle devrildi. Kaddafi iki ay sonra memleketi Sirke'de tartışmalı bir şekilde vurularak öldürüldü. Sudan Cumhurbaşkanı Ömer el-Beşir gibi bazı başka liderler görev süreleri dolduğunda tekrar seçime girmeyeceklerini açıkladılar.

Bu gösterilere yol açan sorunlar çok sayıda ve çeşitlidir: Diktatörlük, insan hakları ihlalleri ve yönetimdeki yolsuzlukların yanı sıra yiyecek fiyatlarının artması, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik faktörler de örnek olarak verilmiştir.

Gösterilere, kadın erkek, toplumun tüm seviyelerinden katılım olmakla birlikte önemli bir rol oynayanlar çok sayıdaki hoşnutsuz gençti. Nihayetinde bu isyanların büyük ölçüde nedeni, eğitim imkânlarının ve buna bağlı olarak isteklerin artması, görevli hükümetler tarafında ise bunlara yönelik bir reform arzusunun olmamasıdır.

Yeni "Afrika Talanı"

Afrika devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından altmış yıl sonra, o kadar göze çarpmayan bir şekilde olmakla birlikte, sömürgeleştirme fenomeni geri dönmüş görünüyor. Buna "yeni Afrika talanı" denilse de gerçekte amaçları on dokuzuncu yüzyıl talanıyla tam olarak aynıdır; kıtanın maden zenginliklerini ele geçirmek. Afrika, dünyadaki petrol ve gaz kaynaklarının kontrolünü ele geçirme savaşının cephesi haline gelmiştir.

Birçok büyük şirket, yolsuzluğa olanak tanımakla ve hatta Afrikalı liderlerle ülkeleri için hiç yararlı olmayan anlaşmalar yapmak amacıyla istikrarsızlığı teşvik etmekle suçlanmışlardır. Birleşik Devletler, Britanya, Fransa ve Çin'den olan bu şirketler artık çoğu kez rüşvet ve yolsuzlukla iş gören kaotik rejimlerin sunacakları ayrıcalıklar için rekabet ediyorlar. Bu anlaşmaların hedefleri, dünyadaki toplam rezervlerinin yüzde 15'inin Afrika'da olduğu düşünülen gaz, elmas ve özellikle petroldür fakat paranın Avrupa'da finansal "kara deliklere" aktarıldığına dair suçlamalar mevcuttur. Bankalar gelecekteki petrol hakları karşılığında milyar dolarlarca borçlar vermekte, bir ülkenin gelecekteki refahı bilfiil tümden ucuza satılmaktadır.

Doğal olarak bu bazı Afrika ülkelerindeki piyasalarda canlılığa neden oldu ve yabancı yatırımlarda görülen belirgin artış –2000 ila 2005 arasında üçe katlandı– memnuniyetle karşı-

landı. Son on yıldaki petrol tüketimi ikiye katlanan Çin bunu karşılamak için Afrika'ya yönelmiştir. Üstelik çoğunlukla Sudan, Nijerya ve Angola gibi petrol üreten ülkelerle olmak üzere, Çin'in Afrika ile olan ticareti on yılda on kat artmıştır. Gelgelelim Çin aynı zamanda Zambiya, Namibya ve Güney Afrika'da madencilik faaliyetlerinde de bulunuyor.

Afrika'dan nemalanmanın kıta üzerinde ne gibi etkilerinin olacağı, müteakip refahtan sıradan insanlara hiç pay düşüp düşmeyeceği zamanla görülecektir. Geçmişte hiç olmadı ama başarılı endüstriler kurmak için istikrar ve barış gerekir. Belki de bu işlere dahil olanlar gene parayı alıp kaçarak sıradan Afrikalıları yoksulluk ve umutsuzluk içinde yaşamaya terk etmek yerine buna değer verirler.

Daha Fazla Bilgi İçin

Ade Ajayi, J.F. (ed.), UNESCO *General History of Africa volume 6: Africa in the Nineteenth Century Until the 1880s*, Oxford: James Currey, 1992.

Adu Boahen, A. (ed.), UNESCO *General History of Africa volume 7: Africa under Colonial Domination 1880–1935*, Oxford: James Currey, 1990.

Curtain, Philip; Feierman, Steven; Thompson, Leonard; Vansina, Jan, *African History: From Earliest Times to Independence*, Harlow, Middlesex: Addison Wesley Longman, 1996.

Dowden, Richard, *Africa: Altered States, Ordinary Miracles*, Londra: Portobello Books, 2009.

Fage, John D., *A History of Africa*, Londra: Routledge, 2001.

Hrbek, I. (ed.), *UNESCO General History of Africa volume 3: Africa from the 7th to the 11th Century*, Oxford: James Currey, 1992.

Isichei, Elizabeth, *A History of African Societies to 1870*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Baskısı, 1997.

Ki-Zerbo, J., (ed.) UNESCO *General History of Africa volume 1: Methodology and African Prehistory*, Oxford: James Currey, 1990.

Ki-Zerbo, J., and Niane, D.T. (ed.) *UNESCO General History of Africa Volume 4: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century*, Oxford: James Currey, 1997.

Mazrui, A.A., (ed.) *UNESCO General History of Africa volume 8: Africa since 1935. Unabridged paperback: Africa Since 1935*, Oxford: James Currey, 1994.

Meredith, Martin, *The State of Africa*, Londra: The Free Press, 2005.

Mokhtar, G. (ed.) *UNESCO General History of Africa volume 2: Ancient Civilizations of Africa: Ancient Civilizations of Africa*, Oxford: James Currey, 1990.

Ogot, B.A. (ed.) *UNESCO General History of Africa volume 5: Africa from the 16th to the 18th Century*, Oxford: James Currey, 1999

Reader, John, *Africa: A Biography of the Continent*, Londra: Penguin, 1998.

Reid, Richard J., *History of Modern Africa*, Londra: Wiley-Blackwell, 2008.

Shillington, Kevin, *History of Africa*, Londra: Macmillan Education, 1995.

Dizin

Afrika Boynuzu 103, 168, 171
Afrikanerler 117, 134
Afrika Talanı 58, 102, 105, 173
Afrika Ulusal Meclisi (ANC) 158
Aksum 19, 20, 21
Almanya 103, 104, 110, 117, 129, 135
Alodya 27
altın 17, 18, 19, 22, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 60, 64, 68, 81, 82, 93, 100, 115, 116, 117, 121, 157, 158
Amerika 48, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 66, 82, 157
Amin, İdi 149
Angola 43, 47, 75, 82, 109, 121, 155, 156, 174
Apartheid 157, 159
Arap Baharı 172
Belçika 102, 105, 108, 109, 121, 124, 130, 141, 154, 155
Berberiler 23, 29, 30, 31
Berlin Konferansı 105, 108, 109
Birinci Dünya Savaşı 129, 135, 140, 158
Birleşik Devletler 54, 56, 58, 104, 105, 140, 147, 155, 157, 164, 173
Birleşmiş Milletler 135, 147, 155, 161, 167
Bismarck, Otto von 103
Bizanslılar 22, 24, 30
Boerler 116
Botsvana 43, 161, 164
Britanya 52, 54, 55, 57, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 115, 116, 117, 120, 127, 129, 130, 140, 142, 143, 147, 148, 158, 161, 173

Buganda 69, 70, 110, 126, 149
Büyük İskender 17, 22, 39

Cape Colony 75, 89, 90, 113, 116, 117, 118, 133
Cape Town 72, 91, 137
Cezayir 7, 93, 94, 121, 137, 142, 145, 146, 147, 164
Chokweler 82, 83
Côte d'Ivoire 107, 145, 146
Çad 11, 33, 38, 144, 146, 164
Çeçe sineği 62
çiçek hastalığı 47, 74

da Gama, Vasco 46
Dahomey 51, 56, 63, 64, 107, 146
Darüsselam 110
Darwin, Charles 8
de Gaulle, Charles 137, 145
Dolaylı Yönetim 130, 131, 132, 142

el-Beşir, Ömer 172
Eritre 20, 136, 147, 148
Etiyopya 12, 15, 20, 21, 54, 97, 98, 103, 123, 136, 148

Fas 7, 30, 31, 32, 60, 137, 146
fildişi 20, 36, 39, 40, 41, 43, 67, 68, 69, 72, 83, 84, 86, 93
Fildişi Sahili 64
firavunlar 23
Force Publique 109, 124
Fransa 2, 10, 54, 90, 93, 94, 103, 104, 105, 107, 108, 130, 132, 137, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 173

Gabon 107, 108, 146
Gambia 49, 50, 59
Gana 33, 36, 37, 46, 64, 101, 107, 143, 148, 163, 164, 165
Gaza İmparatorluğu 111
Gine 38, 47, 49, 50, 51, 79, 139, 145, 156
Gordon, Charles George 96
Güney Afrika 9, 42, 43, 71, 72, 75, 84, 87, 90, 93, 94, 104, 113, 115, 117, 118, 127, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 168, 174

Haçlılar 32
Haiti 55
Hannibal 23
Hartum 95, 97
Hindistan 20, 39, 40, 46, 49, 54, 67, 72, 84, 90, 96, 137, 161
Hollanda 103
Homo erectus 9, 10
Homo habilis 9
Homo sapiens 10
Hottentot Yasası 90
Hutular 155

Imperial British East Africa Şirketi (IBEAC) 110, 120
İfrikıye 29, 30
İkinci Dünya Savaşı 133, 135, 136, 137, 141, 146, 154, 158, 170
İnsanın Türeyişi 8
İran 11, 20, 33, 39, 54
İskenderiye 21, 22, 27, 95, 96
İslam 5, 21, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 45, 46, 59, 61, 79, 80, 81, 94, 96, 141
İspanya 30, 31, 32, 33, 45, 49, 94, 103, 105
İtalya 23, 103, 105, 136, 137

Jameson Baskını 117
Johannesburg 115

Kaarta 81
Kabaka 70, 110, 149
Kaddafi, Muammer 172
Kahire 32, 95, 96
Kamerun 25, 59, 129, 130, 143, 146
Kara Ölüm 32, 47
Karayipler 49, 50, 55, 140
Kartaca 22, 23, 26, 29, 30
kaSenzangakhona, Shaka 87
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 53, 94, 95, 96
Kazembe 66, 67, 84
Kenya 8, 9, 12, 25, 40, 71, 110, 121, 126, 136, 141, 142, 149, 150, 163, 164
Khoikhoiler 72, 73, 74, 75
Kongo Bağımsız Devleti 109, 123, 124
kölelik 48, 56, 57, 82, 122
Kumasi 64, 107
Kuş 18, 19, 21, 27

Leopold, II. 102, 109
Lesotho 76, 89, 161
Liberya 57, 58
Livingstone, David 48

L'Ouverture, Toussaint 55
Lumumba, Patrice 154
Lunda İmparatorluğu 66, 67, 82

madencilik 66, 117, 141, 158, 161, 163, 174
Mağrip 13, 29, 30, 31, 35
Maherero, Samuel 113
Maji Maji isyanı 127
Maksim makineli tüfeği 102, 103
Mali 26, 34, 36, 38, 61, 81, 106, 122, 145, 146, 164
Mandela, Nelson 159, 160, 161
Masailer 71
Mau Mau isyanı 149, 150
Mehdi devleti 96
Mısır 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 39, 54, 94, 95, 96, 97, 105, 126, 137, 140, 141, 147, 148, 172
Moritanya 23, 24, 36, 48, 146
Mozambik 40, 43, 46, 68, 84, 88, 111, 112, 129, 152, 153, 156, 157
Mugabe, Robert 152, 153
Murabıt İmparatorluğu 31
Mussolini, Benito 136
mutapa 43, 68, 69, 116
Muvahhid İmparatorluğu 32
Mübarek, Hüsnü 172
Müslüman 29, 30, 31, 32, 33, 38, 41, 51, 53, 61, 68, 79, 80, 81, 93, 121, 141, 146, 148
Müslüman Kardeşliği 141

Namibya 72, 75, 76, 110, 112, 135, 161, 174
Narmer 16
National African Şirketi 108
Ndebele 89, 92, 116, 153
Ndwandwe 88
Nijer 11, 25, 26, 38, 39, 48, 56, 60, 62, 63, 81, 100, 102, 108, 122, 144, 146, 164, 171
Nijerya 25, 26, 50, 61, 62, 80, 108, 121, 125, 129, 136, 141, 143, 144, 163, 164, 165, 174
Nil Nehri 15, 48, 53
Nkrumah, Kwame 142, 154, 163
Nübye 17, 18, 19, 27, 53

Orange Nehri 104, 112
Osiris 17
Ovimbundu 83
Oyo İmparatorluğu 56, 61
Özgür Orange Devleti 76, 92, 113, 117, 118, 133

Palmares 55
Pan-Afrikanizm 140, 142
Portekiz 45, 46, 47, 49, 68, 103, 105, 109, 111, 120, 129, 141, 155, 156, 157

Rhodes, Cecil 114, 115, 116, 117
Rodezya 111, 121, 129, 132, 139, 141, 142, 150, 151, 152, 153
Roma İmparatorluğu 21, 22, 23, 24, 29, 40
Romalılar 22, 23, 40
Royal Niger Şirketi 108, 120
Ruanda 70, 130, 155, 164, 170
Rusya 33, 49, 105

Sahel 7, 31, 36, 37, 79, 101, 168, 171
Sahra Çölü 7, 11, 12, 35, 60
savana 7, 11, 12
Seku, Ahmadu 106
Selahaddin 32
Selassie, Haile 136, 148
Senegal 12, 37, 47, 49, 50, 59, 79, 81, 101, 106, 107, 121, 144, 163
sıtma 47, 101, 170
Sierra Leone 57, 58, 129, 139, 144, 164
Sisulu, Walter 159
Sithole, Ndabaningi 152
Smith, Ian 152
Smuts, Jan 133, 158
Somali 33, 41, 54, 136, 147, 148, 164
Sudan 18, 27, 36, 37, 48, 53, 95, 96, 97, 105, 106, 107, 122, 136, 145, 147, 148, 164, 165, 171, 172, 174
Süveyş Kanalı 96, 105, 147
şeflikler 16, 42, 66, 68, 72, 76, 77

Tanzanya 8, 25, 40, 71, 85, 106, 127, 149, 164
tarım 11, 12, 13, 15, 19, 20, 23, 24, 26, 30, 32, 33, 42, 46, 53, 56, 61, 64, 66, 69, 76, 83, 85, 87, 114, 115, 126, 131, 141, 163, 165, 167, 171

Taung 9
tifüs 47
Transvaal 43, 92, 113, 115, 116, 117, 118, 133, 157
Tunus 7, 29, 30, 103, 137, 146, 172
Tutsiler 155

Ubangui-Chari 108, 121
Uganda 8, 12, 25, 40, 71, 110, 121, 126, 149, 163, 164
Ümit Burnu 46, 49, 72, 73, 161

Vandallar 22, 24

Witwatersrand 115, 116, 137

Xhosalar 72, 75, 91, 92

Yahudiler 32
Yunanlılar 22

Zaire 65, 66, 84, 86, 136, 155, 157, 163, 165, 170
Zambesi 67, 68, 83, 84, 85, 88, 101
Zambiya 66, 84, 85, 152, 163, 174
Zanzibar 41, 54, 86, 110, 149
Zimbabve 41, 42, 43, 47, 68, 69, 116, 152, 153

Charles Darwin, 1871 yılında kaleme aldığı *İnsanın Türeyişi* adlı kitabında Afrika'nın "insanlığın beşiği" olduğunu söylediğinde Avrupa'da yer yerinden oynadı. Avrupalıların "üstün olma" söylemlerine gölge düşüren bu iddia 1950'lerden sonra yapılan araştırmalarla doğrulandı. Dünya üzerindeki kara alanının beşte birinden daha büyük bir alanı kaplayan, elli dört egemen devletiyle şaşırtıcı bollukta farklı insan, etnik yapı, toplum ve din sergileyen Afrika aynı zamanda, bu şanslı yapısına rağmen tarih boyunca dünyada en fazla acı, açlık, hastalık ve ölümün yaşandığı kıta oldu.

Kısa Afrika Tarihi, tarihöncesi Afrika'da insanlığın doğuşundan 2011'deki Arap Baharı'na kadar bu muazzam kıtanın tarihine öz bir giriş sunuyor. İnsan ırkının kökenlerinden yola çıkıp taş devri sürecini ana başlıklar altında topluyor, Arap varlığının ve Müslüman devletlerin Sahra ötesi ticaretinin önemini vurguluyor ve Avrupalılar kıtaya akın etmeden önceki ulus devletlerin ve krallıkların tarihini ele alıyor. Köle ticareti, Sahra altı Afrika'nın Avrupalılar tarafından işgal edilip sömürgeleştirilmesi, "Afrika Talanı" ve nihayetinde bu sömürge düzeninden kurtulmak için verilen acı ve zorlu mücadeleleri ustalıkla anlatan Kerr kitabın sonunda yirmi birinci yüzyıl Afrika'sı için bir değerlendirmede bulunuyor.

internet satış
saykitap.com
40.00₺
SAY
ISBN 978-605-02-0852-8
9 786050 208528
SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik